

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**XVII. YÜZYIL SOSYAL HAYATI'NIN NÂBÎ DİVÂNI'NA
YANSIMALARI VE ANLAM ÇERÇEVESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
SEZAYİ ÖZÇELİK**

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. Ahmet MERMER**

Ankara-2010

ONAY

Sezayi Özçelik tarafından hazırlanan “xvii. Yüzyıl Sosyal Hayatı'nın Nâbî Divânı'na Yansımaları ve Anlam Çerçevesi” başlıklı bu çalışma 17.02.2010 tarihinde yapılan savunma sonucunda (oybirliği) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Eski Türk Edebiyatı bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Ahmet MERMER

Üye

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK

Üye

Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR

ÖNSÖZ

Edebi metinler, ait oldukları toplumun kültürel hafızasıdır. Bu metinleri incelediğimizde onları oluşturan ve tercih edilen kelime kadrosunun filizlendiği kültürel ortamın bir yansıması olduğu görülür. Divan edebiyatında şairler, kullandıkları bir çok kelimeye mecazi anlamlar yüklemiştir. Şair mecazi anlamı oluştururken çoğu zaman, ifade edilmek istenen düşüncelerin anlaşılmasına yardımcı olmak için somut ve ayrıntı özelliklerden hareket eder. Şiirde kullanılan bu kelimeler, kimi zaman gerçek anlamlarıyla, kimi zaman kelime oyunları, bazen başka hayallerin çağrışımlarıyla ve bazen de yaşanan sosyal hayatın izlerini taşıyacak biçimde ele alınırlar.

Edebi metinlerin bu öneminden dolayı biz de, yaşadığı dönemin önde gelen isimlerinden ve hikemi tarzın büyük öncülerinden olan Nâbî'nin şiirlerinde, sosyal hayatın izlerini aramak istedik. Bu sebeple Nâbî Divanında, "XVII. Yüzyıl sosyal Hayatı'nın Nâbî Divanı'na yansımaları ve Anlam Çerçevesi" adını verdiğimiz bu tez çalışmamızda, divan tahlillerinde olduğu gibi divanda bulunan her kelimenin fişlemesini yapmak yerine, sosyal hayatın izlerini taşıyan unsurları seçip bir araya getirdik.

Tezimizin hazırlanışı sırasında, unsurların divandan seçilip fişlenmesinde, fişlerin tasnif edilip tezimizin planının oluşmasında divân şiirinde "sosyal hayat"la ilgili olarak yapılmış; Ömer Özkan, Divan Şiirinde Sosyal Hayat (14 ve 15. Yüzyıl), GÜSBE, Ankara 2005; Özge Öztekin, XVIII.Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri Divanlardan Yansıyan Görüntüler, Ankara 2006; Nahit Aybet, Fûzûlî Divanında Maddi Kültür, Ankara 1989; Vildan Serdaroğlu, Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı, İst. 2006; Neslihan İlknur Keskin, "Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divan Edebiyatına Yansımaları ve Anlam Çerçevesi", GÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2009 gibi çalışmalar bize yol gösterici oldu.

Divandan seçtiğimiz beyitleri, nazım şekli adlandırmasına ve beyit numaralandırmasına sadık kalarak gösterdik. İncelediğimiz beyitlerde, eğer

okuma yanlışlıkları varsa, bunları da dipnotta gösterdik. Bazı beyitleri de sosyal hayatla ilgili unsurları tespit amaçlı tezimize ekledik.

Divândan elde ettiğimiz fişlerde özellikle dönemin sosyal hayatına ışık tutan beyitleri değerlendirmeye tabi tuttuk. Bu yaklaşım çerçevesinde tezimizi giriş, on iki bölüm ve sonuçtan oluşturduk. Maalesef teze başlangıçta, divandan elde ettiğimiz bütün fişlerimizin bir değerlendirmesi olarak gördüğümüz, Anlam Çerçevesine, zamanımız yetmediği için değinemedik.

Tezin giriş bölümünde şairimizin, Osmanlı Devleti'nin dini, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel durumuna yönelik tespitlerini naklettik. Bu sebeple ifade ettiğimiz özellikleri tez metni içinde tekrar vermedik.

Tezimizin birinci bölümünü, “Osmanlı Devletinin Sosyal Yapılanması” oluşturmaktadır. Bu bölümde ilk olarak “reaya ve beraya” üzerinde durulmuş, Padişah'tan başlayarak, 17. yüzyıl Osmanlı toplumunu oluşturan her statüden insan, saray görevlileri, devlet adamları, askerler vb. kimlikler sıralanmış; Devletin toprak yönetimi, alınan vergiler, kullanılan paralar, şiirde ifade edilen yönleriyle ele alınmıştır.

İkinci bölümümüz, “Sosyal Hayatta Etkili Olan Gelenek, İnanış, Davranış ve Uygulamalar” adını taşımaktadır. Burada, şairimizin söz konusu ettiği geleneklere, inanışlara, davranışlara ve uygulamalara değindik.

Üçüncü bölüm “El Sanatları ve Yazma Eserlerle İlgili Uygulamalar” başlığını taşır. Dönemin sanat faaliyeti ve terimleri ile yazma eser terimleri bu başlık altında incelenmiştir.

Dördüncü bölümde Osmanlılarda kullanılan kumaşları, giyilen her türlü giyeceği ve takıları değerlendirdik. Beşinci bölümde ise insanların hayatlarını kolaylaştıran kişisel eşyaları, ev eşyalarını, aydınlatma araçlarını, ölçü aletlerini, binek hayvanı eşyalarını ve savaş aletlerini söz konusu ettik.

Altıncı bölümde “Mutfak Kültürü”, yiyecek ve içecekleri; “Hastalıklar ve Tedavi Yolları” adlı yedinci bölümde ise hastalıklar, tedavi yöntemleri, ilaçlar, hastane ve eczaneler gibi unsurları, fişlerimiz ölçüsünde ele aldık.

“Eğlence Hayatından Yansıyan Görüntüler” başlıklı sekizinci bölüm, XVII. yüzyıl eğlence anlayışı, meclis eğlenceleri, oyunlar, mûsikî ve keyif verici maddeler gibi bir tasnifle belirtildi.

“Yerleşim Merkezlerinden Manzaralar” başlığını taşıyan dokuzuncu bölümde Halep ve İstanbul başta olmak üzere şairimizin konu ettiği şehirlerden söz edilmiştir. Onuncu bölüm “Suç ve Cezalar” adını taşımaktadır. Burada şiirde, asıl anlatılmak istenen ifade için, kullanılan suç ve ceza unsurlarına değindik.

On birinci bölümde okçuluk, avlanma, binicilik gibi “Spor Faaliyetleri”nden; son olarak “Haberleşme ve Ulaşım Araçları” başlıklı on ikinci bölümde, haberleşme araçları ve deniz ile kara ulaşım araçlarını konu ettik.

Sonuçta ise, taradığımız divândan elde ettiğimiz fişlerden ulaştığımız bilgilerin genel bir değerlendirmesini yaptık.

Çalışmalarımın her aşamasında benden bilgi ve desteğini esirgemeyen, tavsiyeleriyle yön gösterici olan ve daima yanımda olduğunu hissettiren değerli hocam Prof. Dr. Ahmet MERMER’e teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmam boyunca karşılaştığım problemlerin çözümünde her zaman destek olan hocalarım Yrd. Doç. Dr. Neslihan İlknur KESKİN’e ve Yrd. Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN’a teşekkürü bir borç bilirim.

Sezayi Özçelik

Ankara 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	0
İÇİNDEKİLER	İV
KISALTMALAR	XV
GİRİŞ	1
1. NÂBÎ'NİN GÖZÜYLE DEVLET YÖNETİMİNDEKİ VE TOPLUMDAKİ BOZULMALAR	1
2. CELALÎ İSYANLARI	8
3. TAĞŞIŞ UYGULAMALARI: PARANIN DEĞERİNİN DÜŞMESİ	10
4. YASAKLAR	11
4.1. İçki Yasağı	11
4.2. Kahve Yasağı	11
5. DİNÎ ÇATIŞMALAR: KADIZÂDELİLER VE SİVÂSİLER	13

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAPILANMA

1.1. REAYÂ VE BERÂYÂ	15
1.2. PADİŞAH	16
1.2.1. Padişah Adına Hutbe Okunması ve Adına Para Basılması	16
1.2.2. Ulûfe / Mevâcib	17
1.2.3. Tuğrâ	18
1.2.4. Ferman ve Berat	21
1.2.5. Padişahın Divanı	22
1.2.6. Padişahın Hil'at Giydirmesi	23
1.2.7. Padişah Adına Kus/ Nevbet Çalmak	24
1.2.8. Padişaha Arz-ı Hal ve Şikayet Etmek	25
1.2.9. Padişahın Cücesi	25
1.3. ŞEHZADE	27
1.4. OSMANLI MALİYESİ DAİRELERİ VE EKONOMİK FAALİYETLER ...	28
1.4.1. Kalemler	28
1.4.1.1. Muhasebe ve Mukabele Kalemleri	28
1.4.2. Toprak Gelirleri	30
1.4.2.1. İltizam	30
1.4.2.2. Mâlikâne	31
1.4.2.3. Mukâtaât:	31
1.4.2.4. Tımar	32
1.4.2.5. Zeâmet	34
1.4.3. Vergiler	35
1.4.3.1. 'Avârız	35
1.4.3.2. Bâc	35
1.4.3.3. Bâd-ı Hevâ:	36
1.4.3.4. Cizye	36
1.4.3.5. Gümrük ve Bac-ı Ubur	37
1.4.3.6. Harâc ve 'Öşür	38

1.4.4.Osmanlı Devletinde Kullanılan Paralar	38
1.4.4.1. Genel Anlamda Para, Nakd ve Sikke	38
1.4.4.2. Akçe / Dirhem / Nukre	40
1.4.4.3. Gurûş / Kuruş	42
1.4.4.4. Dînâr	43
1.4.4.5. Mangır	43
1.4.4.6. Peşîz	44
1.4.4.7. Sümün	44
1.4.5. Alım Satım Usulleri	45
1.4.5.1. Bâzâr / Pazar.....	45
1.4.5.2. Götürü	45
1.4.5.3. Mezat / Müzayede / Açık Artırma	46
1.4.5.4. Pazarlık	47
1.4.6. Ekonomi Tabirleri.....	47
1.4.6.1. Mahlûl.....	47
1.4.6.2. Mufassal ve İcmal Defterleri	47
1.4.6.3. Poliçe	48
1.4.6.4. Tahvil.....	48
1.4.6.5. Temessük.....	49
1.4.6.6. Vakıf	49
1.4.6.7. Yafte / Yafta / Nev Yafte	50
1.4.7. Diğer Ekonomik Unsurlar	51
1.4.7.1. Altın	51
1.5. SARAY GÖREVLİLERİ / DEVLET ADAMLARI / ASKERLER.....	51
1.5.1. Akkâm.....	51
1.5.2. 'Ases	52
1.5.3. Defterdâr	53
1.5.4. Enderûn Kağıt Emîni	53
1.5.5. Gedikli Çavuş.....	53
1.5.6. Gâşiyedâr	54
1.5.7. Hamr Emîni	54
1.5.8. Hazinedâr	55
1.5.9. Kadı	55
1.5.10. Kassâm.....	56
1.5.11. Kâtib.....	56
1.5.12. Kethüdâ	57
1.5.13. Lağımcılar	58
1.5.14. Levend	58
1.5.15. Mîr-âhûr	59
1.5.16. Muhtesip	59
1.5.17. Mühürdar	60
1.5.18. Mülâzım	60
1.5.19. Mültezim	61
1.5.20. Piyade / Sipahi	61
1.5.21. Ser Asker / Serdar	62
1.5.22. Şahne	63
1.5.23. Şâtır	63

1.5.24. Vezîr-i a'zam / Sadr-ı a'zam.....	64
1.6. DİNÎ KİMLİKLER.....	66
1.6.1. Evliyâ	66
1.6.2. İmam.....	66
1.6.3. Müftü.....	66
1.6.4. Mevlevi.....	67
1.6.5. Şeyh.....	68
1.6.6. Vâiz / Hatip.....	68
1.6.7. Zâhid / Sûfî	70
1.7. MESLEK SAHİPLERİ VE SOSYAL HAYAT İÇİNDEKİ DİĞER KİMLİKLER.....	71
1.7.1. Âhenger / Haddâd.....	71
1.7.2. Attar	72
1.7.3. Âyinedar.....	72
1.7.4. Bakkal	73
1.7.5. Berber	73
1.7.6. Canbâz	74
1.7.7. Casus.....	74
1.7.8. Çengî	74
1.7.9. Deliler.....	75
1.7.10. Dihkân.....	75
1.7.11. Ferrâş	76
1.7.12. Fassad	76
1.7.13. Gedâ / Dilenci	77
1.7.14. Gümrükçü	77
1.7.15. Hacı / Hoca	78
1.7.16. Hakkâk.....	78
1.7.17. Hallâc.....	79
1.7.18. Hânende	79
1.7.19. Hammâl	80
1.7.20. Helvacı.....	80
1.7.21. Hırsız / Ayyâr / Düzd	80
1.7.22. Kalender	81
1.7.23. Kallâb / Kalpazan.....	82
1.7.24. Kannâd /Şekerci / Sirke Satıcısı.....	82
1.7.25. Kasap.....	83
1.7.26. Kassâr.....	83
1.7.27. Kefşger / Ayakkabıcı	83
1.7.28. Kenîzek.....	84
1.7.29. Meşşâta	85
1.7.30. Mühendis / Bennâ / Mimar	85
1.7.31. Mühre-bâz.....	86
1.7.32. Nakkaş / Musavvir.....	87
1.7.33. Na't-hân	87
1.7.34. Nemedger	88
1.7.35. Neyzen.....	88
1.7.36. Pâsban / Nâtur / Bekçi	89

1.7.37. Pilever/ Çilingir	89
1.7.38. Râmişger	90
1.7.39. Rehzen	90
1.7.40. Remmâl	90
1.7.41. Sabuncu.....	92
1.7.42. Sâkî.....	92
1.7.43. Sarraf / Zerger / Savatçı.....	93
1.7.44. Sâzende.....	95
1.7.45. Şu'arâ	95
1.7.46. Tabîb.....	97
1.7.47. Tacirler / Sudâger / Harîdâr/ Dellâl / Miyâncî	98
1.7.48. Tellak / Dellâk	100
1.7.49. Terceman.....	101
1.7.50. Terzi / Derzi / Hayyât	101
1.7.51. Tersî.....	102
1.7.52. Ulak.....	102

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYATTA ETKİLİ OLAN GELENEK, İNANIŞ, DAVRANIŞ VE UYGULAMALAR

2.1. İBADET, İNANIŞ VE UYGULAMALAR.....	103
2.1.1. Abdest Almak / Vuzû'	103
2.1.2. Adak / Nezir	103
2.1.3. Besmele	104
2.1.4. Cennet	104
2.1.5. Farzlar.....	105
2.1.6. Fatiha ve İhlas Sureleri	105
2.1.7. Gebr (meccûsi), Hint Tapınağı, Yahudi, Hıristiyan İnanışları	106
2.1.8. Hacca Gitmek	109
2.1.9. İstihare ve Rüya Tabiri	111
2.1.10. Melek	112
2.1.11. Muska / Hamâil / Heykel / Ta'viz.....	113
2.1.12. Namaz Kılmak ve Evvabin Namazı	114
2.1.13. Sadaka Vermek	115
2.1.14. Şeytan.....	116
2.1.15. Temcîd Okumak.....	116
2.1.16. Tuz Ekmek Hakkı	117
2.1.17. Zekât Vermek:.....	117
2.2. KUTSAL AY VE GÜNLERLE İLGİLİ İNANIŞLAR	118
2.2.1. Bayramlar	118
2.2.2. Ramazan	120
2.3. KALIPLAŞMIŞ SÖZ VE İFADELER	122
2.3.1. Beddua Etmek	122
2.3.2. Selamlaşma ve Şekilleri.....	123
2.3.3. Yağmur Duası ve Yada Taşı	124
2.3.4. Yemin Etmek.....	125
2.4. BÜYÜ, SİHİR VE DOĞAÜSTÜ VARLIKLARA DAİR İNANÇLAR.....	126

2.4.1. Cádû	126
2.4.2. Fal	126
2.4.3. Geceleri Aynaya Bakmak	127
2.4.4. Kur'a Çekmek	127
2.4.5. Peri	128
2.4.6. Remil	128
2.4.7. Sipend	129
2.5. SÜSLENME GELENEKLERİ	129
2.5.1. Sürme, Kına, Anber, Gülsuyu ve Ben Yapmak	129
2.5.2. Destara Gül / Sümbül Takmak	132
2.6. DİĞER GELENEKLER	132
2.6.1. Başa Ateş Yakmak	132
2.6.2. Çok Eşlilik	133
2.6.3. Davul Çalma ve Müjdeleme	133
2.6.4. El, Etek Öpme	133
2.6.5. Emanet Alıp Saklamak	134
2.6.6. Evlatlık Yetiştirmek	134
2.6.7. Hân-ı Yağmâ	135
2.6.8. İstikbâl / Karşılama	135
2.6.9. Kadınların Dışarıda Yüzlerini Örtmeleri	136
2.6.10. Ölülerin Kefenlenmesi ve Tabutta Taşınması	136
2.6.11. Papağanı Ayna İle Söyletmek	137
2.6.12. Yaka Yırtmak / Dövünmek	137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL SANATLARI VE YAZMA ESERLERLE İLGİLİ UYGULAMALAR

3.1. CERÎDE	140
3.2. CETVEL ÇEKMEK	140
3.3. DEVÂD / HAME / KALEM	141
3.4. HÂTÂYİ KÂĞIT	142
3.5. HAVÂŞÎ	143
3.6. HÜSN-İ HAT	143
3.7. İMZA ATMAK	144
3.8. MİSTAR ÇEKMEK	144
3.9. MİNYATÜR	145
3.10. MÜHÜRLEME VE DAMGALAMA	145
3.11. SADEFÇİLİK	147
3.12. SAHH KAYDI	148
3.13. ŞEMSE	148
3.15. ŞİİR MECMUASI	149
3.16. ŞİRÂZE	150
3.17. TEMELLÜK KAYDI	150
3.18. TEZHİP	150
3.19. ZAHİRİYYE	151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ

4.1. VÜCUDA GİYİLEN.....	152
4.1.1. ‘Anteri / Entari	152
4.1.2. Barâni	152
4.1.3. Câme	153
4.1.4. Çâr-şeb.....	153
4.1.5. Ferâce.....	154
4.1.6. Hırka	155
4.1.7. Kabâ ve Perniyân.....	155
4.1.8. Nemed	155
4.1.9. Püşt-mâl / Peştemâl:.....	156
4.1.10. Pîrehen / Gömlek.....	157
4.1.11. Ridâ	157
4.1.12. Sâde	158
4.1.13. Tennûre	158
4.1.14. Terlik.....	158
4.2. AYAĞA GİYİLENLER	159
4.2.1. Pâbuş / Kefş / Ayakkabı.....	159
4.2.2. Mûze / Çizme	159
4.2.3. Na’lçe.....	160
4.3. BAŞA GİYİLENLER	160
4.3.1. Destar	160
4.3.2. Külâh.....	161
4.4. KUMAŞ ÇEŞİTLERİ.....	162
4.4.1. Alaca.....	162
4.4.2. Atlas.....	163
4.4.3. Dülbend	163
4.4.4. Kâlâ.....	164
4.4.5. Kettan / Keten	164
4.5. KUMAŞLARLA İLGİLİ UYGULAMALAR	165
4.5.1. Kumaş Boyamak.....	165
4.5.2. Kumaş Damgalamak.....	165
4.5.3. Kumaşı Ölçmek.....	165
4.6. TAKILAR	166
4.6.1. İnci Kolye	166
4.6.2. Kemer	166
4.6.3. Küpe	167

BEŞİNCİ BÖLÜM EŞYALAR VE ALETLER

5.1. KİŞİSEL VE EV EŞYALARI.....	168
5.1.1. Atlas Kese.....	168
5.1.2. Âyîne / Mir’ât / Ayna.....	168
5.1.3. Banyo Kesesi / Lif.....	169
5.1.4. Bisât / Câme-Hâb / Pister / Bâlîn / Yatak	170

5.1.5. Bûriyâ / Hasır	171
5.1.6. Cârûb	171
5.1.7. Çakmak / Lüle	171
5.1.8. Destmâl / Mendil	172
5.1.9. Delv / Kova	172
5.1.10. Dûr-bîn / Dürbün	173
5.1.11. Gehvâre / Kundak	173
5.1.12. Hâven / Havan	174
5.1.13. Hilâl / Kürdan	174
5.1.14. İbrik ve Leğen	175
5.1.15. Kef-gîr / Kevgir	175
5.1.16. Mankal / Mangal	176
5.1.17. Micmer	176
5.1.18. Mikrâz	176
5.1.19. Mirvahâ / Yelpaze	177
5.1.20. Misvak	177
5.1.21. Para Kesesi / Cüzdan	178
5.1.22. Rahle	179
5.1.23. Saat	179
5.1.24. Sabun	182
5.1.25. Seccâde	182
5.1.26. Sûzen / İğne	183
5.1.27. Sünger	183
5.1.28. Şamdan	183
5.1.29. Şâne / Tarak	184
5.1.30. Takvim	184
5.1.31. Tesbîh	185
5.1.32. Tennûr / Tandır	186
5.1.33. Zenbîl	186
5.2. AYDINLATMA ALETLERİ	187
5.2.1. Fânus	187
5.2.2. Fener	187
5.2.3. Kandil	188
5.2.4. Meşale	189
5.2.5. Şem' / Mum	189
5.3. ÖLÇÜLER VE ÖLÇÜ ALETLERİ	190
5.3.1. Endâze	190
5.3.2. Gırbal	190
5.3.3. Kîle	191
5.3.4. Mikyal	191
5.3.5. Miskâl / Kantar	191
5.3.6. Pergâr / Pergel	192
5.3.7. Terâzû	192
5.4. SAVAŞ ALETLERİ	192
5.4.1. Barut	193
5.4.2. Hançer	193
5.4.3. Ok ve Yay	193

5.4.4. Şemşîr / Tîğ / Kılıç	194
5.4.5. Tîşe / Balta.....	194
5.4.6. Top.....	195
5.4.7. Topuz.....	195
5.4.8. Tüfek.....	195
5.5. BİNEK HAYVANI EŞYALARI	197
5.5.1. Fitrâk / Terki.....	197
5.5.2. İnân / Dizgin.....	197
5.5.3. Rikâb.....	197
5.5.4. Semer	198
5.5.5. Tâziyâne / Kırbaç.....	198
5.5.6. Terkeş.....	199
5.6. TARIM ALETİ	199
5.6.1. Yaba	199
5.7. DİĞER EŞYA VE ALETLER.....	200
5.7.1. Ceres / Çan.....	200
5.7.2. Erre.....	200
5.7.3. Fevvâre / Fıskiye.....	200
5.7.4. Mengene.....	201
5.7.5. Penbe-i Mînâ.....	201
5.7.6. Şişe / Küp / Sebû / Sâgar / Mînâ / Fincan	202

ALTINCI BÖLÜM

YİYECEK VE İÇECEKLER

6.1. SOFRA DÜZENİ VE YEMEK ADABI.....	204
6.2. YİYECEKLER	205
6.2.1. Balık.....	205
6.2.2. Çorba	205
6.2.3. Ekmek.....	205
6.2.4. Engebîn / 'Asel / Şehd / Bal	206
6.2.5. Kebap	207
6.2.6. Kuş Dolması.....	208
6.2.7. Piliç	208
6.3. İÇECEKLER	208
6.3.1. Âb/ Su.....	208
6.3.2. Bâde / Mey / Şarap	209
6.3.3. Kahve.....	210
6.3.4. Şerbet	211
6.3.5. Vişne Suyu.....	212
6.3.6. Zemzem	212
6.4. MEYVE VE SEBZELER	212
6.4.1. Âlû / Erik / Şeftali.....	213
6.4.2. Ayva.....	214
6.4.3. Enâr / Nar	214
6.4.4. Hanzal.....	214
6.4.5. Hinduvâne / Karpuz	215
6.4.6. Hurma	215

6.4.7. Kiraz.....	215
3.5. ŞEKERLEMELER VE TATLILAR.....	216
6.5.1. Baklava.....	216
6.5.2. Dûşâb / Pekmez / Sirke	216
6.5.3. Güllâç.....	216
6.5.4. Helva.....	217
6.5.5. Kadayıf.....	218
6.5.6. Şeker Kamışı	219
6.6. YAĞ	220
6.6.1. Zeytin Yağı.....	220
6.7. BAHARATLAR	220
6.7.1. Dârçîn / Tarçın	220
6.7.2. Kâfur / Zencebîl / Zencefil	220
6.7.3. Za'ferân / Safran	221
6.8. KURUYEMİŞLER	221
6.8.1. Ceviz / Fıstık / Badem.....	221

YEDİNCİ BÖLÜM

HASTALIKLAR VE TEDAVİ YOLLARI

7.1. HASTALIKLAR	223
7.1.1. Âbile / Çıban	223
7.1.2. 'Ateh / Bunama	223
7.1.3. 'Atse / Öksürük.....	224
7.1.4. Baş Ağrısı, Humâr.....	224
7.1.5. Hummâ / Teb / Sıtma.....	225
7.1.6. İrti'âş / Titreme	226
7.1.7. Kan Tutması.....	226
7.1.8. Kulunç.....	226
7.1.9. Lüknet.....	226
7.1.10. Mide Bulantısı ve Kusma	227
7.1.11. Nâsur / Nasır.....	228
7.1.12. Remed	228
7.1.13. Şir-Pençe	229
7.1.14. Zükam / Nezle.....	229
7.2. TEDAVİ YOLLARI.....	230
7.2.1. Dağlamak.....	230
7.2.2. Dinâr Şerbeti:.....	231
7.2.3. Fasd / Hacamât.....	231
7.2.4. Merhem.....	232
7.2.5. Mûmiyâ	233
7.2.6. Perhiz Yapmak.....	233
7.2.7. Tiryâk	234
7.2.8. Yaraya Fitil Koymak ve Yarayı Pamukla Sarmak.....	234
7.3. ŞİFÂ-HÂNE / DÂRÜ'Ş-ŞİFÂ.....	235
7.4. ECZÂHÂNE	236
7.5. TEDAVİ VE HASTALIKLARA DAİR İNANIŞLAR.....	236
7.5.1. Az uyumak	236

7.5.2. Tan Vaktinde Uyumanın Rahatsızlık Vermesi.....	236
7.5.3. Pişmemiş Yiyeceklerin Hastalığa Sebep Olması	237

SEKİZİNCİ BÖLÜM

EĞLENCE HAYATINDAN YANSIYAN GÖRÜNTÜLER

8.1. BAYRAM EĞLENCELERİ.....	238
8.2. FİŞEK GÖSTERİSİ	239
8.3. HİSAR SEYRİ	239
8.4. HELVA SOHBETİ	239
8.5. MECLİSLERDE EĞLENCE	240
8.6. OYUNLAR	242
8.6.1. Gûy u Çevgân.....	242
8.6.2. Nerd / Şeş-der / Tavla.....	243
8.6.3. Satranç	243
8.6.4. Yumurta Uçurmak.....	245
8.6.5. Yüzük Oyunu	246
8.7. MÛSİKÎ	246
8.7.1. Mûsikî Aletleri.....	246
8.7.1.1. Çengâne.....	246
8.7.1.2. Def.....	247
8.7.1.3. Kânûn.....	247
8.7.1.4. Nekâre / Nakkâre	248
8.7.1.5. Ney.....	248
8.7.1.6. Tanbûr.....	249
8.7.1.7. 'Ûd.....	249
8.7.2. Mûsikî Makamları.....	250
8.7.2.1. Hüseyinî / Segâh / Evc / 'Uşşâk / Hicâz / Râst.....	250
8.8. MÜKEYYİF MADDELER.....	252
8.8.1. Benc / Beng / Esrar	252
8.8.2. Berş.....	252
8.8.3. Efyûn / Afyon.....	253
8.8.4. Ma'cun.....	254
8.8.5. Tenbâku ve Nargile	254

DOKUZUNCU BÖLÜM

BAZI YERLEŞİM MERKEZLERİ

9.1. DİVANDAN ŞEHİRLERLE İLGİLİ GENEL MANZARALAR	268
9.2. EDİRNE	269
9.3. HALEP	269
9.4. İSTANBUL	272
9.5. İZMİR.....	274
9.6. KÜTAHYA.....	274
9.7. MANİSA.....	275
9.8. MEDİNE.....	276
9.9. ŞAM.....	277
9.10. URFA.....	277

ONUNCU BÖLÜM

SUÇLAR VE CEZALANDIRMA YÖNTEMLERİ

10.1. ÖĞRENCİLERE VERİLEN CEZALAR	278
10.2. HIRSIZLIĞA VERİLEN CEZALAR	279
10.3. BORÇLULARA VERİLEN CEZALAR	280
10.4. DİYET ÖDEMEK / KAN BAHASI	280

ON BİRİNCİ BÖLÜM

SPOR FAALİYETLERİ

11.1. AVLANMA	272
11.2. BİLEK GÜREŞİ	275
11.3. BİNİCİLİK / AT CANBAZLIĞI	275
11.4. OKÇULUK	276

ON İKİNCİ BÖLÜM

HABERLEŞME VE ULAŞIM ARAÇLARI

12.1. HABERLEŞME ARAÇLARI	279
12.1.1. Nâme / Mektup	279
12.1.2. Kervanlarla Haberleşme	280
12.1.3. Peyk	280
12.2. ULAŞIM ARAÇLARI	281
12.2.1. Deniz Ulaşım Araçları	281
12.2.1.1. Kalyon	281
12.2.1.2. Kayık	281
12.2.1.3. Keşti / Sefine / Gemi	282
12.2.2. Kara Ulaşım Araçları	283
12.2.2.1. Gerdüne	283
SONUÇ	284
KAYNAKÇA	287
ÖZET	296
ABSTRACT	297

KISALTMALAR

<i>Bkz</i>	: Bakınız
<i>C.</i>	: Cilt
<i>G.</i>	: Gazel
<i>İA.</i>	: İslâm Ansiklopedisi (MEB Yayını)
<i>K.</i>	: Kaside
<i>İst.</i>	: İstanbul
<i>Kt.</i>	: Kıta
<i>L.</i>	: Lugaz
<i>MEB.</i>	: Millî Eğitim Bakanlığı
<i>Mes.</i>	: Mesnevî
<i>Mfr.</i>	: Müfred
<i>Mh.</i>	: Muhammes
<i>Mr.</i>	: Murabba
<i>Msd.</i>	: Müseddes
<i>Mt.</i>	: Matla
<i>Rb.</i>	: Rubai
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>SBE.</i>	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>TDK.</i>	: Türk Dil Kurumu
<i>Th.</i>	: Tahmis
<i>Trk.</i>	: Terkîb-bend
<i>Trc.</i>	: Tercî-bend
<i>TTK.</i>	: Türk Tarih Kurumu
<i>TDV İA.</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>vb.</i>	: Ve benzeri
<i>vs.</i>	: Ve saire

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde 16.yüzyılın sonlarında; siyasi, idari, askeri teşkilatta, ekonomik alanda, toplumsal yapıda vb. meydana gelen çözümler, 17.yüzyılda da çeşitli görünümlele devam etmiştir.¹ Bu dönemde meydana gelen değişim ve çözümler toplumun her kesiminde etkisini gösterdiği gibi, bu durum edebi metinlere de konu olmuşlardır. Çalışmamız kapsamında, Nâbî'nin şiirlerine yansıyan tarihi ve sosyal unsurlar olarak tespit ettiğimiz bazı gelişmeleri burada değerlendirmeyi uygun gördük. Buna göre sosyal hayattaki bu gelişmeleri; toplumsal bozulmalar, celali isyanları, paranın değerinin düşmesi, yasaklar ve dini çatışmalar olmak üzere beş başlıkta topladık.

1. NÂBÎ'NİN GÖZÜYLE DEVLET YÖNETİMİNDEKİ VE TOPLUMDAKİ BOZULMALAR

Nâbî, Osmanlı Devleti'nin 17.yüzyıldaki durumunu gerek Hayri-nâmesinde gerekse divanında eleştirel bir bakış açısıyla ele almıştır. Eserlerinde devletin kötü durumu, yönetim ve bürokrasideki bozuluş, adalet müessesesindeki çözümlüşü, ekonominin kötüye gitmesi gibi pek çok konuyu dile getirmiştir. Ayrıca şairimiz sadece tespitlerle kalmaz. Bunların sebeplerini söyleyip çözüm yolları da arar. Şair, birçok beyitinde bozuluş ve çözümlüşü bütün acıklığıyla yaşayan ve duyan bir ruh hâlin yansıtır.²

Aslında Osmanlı Devleti, on altıncı yüzyılın ortalarına kadar son derece tutarlı, dengeli bir devlet düzeni ve topluma sahiptir. Kaynaklar, nüfusa yetiyor, feth edilen yerlere medeniyet götürülüyor, herkes hak ve görevlerini

---

¹ Konuyla ilgili İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III.Cilt Ankara 1973; Mehmet Öz'ün, "Osmanlılar / Sosyal Hayat", **TDVİA**, C. 33, İst. 2007, s. 532-538. ve Ali Fuat Bilkan'ın, **Hayri-nâme'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı**, Ankara 2002 adlı çalışmalarına bakılabilir.

² Tunca Kortantamer, "Nâbî'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nu Eleştirisi", **Eski Türk Edebiyatı Makaleler**, Ankara 1993, s.190-191.

biliyor, sorumluluklarını yerine getiriyordu. Yani devlet ve halk uyum içinde yaşıyordu. Neden sonra, devletin sınırlarının genişlemesi, savaş gelirlerinin düşmesi, ticaret yollarının önemini kaybetmesi, paranın değer kaybetmesi mali sıkıntılara neden olurken, devlet adamlarının usulsüz tayinlerinin yapılması, devlet görevlerinin rüşvetle satılması, asker sayısının artması ve ağır vergiler Devlet-i Ebet-Müddet'in dengesini bozmuştur.³

Divânı incelerken şairimizin, gerek devlet adamları gerek toplum düzenine yönelik eleştirileri dikkatimizi çekmiştir. Devlet adamları ile ilgili genel şikâyet konusu ise rüşvettir. Kethüdalar rüşvet almaktadır. Devlet dairesinde işler rüşvetle yürümektedir ve rüşvetsiz bir iş yapılmamaktadır. Hatta insanların çıkarları olmasa, kimse kimseye bir ekmek dahi vermeyecektir:

Gelmez husûle maslahat-ı vasl Nâbiyâ	
Teklîf-i rişvet eyleyecek kethüdâsı yok	G 382/9
Bir âyînedür kim görünür 'ayb-ı şikâfı	
Ol maslahat-ı şer' ki rişvet var içinde	G 696/5
Virmezdi kimse kimseye nân minnet olmasa	
Bir maslahat görülmez idi rişvet olmasa	G 757/1

Devletin olgunluk çağında rahatlık, eğlence ve zenginliğe çalışanların görev gereği buldukları mevkide at, uşak gibi masraflarının çokluğu ve maaşlarının azlığı karşısında gelir temini için rüşvet ve zulüm gibi gayr-i meşru yolları tercih ediyorlardı.⁴ Nâbî de aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi böyle yapılan masraflardan, gösteriş merakı ve lükse olan düşkünlükten şikâyetini dile getirir:

³ Emine Yeniterzi, “Divan Şiirinde Osmanlı Devleti’ndeki Sosyal Ahlakî ve İktisadî Çözülmenin Akisleri” (Erişim) <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi.pdf>; 29.12.2009.

⁴ YENİTERZİ, a.g.m., (Erişim) <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi.pdf>; 29.12.2009.

O bezmde nice mümkin safâ-yı hâtır kim
Nizâmı fırtına-i kulzûm-ı mesârif olur G 104/6

Kim sorar hâtırı hep câme vü destârin arar
Halk âyînelerün şimdi sade-kârın arar G 158/1

Şair; rüşvet kapılarının kapatılmasını aynı zamanda şeriat ve kanun hükümlerinin yerine getirilmesi olarak ifade etmiştir:

İrtişâ bâbları olı ser-â-pâ mesdûd
Hükm-i kânûn u şerî'atdûr olan hep icrâ T 92/28

Makamlara layık olmayanlar oturmuşlardır. İlim, irfan, marifet ve hüner değerini kaybetmiştir. İnsanlar hüner edinmek yerine, paranın peşine düşmüşlerdir. Makamınız yoksa arif de olsanız halkın nazarında bir itibarınız olmayacaktır. Felek bile kişilerdeki yeterliliği ve irfanı değil, makam sahiplerini ve zenginleri kıskanır olmuştur:

Ehl-i himemün câyını hod-kâmlar almış
Ni'metkede-i himmetün lezzeti gitmiş G 359/4

Hüner ol mertebe kâsid ki gezüp kûy-be-kûy
Der-be-der köhne semer gibi harîdârın arar G 158/4

Mangır kuşuna dönmiş ahâlî-i mecâlis
Bî-çâre-i Hümâ-yı hünerün ragbeti gitmiş G 359/5

Tahsîl-i 'ilmün üstine tercîh ider mi nâs
Tahsîl-i mâl vâsıta-i rif'ât olmasa G 757/5

Yok vak'ı çeşm-i nâs da fazl-ı ma'ârifün
Halkun hep i'tibârı makâm u mukarrâdur G 131/2

Reşki sanman felegün vüs'ate yâ rif'atedür
Reşk-i dîrînesi 'irfan ile ehliyyetedür G 125/1

Şair, mülazımların durumlarını da söz konusu eder. Onları, ramazanda camilerin kalabalık olmasından dolayı yer bulamayıp bu yüzden camiye gitmedikleri şeklinde eleştirmektedir. Şair; bir diğer beyitte, devlet katında rica ile iş yaptırmanın mümkün olmadığını söyler:

Zihâm o gûne cevâmî'de rûz-ı rûzede kim
Mülâzimân-ı kadîmü'z-zamâna yir kalmaz G 315/2

Eylese de müsâ'ade vîrân ider dilün
Nev devletân-ı 'asr katında recâ galat G 367/17

Din adamları da toplumdaki çöküşe dâhil olmuşlardır. Kaynaklarda, “Edirne Vakası”, “Müftü Vakası”, “Fezullah Efendi Vakası” olarak geçen 17.yüzyılda tayinlere, azillere müdahale eden, akrabalarını yüksek mevkilere getiren Şeyhülislâm Fezullah Efendi (1639-1703) oğulları ile birlikte öldürülmüştür.⁵ Nâbî, “Târîh-i Vak'a-i Feyzu'llâh Efendi” başlıklı tarihinde, Fezullah Efendi ve dört oğlunun 1115/1703 senesinde katledilişlerine duyduğu memnuniyetini dile getirmiştir:

Çâr ferzendi ile müftî-i şûm
Olıcak tahta-i meşki kaderün
Sâl-i târihini erbâb-ı suhan
Didiler gitdi başı surh-serün T 65

⁵ Mehmet Serhan Tayşi, Fezullah Efendi, **TDVİA**, C.12, s.527.

Meclislerde sohbetlerin sıcaklığı ve tadı gitmiştir. İnsanlar camide bile kavga eder olmuşlardır. Alınıp verilen selamda bile bir münafıklık vardır. İkrâm unutulmuş, cömertliğin yerini cimrilik almıştır. Artık insanlara, becerileriyle değil; destarlarıyla yani destarın halka bildirdiği makamlarına göre itibar edilmektedir. İnsanların nazarı zatın kendisine değil giydikleri elbiseyedir:

Bir meclise geldük nemek-i sohbeti gitmiş Hemyâzelemiş neş'esi germiyyeti gitmiş	G 359/1
Âlemde eger gûşe-i âsâyiş olaydı Mihrâb ile çâk olmaz idi sîne-i câmi'	G 371/3
Münafakat o kadar itdi 'âleme te'sîr Ki oldı hep alınup virilen selâm-ı dürug	G 378/3
Kabz eylemiş imsâk makamını 'atânun Hisset yirin almış keremün şöhreti gitmiş	G 359/2
Destâr-ı çîresüz bana kim eyler i'tibâr Küttâb içinde her ne kadar çîre-dest isem	G 507/4
Nazarı câmeyedür zâta degüldür halkun Âbdan kıymetidür câme-i gül-gûn ile mey	G 851/2

Dönemin insanlarına bir başka eleştiri konusu da acizlerden lutuf umulmasıdır. Bu durum şairin diliyle sinekten gölge ummaya benzemektedir. Zamane halkından, usandırıncaya kadar ısrar edilmedikçe herhangi bir iş yaptırılmamaktadır. Zamanın kibarları şöhretleri için her türlü harcamayı

yaparlarken; iş ikrama gelince değişmekte, o vakit kılı kırk yararcasına hareket etmektedir. Ayrıca dönemin zenginleri açlara yardım etmek yerine laf kalabalığı etmektedirler. Onların yardımları laftadır. Vefa sofraya benzemektedir, bu sofranın ise tadı tuzu kalmamıştır. Gözlerini hırs bürüyen insanlar, mal mülk ve altın peşine düşmüşlerdir. Artık kimse emek tuz hakkını kollamamaktadır:

Lutf uman 'asr fûrû-mâyelerinden Nâbî Sâye ümmîdin ider bâl ü perinden mekesün	G 401/9
Sudûr-ı lutf ne mümkün zamâne halkından Meger ki idesin ibrâm usandurıncaya dek	G 406/5
Tedkîk ider mahall-i keremde kibâr-ı 'asr 'Add itmez ihtişâma gelince sefâhatin	Mfr 44
Garîb himmeti var agniyâ-yı devrânun Lisân ile toyurur âb u nâna yir kalmaz	G 315/3
Hummâ-yı sufrevî gibi hakın vücudını Pâ-mâl-i lerziş itmededür ârzû-yı zer	G 155/8
Gitmiş nemeki mâ'ide-i hân-ı vefânun 'Âlemde hukûk-ı nemek ü nân unutulmuş	G 345/2

Nâbî'nin baştan sona kadar sosyal eleştiri olan gazelleri de vardır.⁶ Bunlardan bir tanesi “kalmamış” redifli gazelidir. Şairin gözünde dünya, rengi ve kokusu kalmamış bir gül bahçesidir. Bahçede gölgesinden yararlanılacak

⁶ Cemal Kurnaz, “Belge Redifler”, Divan Edebiyatı Yazıları, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 270-271.

tek bir fidan bile yoktur. Bu bahçenin tabibi olan rûzgârın hokkasındaki ilaçlar tükenmiş ve rûzgâr dükkânını kapatmıştır. Kimsenin kimseye merhameti yoktur. Değerli insanların kadri anlaşılmamakta, bunu anlayabilecek kabiliyette insan bulunmadığını sanmaktadır. Böyle bir toplumdaki gamın olmadığı bir yere iltica etmek mümkün değildir:

Gülsitân-ı dehre geldik reng yok bû kalmamış
Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış

Eylemiş der-beste dükkânın tabîb-i rûzgâr
Hokka-i pîrûze-i gerdûnda dârû kalmamış

Teşnegânun çâk çâk olmuş leb-i hâhişgeri
Çeşmesâr-ı merhâmetde bir içim su kalmamış

Kadrin anlar yok bilür yok merdüm-i sencîdenün
Çâr-sûy-ı kâbiliyyetde terâzû kalmamış

Ceyş-i gamdan kanda itsün iltica ehl-i niyâz
Kal'a-i himmetde Nâbî burc u bârû kalmamış

G 353/1-5

Sözünü edeceğimiz bir başka gazel ise “unutulmuş” rediflidir. Gazele göre; kişiler arası muhabbet, bu dönemde azalmıştır. Sevgi meydanı boş kalmış, merdler unutulmuş, yerlerini kadın tabiatlı insanlar almıştır. İnsanlar arasında hile o kadar artmıştır ki, kişilerin bu halleri şeytanın sabıkalı şöhretini bile unutturmuştur. Artık insanlar birbirlerine karşı kin beslemektedir. Şair; Allah’ın hükümlerinin, Kur’ân’ın manasının unutulduğunu söyler, ona göre herkes nefsi ne arzuluyorsa onu yapmakta ve kimse Kur’ân’a göre hareket etmemektedir:

Kalmış ser-i meydân-ı muhabbet tek ü tenhâ
Zen-tab'lar almış yiri merdân unutulmuş

G 345/4

Olmış o kadar halk-ı cihân mekrde üstâd
Kim sâbıka-i şöhret-i şeytân unutulmuş G 345/7

Halk açmadadur birbirine pençe-i tarâc
Ahkâm-ı Hudâ ma'nî-i Kur'ân unutulmuş G 345/8

Nâbî kimi görsen yüridür hükmini nefsün
Hakkun bize gönderdügi fermân unutulmuş G 345/9

Son olarak tüm bu beyitlere baktığımızda toplumda ümidin kaybolup, ümitsizliğin hâkim olduğu gözlenmektedir:

Erbâb-ı ye's gerçi tehî-kîsedür velî
Ehl-i ümîdden hele râhat degül midür G 200/ 2

2. CELALÎ İSYANLARI

Celâlî İsyancıları, XVI. ve XVII. yüzyıllarda, Osmanlı Anadolu'sunda ekonomik, askeri ve toplumsal yapının bozulması sebebiyle meydana gelen ayaklanmaların tümüne verilen addır. Celâlî tabiri, "Celâl'e mensup" anlamına gelmektedir ve bu tabir XVI. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celâl'le ilgilidir. Celâlî isyanları başlangıçta, Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Şîî eğilimli Türkmen gruplarının, Safevîlerin de tahrikiyle devlete baş kaldırmaları şeklinde ortaya çıkmış, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren büyük bir mesele hâlini alarak değişik bir mahiyet kazanmıştır. Osmanlı Devlet yönetiminde bu isyanlar, "hurûc ale's-sultân" olarak görülmüştür. Halk ise bu dönemden itibaren kendisine zarar veren herkesi "Celâlî" olarak görüp onları bu sıfatla anmışlardır.⁷

⁷ Mücteba İlgürel, "Celâlî İsyancıları", TDVİA, C. 12, s.252.

Şairin, “Târîh-ı Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlıklı bir manzumesi vardır. Çeşitli nüshalarda bu manzumenin, sonundaki ilgili mısra hesaplandığında 1029 ve 1053 tarihlerinin yazılmış olduğu görülmüştür. Böylelikle Her iki tarih de Nâbi'nin doğum tarihinden çok önceki bir tarihi gösterdiği tespit edilmiştir. Şair bu manzumede Celâlîleri; işsiz güçsüz, vatanını terk ve devletine isyan eden, zulüm yapan, halkın mallarını yağmalayan ve dinsiz insanlar olarak anlatır:

Bir bölük tâ'ife-i bi-hiredân-ı âlem
Milket-i fevz ü itâatdan idüp terk-i vatan

İtdiler arsageh-i bağı ü taaddîde hurûc
Aldılar mâl-i ziraatgeri dâmen dâmen

Çok fesâd eylediler kişver-i İslâm içre
İtmedi anlanın itdüğünü dine düşmen

Sâbit ü zahir olunca eser-i bağı ü inâd
Zü'l-fekâr-ı dü-zebâna kalem-i mucize-fen

Dest-fermâ-yı ulu'l-emr şeriatle çıkup
Fark-ı bî-devletiyâna olıcak sâye-fiken

Göçdiler dâr-ı bedenden didi Nâbi târih
Askerin çekdi diyâr-ı ademe kondı Hasan

T 1/1-6 (1029)

3. TAĞŞIŞ UYGULAMALARI: PARANIN DEĞERİNİN DÜŞMESİ

Tağşış; saf ve halis olan bir şeyi başka şeylerle karıştırmaya denir.⁸ Madeni paranın, altın ya da gümüş içeriğinin; saflık derecesiyle oynanıp azaltılmasına “tağşış” denilmekteydi. Osmanlı Devleti, bu işlem sırasında dolaşımdaki altın ve gümüş paraları toplar, paraların içindeki değerli maden içeriğini azaltır ve piyasaya yeniden sürerdi. Osmanlı devletinde tağşış işlemi XVIII. yüzyıla kadar sadece gümüş içerikli akçeler üzerinde uygulanmıştı. Tağşış işlemi, dolaşımdaki paraların kur değerini değiştirmek, devletin para gereksinimi arttığında piyasaya fazla para sürerek ek gelir sağlamak gibi değişik amaçla olabiliyordu.⁹

Nâbî; züyük, kızıl, kem-ayâr, nakd-i nâkıs gibi ifadeleri şiirinde birer motif olarak kullanarak, paraların değeriyle oynanması işlemini kastetmiştir:

Üç sülse bir kara guruşu bozdu rûzgâr

Birisi kalb biri kızıl biri züyük

Sarrâf-ı dehr didi görince bu hâleti

Üç süls-i kem-'iyârına la'net guruşa yuf

Kt 49

Şair, tağşış işleminin gümüş akçelere uygulanmasından yola çıkarak aşağıdaki beyitte ay'ı, rengi ve şekli dolayısıyla tağşış edilmiş gümüş bir akçeye benzetir:

Nakd-i nâkıs gibi düşdi çeşmi gerdûndan kamer

Tâ ki na'linden nişân-gîr oldu bâb-ı Arz-ı Rum

G 540/4

Osmanlı Devleti'nde, piyasada dolaşan yeni akçelerle, diğer akçelerin alım gücü değişirdi. Dolayısıyla akçe üzerinden maaş alan devlet görevlilerinin satın alma gücü de azalırdı. Geçmişte yeniçerilerin bu sebeple

⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB. Yay., İst. 2004., s.373.

⁹ Şevket Pamuk, *Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 5. Bsk., İstanbul 1999, s.96-99.

ayaklandıkları ve sorumluların cezalandırılmasını istedikleri de olurdu.¹⁰ Şair, bir beyitte ayarıyla oynanmış paraların satın alma gücünün düşüşünü söz konusu eder:

Çokdan olurdu sikke-pezîrende-i kabûl

Nâbî 'ıyâr-ı nakd-i zamîrûn kem olmasa

G 686/7

4. YASAKLAR

4.1. İçki Yasağı

İncelediğimiz beyitlerde Osmanlı Devletinde ara ara konulan içki yasaklarına şairimizin de tesadüf ettiğini görmekteyiz. Şairimiz konulan içki yasağını eleştirirerek harabat/ meyhane ehlinin kendi haline bırakılmasını ister. Çünkü içkinin yasaklanmasıyla bu kişilerin, içkiye olan müptelalıkları daha da artacaktır:

Erbâb-ı hârâbatı komak hâline yegdür

Tahrîşe sebedür mey-i gül-fâma yasaklar

G 193/2

Nâbî, bir başka beyitte de içki yasağından sonra, meclise ait saki, şarap, kadeh gibi unsurlardan birinin eksik olduğunu dile getirir. Şairin bundan kastı, artık eski meclislerin bulunmaması ve bunlara duyulan hasrettir:

Gâh sâkîsi gehî sâgârı geh bâdesi yok

Görmedüm meclis-i maksûdı tamâm âmâde

G 781/2

4.2. Kahve Yasağı

Kahve kelimesinin Arapça'da ne zamandan beri kullanıldığı bilinmemektedir. Kahvenin ilk anlamı "şarap" olduğu ve iştah kestiği için ehl-i

¹⁰ PAMUK, a.g.e., s. 98.

keyf kimseler tarafından bu adın verildiği düşünölmektedir. Kahve ilk önce bir yiyecek olarak Habeşistan'da ortaya çıktı. XV. Yüzyılın sonlarından itibaren Yemen'de bir içecek olarak yaygınlık kazandı. XVI. Yüzyıl başlarında Mekke ve Kahireye, yüzyılın ortalarına doğru da İstanbul'a ulaştı. İstanbul'da kahve içmenin dini hükmü, uleması tarafından tartışılı olmuş ve bunun sonucu kahvehaneler kapatılmaya başlanmıştır. Kahvehanelerin kapatılma sebebi ise, ehl-i hevâ'nın buralarda toplanarak sarhoşluk veren şurup ve ardından kahve içmeleri olarak gösterilmiştir. XVII. yüzyılda da zaman zaman bu gibi yerlerin açılması yasaklanmıştır. Bu gibi yerlere en şiddetli tepki ise, IV. Murat zamanındadır. Ayrıca XVII. yüzyılda kahvenin, resmi devlet erkânının toplantılarında ikram edilmesi ve kahvenin merasimlerde önemli bir yer tutmaya başlaması üzerine tüketimini artırmıştır. Günlük kullanıma girmesiyle de kahve ticareti büyük önem kazanmıştır. Hatta kentlerde kahve kavuran yerler vardı. Fakat kahve XVII. yüzyılda alkollü içeceklerle birlikte sık sık yasaklanmıştı.¹¹

Kahve ve kahvehanelerin Osmanlı sosyal hayatına girişine kadar edebi sahanın imajlar dünyasını içecek ve mekanı bağlamında mey ve meyhane oluşturmuş ve şairler yıllarca bu imajı her yönüyle işlemişlerdir. Geçmişte kahvehanelere, edebi şahsiyetlerle birlikte imamlar, müezzinler, sūfîler ve her türden halk gelmekteydi. Buralar; şiirlerin okunduğu, edebi sohbetlerin yapıldığı yerler olmuştu. Böylelikle kahvehaneler, birer eğlence merkezi halini almıştı. Kahvehaneler bu fonksiyonlarıyla Osmanlı dönemi Türk kültürünün oluşmasında etkili olan saray, medrese, tekke, asker ocağı gibi müesseselerle birlikte toplum tarafından kendiliğinden oluşturulmuş bir kurum olarak ayrı bir önem taşımıştır. Zaman zaman kapatılmalarında ise, siyasi ve dini otoritenin kontrolü dışında bir müessese olmaları büyük rol oynamıştır.¹²

Nâbî, aşağıdaki beyitinde de kahve kullanımının bu yüzyılda revaçta olmasından yola çıkarak lale yüzlü renk ile şarabın, kara yüz ve kahve kadar şöhretinin olmadığını söylemiştir:

¹¹ İdris Bostan, "Kahve", **TDVİA**, C. 24, İst. 2001, s. 202-205; Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, İstanbul 2002, s.236-237.

¹² Namık Açıkgoz, **Kahvenâme**, Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 1-24.

Ruhsâr-ı lâle-reng ile hayfâ degül şarâb

Rûy-ı siyâh kahve kadar iştiyhârda

G 700/4

5. DİNÎ ÇATIŞMALAR: KADIZÂDELİLER VE SIVÂSİLER

XVII. yüzyılda şairin sosyal çevreyle, realiteyle ilgilenmesi, şiir anlayışının şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Bu dönemdeki pek çok yenilik, kültürel değişme, tarihi olay, şairler tarafından edebi eserlere konu edilmiştir. Dönemde ortaya çıkan Kadızadeliler ve Sivasiler arasındaki tartışmalarda Nâbî'nin şiirlerine yansımış, yukarıda sözünü ettiğimiz türden vakıalardandır. IV. Murad, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi, adını IV. Murad döneminin vaizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'den (öl.1045/1635) almıştır. Mehmed Efendi ile dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî arasında önce camilerde fikrî seviyede başlayan tartışmalar sonraları, sosyal ve dinî hayat yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına almıştır. Bu iki kişi arasında cereyan eden tartışmalar üç kategoride toplanmıştır. 1. Tasavvufi düşünce ve uygulamalarla ilgili düşünceler. 2. Dini inanışlar ve ibadetlerle ilgili düşünceler. 3. İçmai ve siyasi hayatla ilgili düşünceler. Kadızâdeliler İslâmiyet'i Hz. Peygamber devrindeki aslî durumuna döndürmeye yani Kur'ân ve sünnet dışında sonradan girmiş her unsuru bid'at saymış ve bu unsurları temizleme maksadına yönelmişlerdi.¹³

Aşağıdaki kıtada Nâbî, Sivâsîleri yer yer eleştirirken, Kadızâdelilerin hücum ettikleri bazı isimlere yönelik olumlu düşünceler ifade etmiştir. Bu onun orta yolu tuttuğunu gösterir:

'Asrda zındık-sîmâ şeyhler

Müstecâbü'd-da'velikle lâf atar

Gaybden mansıb virüp tâliblere

¹³ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", **TDVİA**, C.24, İst 2001, s.100-102; Ali Fuat Bilkan, **Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar**, L&M Yay. s. 104-118, İst 2006.

Kadızeliler, Tasavvufî düşünce ve uygulamaların içinde yer alan sûfilerin semâ ve devrânını, zikir ve mûsikî gibi konuları eleştirmekteydiler. Ayrıca Kadızeliler, mevleviler ve diğer tarikatlere mensup olan dervişlerle birlikte onların tekkelerine giden halkı da küfürle suçluyorlardı. Dini inanışlarla ilgi olarak da Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kâfir sayılıp sayılmayacağı tartışılan konulardandı.¹⁴ Nâbî'nin, divanında yer alan beşinci kasidesi Muhyiddin İbnü'l-Arabî, altıncı kasidesi de Mevlâna medhiyesidir. Adı geçen kasidelerdeki düşüncelerin, Kadızelilerin görüşleriyle zıt olması bakımından, beyitlerindeki ifadelerden bu bölümde söz etmek gerekir.

Şair, beşinci kasidede şiirine başlarke Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi, hakikatların sultanı olarak nitelendirir. Kasidenin 4-8. beyitlerinde Arabî'nin Fütûhat-ı Mekkiyye fi Esrârî'l-Mahkiyye ve'l Mülkiye ile Fusûsu'l-Hikem adlı eserlerinin metheder. Şiirde, Arabî'nin methi ise ayrı bir yer tutar. Şaire göre Arabî, Kurân'ın hükümlerinin dışına çıkmamıştır. Bir beyitte Kur'ân ayetleri, güneş ışıklarına benzetilir. Bu ışıklar da, Arabî'nin yolunu aydınlatan meşalelerdir:

Pertev-i şârika-i âyet-i Kur'ânîdür

Meş'al-i reh-güzer-i hazret-i Muhyi'd-dîn'ün

K 5/16

Arabî'nin başka bir dili vardır. Bu dili ise ancak tevhide gark olmuşlar anlar. Burada herkesin (özellikle de kaba sofuların) Arabî'yi anlayamayacağı dile getirilir:

Anı müstagrık-ı tevhîd olan idrâk edemez

Var lisân-ı digeri hazret-i Muhyi'd-dîn'ün

K 5/22

¹⁴ Semiramîs Çavuşoğlu, a.g.m., s. 100-102.

Şair bir beyitinde, kirpiklerini süpürge gibi elime alma imkanım olsa, o süpürgeyi Arabî'nin kapısının toprağının hizmeti için kullanırdım der. Beyitte şairin, Arabî'nin fikirlerini tamamen benimsediği görülmektedir:

Girse Nâbî ele müjgânımı cârûb iderüm
Hıdmet-i hâk-i deri hazret-i Muhyi'd-dîn'ün K 5/24

Nâbî; “dur Fütûhat ü Füsûs” redifli bir gazelinde de Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Fütûhatu'l-Mekkiyye fi Esrârî'l-Mahkiyye ve'l Mülkiye ile Fusûsu'l-Hikem adlı eserlerini söz konusu eder. Gazelde bu eserleri metheden şair, gazelin matla beyitinde bu iki eser Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin veliliğine şahit olarak gösterilir. Böylelikle Nâbî'nin, Kadızadelilerin görüşlerine katılmadığını söylebiliriz:

Sahibi hatmü'l-vilâye olduğunda Nâbiyâ
İki şâhid iki bürhândur Fütûhat ü Füsûs G 360/5

Altıncı kaside de ise, Mevlânâ, ailesi, mesnevisi, Fîh-i mâ-Fîh adlı eseri ve semâ ayini söz konusu edilerek methedilir. Mevlânâ'nın dili hikmet hazinesinin kilidinin anahtarıdır. Bu sebeple Mesnevî, cevherlerle dolsa buna şaşılmamalıdır. Fîhi mâ-Fîh'teki hikmetleri görebilenler ise, Mevlânânın oradaki beyanlarının, hak beyanlar olduğunu anlayacaklardır:

N'ola cevâhir ile olsa Mesnevî memlû
Kilfd-i genc-i hikemdür zebân-ı Mevlânâ K 6/11

Gören kitâb-ı hikem-senc-i Fîh-i mâ-Fîf'in
Bilür ki hakk-ı beyândur beyân-ı Mevlânâ K6/15

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAPILANMA

1.1. REAYÂ VE BERÂYÂ

Reaya; askeri sınıftan ayrı, üreten ve vergi veren halka denirdi.¹⁵ Osmanlılarda bir zamanlar bütün tebaya reaya denilirken bu tabir, sonraları yalnızca gayri müslimler için kullanılmıştır.¹⁶ Berâyâ ise yönetici sınıfı için kullanılmıştır ve Müslüman olma zorunluluğu bulunan berâyâ sınıfı, 'örfî ve şer'î vergi yükümlülüğünün dışında tutulmuştur. Osmanlı toplumu, mezhepler ve çeşitli etnik gruptaki Müslümanlarla birlikte Rumlar, Ermeniler, Romenler, Slavlar, Yahudîler ve Levantenlerin oluşturduğu çeşitli ırk, din, mezheplerden olan ve çeşitli dillerde konuşan, aralarında çeşitli kültürel ve ekonomik özellikleri olan halk topluluklarından meydana gelmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devletinde sosyal yapılanmayı anlayabilmek için reaya ve beraya kavramlarını bilmek gerekir.¹⁷

Şair, re'âyâ veya berâyâ olmanın tercihe bağlı olmayıp, bu durumun doğuştan geldiğini belirtmiş ve reâyânın hastalık yatağında, berâyânın da sıhhat uykusunda olduğunu söylemiştir:

Kimin hem-pister-i illet kimin hem-hâbe-i sıhhat

Kimin itmiş reâya kimisin şâh-ı cihân-ârâ

K1/44

Ayrıca şair; bahçedeki yeşillikleri re'âyâya, üzerlerindeki çiğ tanelerini de re'âyâdan tahsil edilen vergilere benzetmiştir. Şebnem, rengi ve şekli açısından gümüş akçelere benzemektedir:

---

¹⁵ Halil İncalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, 7. Bsk., İst 2006, s. 115.

¹⁶ M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III., MEB. Yay., İst. 2004, s.14 .

¹⁷ Neslihan İlknur Keskin, "**Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divan Edebiyatına Yansımaları ve Anlam Çerçeveleri**", GÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 95-96.

Sebzeler bağda reâyâdur

Şeb-nem üstindeki bakâyâdur

Mes 8/67

1.2. PADİŞAH

Padişah, töreye göre ülkenin sahibiydi. Bu sebeple tebaasının canı ve malı üzerinde tasarruf hakkı vardı. Her türlü kuvvet padişahın elindeydi. Ancak bunu keyfî olarak değil, kanun, nizam ve an'analere dayanarak yürütürdü. Osmanlı Devleti'nde kanun ve nizamlar, genel olarak İslam hukukuna dayanmakla birlikte, padişahın toplum yararına vereceği hükümler örf adı altında toplanmış ve hükümdarın yasama yetkisini genişletmiştir¹⁸. Padişahın Divan şiirinde, şeh, şehriyâr, şehenşâh, sultân, server, husrev, hân, hâkân, gibi adlarla anılmaktadır. Medhiyelerde gerçek kişiliğiyle ele alınmış, gazelerde padişahın bahsedildiği zaman çoğunlukla sevgilinin bahis konusu olduğu görülmüştür.¹⁹

Padişah divanda; adına hutbe okutulması, ulufe dağıtması, adına para basılması, tuğrası, ferman ve berat vermesi, hil'at giydirmesi, adına nevbet / kus çalınması, padişah karşısında tebaasının başlarının eğik durması gibi hususlarla birlikte konu edilmiştir:

1.2.1. Padişah Adına Hutbe Okunması ve Adına Para Basılması

Hutbe, hatip tarafından Cuma, bayram namazları ve yağmur ve kûsuf zamanlarında okunan hitabedir. Hutbe Allah'a hamd ile başlar. Bunu Peygambere salavât takip eder. İlk zamanlarda hutbe, minbersiz ve ezansız irâd edilirdi. Daha sonraları Hz. Peygamberimizin sünneti gereği minber üzerinde ve namaz öncesinde icra edilmeye başlamıştır. Geçmişte hutbeyi icra eden hatibin, hutbe öncesinde zamanın hükümdarının anılması da adet haline gelmiştir.²⁰ Divanda tespit ettiğimiz iki beyitte de hükümdar adına

¹⁸ Yusuf Halaçoğlu, **14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 2.

¹⁹ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İst., 2004, s.368; Ahmet Mermer, Neslihan Koç Keskin, **Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Ankara 2005.

²⁰ **İslam Ansiklopedisi**, "Hutbe", MEB., Yay., C. 5, İstanbul 1964, s. 617-620.

hutbe okunması geleneğine temas edilmiş, hutbesi okutulan padişah methedilerek yüceltilmiştir:

Hutbesin minber-i sultân-ı rüsülde okımak
Kime mahsûsdur ey pâdişeh-i 'âlem-gîr K 8/45

Özbek u Hind u Hitâ vü Acem ü Çin ü Hoten
Gûş ider hutbe-i nâmun bu kadar cem -i kesir K 8/46

Padişahın adına para basılmasını ve bu durumun tarihi seyirini; Genel Olarak Para, Nakd ve Sikke bölümünde anlattık. Burada da örnek olması açısından iki beyitle kunuyu ele almayı uygun gördük. Aşağıdaki beyitte, altın ve gümüş paraların üzerine padişahın adının yani tuğrasının basılması söz konusu edilmiştir:

İtmemek lâyık mıdur mâlîde-i çeşm-i taleb
Nâm-ı sultânî cebîn-pîrây-ı zerr ü sîm iken G 641/4

Divandaki bir diğer beyitte de dirhemlerin yüzeyine padişahın adının yazıldığı anlaşılmaktadır:

Askerî gibi re'âyâdan olurlar mümtaz
Nâm-ı sultan ile nakş olsa cebîn-i dirhem G 496/8

1.2.2. Ulûfe / Mevâcib

Maaş yerine kullanılan bir tabir olan ulûfe, “yulaf” anlamına gelen Arapça alef kelimesinden gelir. İlk zamanlarda sipahi yani süvari askerlerinin hayvanlarının yemleri için kullanılan tabir, daha sonra yeniçerilere vs.

muvazzaf memurlara verilen maaş yerine kullanılmış ve halk ağzında ulûfe şeklini almıştır.

Osmanlı Devletinde ulûfe, yevmiye hesabıyla verilirdi. Ulûfeler için ulûfe defterleri tutulurdu. Yeniçerilerin ulûfeleri / mevâcibleri; Divân-ı Hümâyunda, kapı kulu ocaklarından olan diğer askerlerin mevâcip'i ise, ya kendi kışlalarında veya Sadrazam divanında merasimle verilirdi.²¹ Aşağıdaki beyitte ulufeyi veren kişi güzellik padişahına yani sevgiliye benzetilmiştir:

O şâh-ı hüsn ü melâhat 'ulûfemüz virmez
Olınca 'âriyeti ibtidâ ne müşkil imiş

G 347/4

1.2.3. Tuğrâ

Tuğrâ, ferman, berat ve çeşitli paralarda padişahların nişan ve alâmetlerini göstermek için kullanılan işaretlerin adıdır. İslam saltanatı boyunca hükümdarlar mühür alameti gibi bir alamet kabul edip buna tuğra adını vererek kullanmışlardır. Osmanlılarda padişahın imzası olarak kullanılan tuğra geleneğe göre Oğuz Han'ın imzası gibi kabul edilirdi. Tuğrada hükümdarın isim ve lâkapları ve babasının ismi, kalın kalemle nakış şeklinde yazılırdı. Osmanlılarda Hükümdarın tuğrasını çekene; Tuğrâî, Tevkii, Tuğrâkeş ve Nişancı denilirdi.²²

Tuğrâlar yazıldıkları kâğıtlara uygun büyüklükte çekilirlerdi. Sonraları tuğraların sağ tarafına çiçek koyulması ve mahlas yazılması da gelenek olmuştur.²³ Tuğra, dört bölümden ibarettir. Bunlar:

Sere: Tuğranın alt tarafında bulunan ve padişah ile babasının adının ve “şâh, hân, el-muzaffer dâimâ” kelimelerinin yazıldığı kısımdır.

²¹ Pakalın, a.g.e. C. III., s. 544-548

²² Pakalın, A.g.e. , C. III., s. 525-526; **İslam Ansiklopedisi**, “tuğrâ”, C. 12/2, MEB. Yay., İst, 1964, s. 5-12

²³ Pakalın, A.g.e., C. III., s. 526.

Beyze: Tuğranın solunda bulunan ve genellikle “bin ile han” kelimelerindeki “nun” harfinin meydana getirdiği iki kavistir.

Tuğ / Zülf, Zülfe: Tuğ, tuğranın üst tarafında elif harfini andıran üç dik çizgidir. Tuğların yanlarında filama şeklindeki kıvrıklara da zülf ya da zülfe denir.

Kol ya da hançer: Beyzelerin devamı olan ve “el-muzaffer” kelimesinin üzerinden geçerek tuğranın sağına doğru paralel bir şekilde uzanan iki çizginin adıdır.²⁴

Nâbî'nin divanında bulunan 18. ve 19. kasideleri birer tuğraiye'dir. Bu kasidelerinde, memduhların tuğraları methedilmiş ve tuğranın yukarıda saydığımız bölümleri beyitlerde birer imge olarak işlenmiştir. Ayrıca Divan-ı Hümayun İstılahlarından söz eden 8. mesnevinin 31-35. beyitlerinde de tuğranın bölümleri konu edilmiştir. Diğer divan şairlerinde olduğu gibi Nâbî de, bu iki kasidenin haricindeki kaside, mesnevi, gazel vb. şiirlerinde tuğra ve bölümlerinden sık sık söz etmiştir. Biz burada beyitlerde yer alan tuğra bölümlerine birer örnek verip, tuğrayla ilgili özel olduğunu düşündüğümüz beyitleri değerlendirmekle yetineceğiz.

Tuğralar fermanların üst kısımlarına çekilirdi. Aşağıdaki beyitte, üzerinde tuğra olmayan fermanların kabul edilmemesi ve fermandaki yazıların, tuğranın altına yazılması söz konusu edilmiştir. Şu beyitte fermanın katlanarak tuğraya değmesini Nâbî, fermânın tuğraya yüz sürmesi şeklinde yorumlamıştır.

Serinde olmayınca sâyesi kim i tibâr eyler

Aceb mi dâmen-i tuğraya rû-mâl itse fermânlar

G 90/5

Şair; bir başka beytinde fermanların üzerine çekilen tuğranın, tuğ'unu, Nuh'un gemisinin üç sütununa; fermanın satırlarını da deniz dalgalarına benzetir:

²⁴ Ahmet Mermer, "Necâtî Bey'in Nişân Kasîdesi", **İlmî Araştırmalar**, İst. 1997-5, s. 199-218.

Üç sütün ile budur keşf-i Nuh

Satr-ı fermân ana mevc-i derya

K 19/8

Tuğun yanında bir başka beyitte hançere, şekli sebebiyle göğsü delen bir hançer şeklinde düşünülmüştür:

Çâk ider sîne-i ârâmım ehl-i nazarun

Her biri hançerenün hançer-i ser-tîzâsâ

K 18/6

Tuğra padişahın imzası gibidir. Bu sebeple padişahın adı padişahın adı tuğranın içinde yazılıdır. Nâbî, orijinal olan şu beytinde tuğrayı kafese, ankayı da kafesteki tuğraya benzetmiştir:

Pâdişâhun kafes içindeki nâmın görsün

Kafese girdüğünü münkir olanlar 'ankâ

K18/9

Devamındaki beyitlerde memduhun tuğrasının iç içe çekilmiş iki kavis olan beyzesini, cennetteki tavuz kuşunun parlayan yumurtalarını kıskandıracağı; güzellerin saçlarının düğümleri de, o tuğranın zülfesine düğüm olacağı söylenmiştir. Bu haliyle memduhun tuğrasının beyzesi yerinde, sağlam ve latif görünmektedir:

Reşk ider beyzasına beyza-ı tâvûs-ı bihişt

Bend olur zülfesine 'ukde-i zülf-i havra

Beyzalar devr-i felek gibi metîn ü muhkem

Birbiri içre letâfetle çekilmiş ber-câ

K18/ 3-4

Ayrıca tuğra çeken görevli anlamına gelen tevkîf ve tuğrâkeş terimleri de şiirde söz konusu edilmişlerdir:

Görmedi tarzını tuğrâ-keş-i eyvân-ı felek

Çekmedi resmini tevkiî-i dîvân-ı kaza

K 18/ 10

1.2.4. Ferman ve Berat

Farsça emir, irade, buyruk anlamına gelen ferman, padişah tarafından bir işi ve ya maslahatı halletmek için verilen yazılı emirdir. Osmanlılarda resmi manası herhangi bir iş hakkında padişahın “alamet-i şerife” denilen tuğralı emri demektir. Ferman kelimesiyle ilgili emir ve hükümleri geçerli hükümdar manalarına gelen; ferman-fermâ, ferman-revâ, ferman-dih, itaatli manasına gelen ferman-ber ve itaatsiz manasına gelen fermanlı gibi tabirler de kullanılmıştır. Osmanlıda ferman, yedi rükün üzerine yazılırdı. Bunlar: Ferman lafzının zikri, mürselileyhin ismini kendi mevkinin yakışacak bir şekilde övgüyle zikretmek, fermânın gönderilme sebebini, buyuranın arzusunu buyurulana emretmek, murat olunan şeyi belirtmek, tamamlanması ve başarısına dua ile nihâyet vermek, fermânın gönderildiği yerin adını tarihle zikretmektir.²⁵

Divanda ferman, genellikle üzerinde tuğrâ bulunması ile konu edilmiştir. Aşağıdaki beyitte ferman bir bağa, üzerindeki tuğranın tuğları da bu bağdaki servi ağacına benzetilmiştir:

İstikâmetde ‘alem her elifi mümtâzı

Bâg-ı fermana nişan-dîh görünür servâsâ

K 18/2

Ayrıca fermanın görevden azl için de verildiği görülmektedir. Sevgilinin yüzünde henüz ayva tüylerinin çıkmamış olması, onun güzellikten azledecek fermanın daha henüz verilmemiş olmasıyla ilişkilendirilmiştir:

²⁵ Pakalın, a.g.e. C. I, s. 607-608; **İslam Ansiklopedisi**, “Ferman”, MEB., Yay., C. 4, İstanbul 1964, s. 571-573.

Hat Şikest itmedi ruhsârınun âb u tâbın

Hüsnden 'azli için çıkmadı fermânı henüz

G 275/5

Berat da; Osmanlı Devletinde, bazı hizmet ve memuriyetlere tayin edilenlere, vazifelerini icra etmeleri için padişahın tuğrası ile verilen mezuniyet ve ya tayin emirleri hakkında kullanılan bir ıstılahtı. Beratlarda; verilen hizmetin adı, yeri, geliri veya maaşı, verilenin ismi, niçin verildiği ve kendisinden ne istendiği, kumandanlık, seraskerlik veya diğler mühim bir vazife ise, berat alanın hak derecesi gibi bilgiler belirtilirdi. Vezirlik rütbesine dair olanlara berat değıil, menşur denilirdi. Beratların yazılması görevi, Sadrazam tarafından Reisü'l-Küttâplara ve onların bir zamanlar yardımcıları olan beylikçiler tarafından halifelerine verilirdi. Beratlar, daha sonra Sadrazama gönderilir, beğenildikten sonra üzerine tuğrası çekilerek beyaza geçirilir ve arkasına işaret koyduktan sonra sahiplerine gönderilirdi.²⁶

Şair bir beyitte berat üzerine imza çekilmesinden söz etmiştir. Aşığın arzuları, berata, sevgilinin beyaz boynuna dökülen zülüfleri de, siyahlık ve kıvrımları dolayısıyla beratın üzerine çekilmiş imzaya benzetilir:

Beyâz-ı gerdene düşsün ko zülf-i 'anber-âlûdun

Berât-ı ârzû-yı 'âşık-ı miskîne imzâ çek

G 404/4

1.2.5. Padişahın Divanı

Divan-ı Hümayun; Osmanlı devletinde önceleri padişahın sonraları Vezîr-i Azâm'ın başkanlığında toplanarak devlet işlerine bakan meclisin adıydı. Divanda; siyasi, adli, idari, örfi, şer'i, mali işler Şikayet ve davalar gibi işlerde görüşölüp karara bağlanırdı. Osmanlı devletinde divan Orhan Bey zamanından beri görölmekte ve Fatih'in padişahlığının ilk devirlerine kadar her gün toplanırdı. Bu toplantılar, 16. yüzyıldan sonra haftada dört güne inmiş, 17. yüzyıl ortalarında haftada ikiye, 18. yüzyılda 3. Ahmed zamanında haftada bire inmiş, hatta bir ara kaldırılmış ancak görülen lüzum üzerine

²⁶ Pakalın, a.g.e., C. I., s. 295.

tekrar toplanmıştır. Osmanlıda divan, hükümdarın bulunduğu yerde kurulurdu. İstanbul'un fethinden sonra divan Topkapı sarayında ve Kubbealtı denilen mahalde toplanıyordu. Vezirler, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, İstanbul kadısı, Defterdar, Nişancı, Yeniçeri Ağası, Kaptan paşa, Reisül-küttap divanın üyeleri idi.²⁷

Nâbî padişah divanını; gönlü çeken, oturulacak, ferah bir bahçeye benzetir:

Sahn-ı dîvân-ı dâver-i 'âlem

Bâğ-ı dil-keş nişîmen-i hurrem

Mes 8/52

1.2.6. Padişahın Hil'at Giydirmesi

Hil'at kaftan demek olup, padişah tarafından devlet erkânına giydirildiği gibi sadrazamlarla vezirlerde aynı şekilde alakalılara giydirirlerdi. Hil'at verilecek kişinin sıfatına ve mevkisine göre değişirdi. Vezirlere seraser kaplı samur kürk, diğer devlet erkânına ise sade hil'at giydirilirdi. Hil'at padişah tarafından verildiğinde sarayda, sadrazam tarafından verildiğinde bâb-ı âlî'de giydirilirdi.²⁸

Atiyye, padişahların verdikleri hediyeler için kullanılan bi tabirdi. Padişahlar çeşitli vesilelerle saray ve devlet hizmetinde bulunanlara atiyye verirdi. Atiyye olarak para yada çeşitli eşyalar verilirdi.²⁹ Şair, padişah divanında verilen hediyein kismet olarak, bazen eski bir aba, bazen de samur kürk olduğunu dile getirir. Böylelikle şair, kaside de adı geçen memduhtan, hediye beklentisini de dile getirmiş olur.

Budur atiyye-i dîvân-hâne-i kismet

Gehi pelâs-ı kühen gâhi hilat-ı semmûr

K 7/27

²⁷ Pakalın, a.g.e., C. I., s. 462-465; Halaçoğlu, a.g.e., s. 8-19

²⁸ Pakalın, a.g.e., C. I. s.833-834; İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İst., 2004, s. 208

²⁹ Pakalın, a.g.e., C.I, s. 110-111.

Bir başka beytinde şair, baharda ağaçların rengarenk çiçeklerle donanmasını, renkli süslemeleri olan hil'atla ilişkilendirir:

Nasb olunsa bu bağda eşcâr
Giyinür hilat-ı münakkaş-târ

Mes 8/ 86

1.2.7. Padişah Adına Kus/ Nevbet Çalmak

Nevbet çalmak Osmanlılarda merasim şeklinde icra edilen bir gelenektir. Mehter takımı her gün padişahın bulunduğu yerde nevbet çalardı yani padişah seferde ise çadırının önünde, değilse saraydaki muayyen yerinde sabah, ikindi ve yatsı namazı vakitlerinde nevbet çalınır ve bundan sonra dua olunup nevbet merasimi biterdi. Ayrıca nevbet, kılıç alaylarında, muzafferiyet haberi geldiği vakitlerde, arife günlerinde ve düğünlerde de çalınırdı. Padişaha mahsus mehter takımında; on altı zurna, on altı davul, on bir boru, sekiz nakkare, yedi zil ve kös bulunmaktaydı ve padişah sefere çıktığında bu sayı ikiye katlanmaktaydı.³⁰ Kûs / nevbet cülusta ve günde iki kere çalınmalarıyla aşağıdaki beyitlerde söz konusu edilmiştir.

Bahsetmemiz gereken bir başka çalgı da kustur. Bu çalgı davulun sekiz on misli büyüklüğündedir ve dilimize kös olarak geçmiştir. Bir beyitte nevrüz bayramının kus çalarak kutlanması söz konusudur. Beyitte yılbaşı olarak törenle kutlanan nevrüzde, cülus bahşişinin de dağıtılmasına değinilmiştir:

Ol pâdişâh-ı kişver-i hüsn ü letâfetüm

Kim rûz u şeb çalınmadadır kûs-ı devletim

G 535/5

Çalındı kûs-ı hüsrev-i nev-rûz-ı nev-cülûs

Tâ kavs-i deyr-i mülk-i şitâ virmez oldı ses

G 335/3

³⁰ Pakalın, a.g.e., C. II., s.683-685

1.2.8. Padişaha Arz-ı Hal ve Şikayet Etmek

Divan edebiyatında şairler içinde buldukları kötü ve düşkün durumlarını sevgililerine bildirirler ve bu durumun aşktan dolayı başlarına geldiklerini söylerler. Bu arz-ı hâl bir nevî serzeniş ve sevgiliyi yine kendisine şikayettir.”³¹ İşte teşbih yoluyla aynı zamanda padişah olan sevgiliye böylesine yapılan serzeniş, gerçekte reayasının hükümdara olan arz-ı hallerini, istekleri ve şikâyetlerini de akla getirecek benzetmelere konu edilmektedir. Nâbî'nin şu beyti bunun en güzel örneklerindedir:

Recâ-yı vasl ile ol şâha 'arz-ı hâller itdük
Ne bir mahalli didürdük ne der-kenâr idebildük G 450/2

Nâbî, şu beytinde de teşbih unsurlarını doğadan seçer. İlbaharın padişaha benzetildiği beyitte gül; kendi dikeninden bahar padişahı huzurunda şikâyetçi olmaktadır:

Ey gül iderse dâmenüni çâk-ı cevri ile
Hârı huzûr-ı pâdişeh-i nev-bahâra çek G 453/2

1.2.9. Padişahın Cücesi

Osmanlı sarayında cüceler de istihdam olunurdu. Cüceler okur, yazarlardı. Başlarına kavuk, arkalarına kıvrık yenli kaftan giyerlerdi.³² Ali Ufkî Bey de, saraydaki cücelerden şu şekilde bahseder:

“Cüceler de, yeterince eğitilinceye ve padişahın huzurunda saygılı ve görgülü davranmaları için gereken olgunluğu edininceye kadar, büyük ve küçük odalarda kalırlar; boyları ne kadar küçükse o kadar çok rağbet görürler ve özellikle de hem

³¹ Pala, a.g.e., s. 32

³² Pakalın, a.g.e. C. I, s. 311-312

dilsiz, hem cüce, hem de hadım iseler değerleri artar. Padişaha sunulabilecek en nadide armağan bu üç niteliğe sahip birini bulmaktır.”³³

Nâbî, “Ez-lisân-ı Cüce Be-Pâdişâh-ı ‘Âlem-Penâh Sultân Ahmed Han” başlıklı kıtasında, III. Ahmed’in cücesinden bahseder. Şiirde cücenin ağzından konuşan şair burada cüceyi; takla atması, yüzünü boyayarak kuklaya benzeyip padişahı eğlendirmesi gibi yönlerle söz konusu etmiştir:

Kim eylemezse pâdişehüm sana ser-fürû
Olsun vicûdı mesh benüm hilkatüm gibi

Fermânuna muhalefete cür'et eyleyen
Olsun dıraht-ı 'ömri benüm kâmetüm gibi

Olsun hulûs ile kapuna bende olmayan
Bâzû-yı iktidârı benüm kuvvetüm gibi

Meydân-ı hıdmetünde uran takla-i nifâk
Olsun şebek-misâl benüm hey'etüm gibi

Olsun esîr-i perde-i bâzîçe-i kazâ
Hussâd-ı kukla-çihre benüm sûretüm gibi

Nâ-çîz ü pest ü kemter isem her ne denlü ben
Kendi vücûd-ı hurd u kemîn tıynetüm gibi

Rû-mâle lîk dergeh-i devlet-penâhuna
Bir kesde yok bu baht-ı kavî himmetüm gibi

Kıt 7/1-7

³³ Abertus Bobovius; Topkapı Sarayı’nda Yaşam **Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufkî Bey’in Anıları**, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2002. s.30.

1.3. ŞEHZADE

Osmanlı padişahlarının erkek çocuklarına şehzade denilmekteydi. Şehzadelerin doğumundan padişah olmalarına kadarki her gelişimleri merasimlerle kutlanırdı. Bir şehzade beş altı yaşına geldiğinde kendisine bir hoca verilerek merasimle derse başlatılırdı. Buna “bed-i besmele” denirdi. Şehzadelere yapılan sünnet düğünleri de merasimle olurdu. Sünnet düğünleri üç dört ay evvelinden tüm eyaletlere duyurulur, ileri gelen vali ve vezirler bu düğüne davet edilirdi. Sünnet düğünleri on beş gün ya da bazen daha uzun sürerdi. Daha sonra şehzadeler babalarının sağlığında, on-on beş yaşlarında başlarında lalalarıyla beraber, yüksek bir sancağın idaresine tayin edilirdi. Bu sancaklarda, askeri ve idari işlerde yetiştirilirdi.³⁴

Şehzadeler gönderildikleri bu sancaklarında eğer yaşları müsaitse divan kurarlardı. Yaşları küçükse bu işlere lalaları bakardı. Şehzadeler zeamet, tımar, berat ve hüküm verebilirlerdi. Ancak yapacakları bu gibi işleri devletin merkezine bildirerek asıl deftere kaydettirmek zorundaydılar. Şehzadelerin sancağa çıkma usulü kaldırılıp, hayatlarına kafes usulü getirildiğinde, çeşitli eğitimlerini saray içinde almaya başladılar. Sarayda şehzadelere bunun için bir daire tahsis edilmişti. Dairenin yeri Harem-i Hümayun'da şimşir ağaçlarıyla kaplı şimşirlik denilen yerdeydi. Burada on iki daire bulunuyordu ve buranın etrafı yüksek duvarlarla kaplıydı. İşte bu şimşirlik dairesine kafes adı verilmekteydi. Şehzadeler burada çok sıkı kontrol altında tutulurlardı.³⁵

Nâbî, şu beytinde âşığın hasır izi çıkmış tenini kafese, aşkı da kafesteki padişaha aşkıda kafesteki padişaha / şehzadeye benzetmiştir:

Ten-i bürehne-i 'âşıkda 'aks-i nakş-ı hasîr

Olur şehenşeh-i 'aşka kafesli şâh-nişin

G 589/2

Şairimizin, şehzadelerin doğumlarına ve sünnetlerine tarih düştüğünü de görmekteyiz. Aşağıdaki iki beyitten, ilkinde şehzadenin doğumuna,

³⁴ Halaçoğlu, a.g.e., s. 4-6; Pakalın, a.g.e., C. III., s. 327-332

³⁵ Halaçoğlu, a.g.e., s. 4-6; Pakalın, a.g.e., C. III., s. 327-332

ikincisinde ise şehzade Ahmed ve Mustafa'nın sünnet düğünlerine düşülmüştür:

Hak ta'âla ana bir şehzâde ihsân itdi kim Vech-i pâkinde dırahşân âb u tâb-ı erşendi	T 21/2
Eyleyüp sünnet iki şeh-zâde-i âzâdesin Birisi sultan Ahmed biri sultan Mustafa	T 24/4
...	
Bende Nâbi didi târihin bu sûr-ı dil-keşin Sünnet-i Ahmedle oldı zeyn Sultân Mustafa	T 24/8 (1086)

1.4. OSMANLI MALİYESİ DAİRELERİ VE EKONOMİK FAALİYETLER

1.4.1. Kalemler

1.4.1.1. Muhasebe ve Mukabele Kalemleri

Osmanlı Devletinde Muhasebe kalemi, “Rumeli muhasebesi kalemi” ve “Anadolu muhasebesi kalemi olmak üzere iki bölümde teşkilatlanmıştı. Rumeli kalemi; İstanbul ve Rumelide olan İstanbul ve Rumeli’de olan padişah ve vezir evkafı mütevellîlerinin hesaplarını ve bütün cizye defterlerini araştırarak kaydeder, bunları daha önceki hesaplarla karşılaştırarak, gerekli kayıtları yaptıktan sonra Rûznâme Kalemine gönderir. Anadolu Muhasebesi Kalemi ise; Anadolu’da padişah ve vezirlere ait bulunan vakıf hesaplarını tetkik ederdi. Tîmâr tezkerelerini araştırır, Erzurum hariç diğer Anadolu kalemlerinin maaş ve beratları bu muhasebede görülürdü. Muhabele kalemi ise; Kapıkulu askerlerinin, matbah-ı âmire, hasahır vs.’nin maaş defterlerini

hazırlar, bunu hazinedeki esas defterlerle karşılaştırarak hazineden ulûfe için çıkacak akça miktarını tesbit ederdi.³⁶

Nâbî, bir gazelinde Osmanlı Devleti'ni bir kuşa benzetir ve her iki kalemi bu kuşun kanatları olarak düşünür. Şair, her iki kalemin maliye ile ilgili yönleri beyitlerde ifade eder:

Muhasebe kalemi itmedi o güne vefa
Ki bi-elif ide cilve şebih-i kalb-i edâ

Olınca zehr-çeş-i firkatî muhâsebenün
O zahme itdi telâfi mukabeleyle Huda

Birisi ebr-i perâkendede kamerde bed'îd
Biri kamerde sarîh oldı kâbil-i imâ

Mukâbele kaleminde garîb hâlet var
Ki nâmı zâtına olmuş rakam-keş-i ihfâ

Yine mukâbeleyle hâsdur bu sûret kim
Kalem çıkarsa miyândan olur vücûdı hebâ

Hümâ-yı devletün aklâm-ı bâl ü perleridür
Cem'isin ide mamûr Nâbiyâ Mevlâ

G 12/-6

---

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, TTK Yay. Ankara 1984., s. 340-341

1.4.2. Toprak Gelirleri

1.4.2.1. İltizam

İltizam, devlete ait gelirlerin tahsilinin kefil gösterilerek ve belirli taksitlerle alınmasına denirdi.³⁷ Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe vergi toplaması gittikçe zorlaşmış ve bu sebeple iltizam sistemi getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden itibaren kullanılan bu yöntemde devlet, belirli bir mukataadan yani tımar düzeni dışında kalan vergi kaynaklarından vergi toplama işini açık artırma yoluyla ve bir ya da üç senelik süreler için "mültezim" adı verilen özel kişilere devrediyor ya da satıyordu.³⁸

Mültezimler kâr elde etmek için devlet adına vergi toplama işine girerler ve bunu açık arttırma ile alırlardı. Mültezimler bir ara taahhütlerini yerine getiremediklerinden, hazinenin haklarını kayıptan kurtarmak için mültezimlere açık arttırmada kefil olarak bir sarraf göstermeleri kanunu getirildi. Böylelikle bir takım kimselere "kuyruklu" denilen imtiyazlı senetler verilerek "hazine sarrafları" vücuda getirildi. Bu kimselere "kuyruklu sarraflar" adı verildi. Hazinece kefil olarak kabul edilecek sarraf mutlaka bu kuyruklu sarraflar zümresinden olmalıydı. Mültezimler zamanla keyfi uygulamalarıyla ileri giderek, ahaliye çok fenalıklar yapmışlardır. İltizam usulü, Tanzimat fermanıyla lağvedilmişse de bu durum uzun sürmemiş ve Osmanlı'nın son zamanlarına kadar bu usul devam etmiştir.³⁹

Nâbî, iltizamın peşin olarak verilmesinden yola çıkarak, gözyaşları ve iltizam parası arasında ilişki kurmuştur:

İltizâm-ı girye bâkidür zeminde yohsa eşk

Hıdmet-i maktû'-ı tâkûn nukre-i pîşinidür

G 151/3

İltizam bedelinin, Hicrî yılın ilk ayı olan muharremde hesaplanması ise aşağıdaki beyte konu olmuştur:

³⁷ Pakalın, A.g.e., C.2, s. 57-58.

³⁸ Şevket PAMUK, **Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul 2003, s.146.

³⁹ Pakalın, A.g.e., C.2, s. 57-58.

Ser-i sâlinedür çün iltizâmât-ı i'tibârâtı

Tutarlar hıdmet-i dünyâyı 'arifler muharremden

G 545/3

1.4.2.2. Mâlikâne

Yararlılıkları görülen kumandanlara, memurlara vb. emektarlara mülk gibi tasarrufta bulunmaları için verilen arazi ve çiftliklere mâlikâne denirdi. Bu mallara sahip olmaları için sipahilere verilen beratlarla “temliknâme” veya “mülknâme” adı verilirdi. Mâlikânenin, Tımar ve Has'tan farkı, verilenlerin çiftlik ve arazi olmasıydı. Sipahiler ekip biçer, vergilerini tımar ve has sahiplerine verirlerdi. Sonraları genişleyen bu muamelelere bakmak üzere bir de “Mâlikâne Müdürlüğü” teşkil edilmiştir. Mâlikâne sistemi, şiddetli paraya ihtiyaç sebebiyle kuraadaki / küçük köylerde uygulanan iltizam usulüyle iç içe geçmiş ve 1838 senesinde “mâlikâne müdürlüğü”, “mukataat muhasebeciliği”ne eklenmiştir.⁴⁰

Nâbî, şahnenin bir devlet memuru olmasından yola çıkarak, aşkı zalim bir şahneye benzetir, gönlünü de onun mâlikânesi olarak düşünür:

Tasarruf itse n'ola şahne-i sitemger-i 'aşk

Mukâta'ât-ı dil-i zar mâlikânesidür

G 169/2

1.4.2.3. Mukâtaât:

Mukataâ, devlete ait bir gelirin belirli bir bedelle birkaç seneliğine kiraya verilmesine denir. Bu usul İslam devletlerinde çok eskiden beri var olan bir sistemdi ve Osmanlılar zamanında da “mukataat-ı mîrîye” ve “mâlikâne” olarak iki kısımdı. Birincisi seneden seneye iltizama, ikincisi ise yaşadığı müddetçe alakalılara verilirdi. Mukataaya bağlanan yerler münasebetiyle mültezimlere verilen vesikalara mukâtaât beratı denirdi. Osmanlılarda mukataâ işlerine bakan memura da “mukataâcı” denirdi. Tanzimat'tan sonra bu usul kaldırılmıştır.⁴¹

⁴⁰ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 395-397.

⁴¹ Pakalın, a.g.e., C. II, s. 578-579.

Nâbî, çemendeki sümbül ve susamların üzerinin çiğle kaplanmasını, çemene ait mukataa geliri olarak düşünmüştür:

Oldı pür-jâle sünbül ü sûsen

Toldı mâl-i mukâtaât-ı çemen

Mes 8/61

1.4.2.4. Tımar

Tımar, kılıç hakkı olarak sipahiye verilen ve yıllık geliri üç bin akçeden yirmi bin akçeye kadar olan topraklara denirdi. Tımar, dirlik sisteminin ana grubunu oluştururdu.⁴² Tımarların başlangıcı olan ilk üç veya altı bin akçesi için kılıç tabiri kullanılıp, bu miktar dirliklerin çekirdeğini teşkil eden ve sipahinin maaşına tekabül eden kısımdır. Dirlikler tahrir defterlerinde kılıç olarak kaydedilirdi. Kılıç sayısı aynı zamanda sipahî sayısını da karşılamakta olup, bir kişinin iki kılıca veya iki kişinin bir kılıca tasarruf etmesi mümkün değildi.⁴³

Tımar sahipleri kılıç adedince cebelu ve gulam yetiştirip sefere giderken beraberince bu askerleri de getirmek zorundaydılar. Savaş sırasında bu tımar sahiplerinin getirmeye mecbur oldukları cebelu ve gulamların teftişleri beylerbeyilere aitti. Ayrıca tımar sahibi sipahiler tımarın bulunduğu topraklarda oturmak zorundaydılar. Eğer sipahiler ticaret gibi başka işlerle uğraşırlarsa tımarları ellerinde alınırdı. Bu tımarlı sipahiler buldukları yerde halktan öşür, ağnam, çift resmi, bennâk gibi vergileri de toplamakla mükelleftiler. Sipahiler sadece cizye, gümrük, maadin ve memlâha gibi vergileri toplayamazlardı. Tımar'ın, kılıç tımarı, eşkinci tımarı, munavebe tımarı, mülk tımar, müstahfiz tımarı, hizmet tımarı, mensuhât tımarı, sepet tımarı gibi çeşitleri vardı. Kanunlarda, tımar ve zeamet kimlere verildiği, verilen dirliklerin isimleri ve hisseleri, tımar'ın kaç yıllığına verileceği, babalarının ölümüyle erkek evlatlara kalması ve birden fazla erkek evladı olanın çocuklarına ne şekilde pay edileceği, şehit olan sipahi ile

⁴² Pakalın, a.g.e., C. III., s. 497-507.

⁴³ Mustafa Oflaz, "Osmanlı Dirlik Sistemi", **Türkler**, İstanbul 2002, C.10, s.703.

döşeginde vefat eden sipahilerin evlatlarına ne farklarla bırakılacağı, sipahilerin kimden hangi vergiyi ne oranda toplayacakları gibi her ince ayrıntı yer almaktaydı.⁴⁴

Sipahilere verilen tımarlar, kişiye beratla bildirilirdi.⁴⁵ Bu durumdan yola çıkan şair; teşbih yoluyla sevgilinin kendisine yazdığı mektubu berâta benzetirken, tımarı ise tedavi etme anlamında ele alıp tımar sistemini de düşündürecek bir şekilde kullanmaktadır. Sevgilinin mektubu, hasta âşığa şifa vermektedir. Şair, bu durumu beratını alan tımar sahibinin huzura kavuşmasıyla ilişkilendirmiştir:

Virdi şifâ-yı sadr dile nâme-i habîb
Timâre itdi haste tasarruf berât ile G 803/4

Aşağıdaki rubaide ise tevekkül, sahibine beratla bildirilen tımarı teşbih edilirken şair, rahata ve huzura kavuşmanın ancak sabır ve tevekkülle mümkün olduğunu vurgulamaktadır:

Mûcib ne gama meyl-i sebât itmeyicek
Esbâb-ı fenâyâ iltifât itmeyicek
Câyün olamaz zîr-i livâ-yı râhat
Tımâr-ı tevekûli berât itmeyicek Rb 121

Nâbî aşağıdaki beyitte de, “kılıç tımar” terimine değinirken gül bahçesini teşhis yoluyla tımar sahibine, susamı da tımar sahibinin yetiştirdiği kılıç adı verilen kişilere ve onların maaşına benzetmektedir. Susen’in şekil bakımından kılıca benzerliğini de şair tevriyeli olarak kullanmıştır:

Hisselerden birikdürüp gülzâr
Sûseni eyledi kılıç tımâr Mes 8/90

⁴⁴ Pakalın, **a.g.e.**, C. III., s. 497-507.

⁴⁵ İnalçık, **a.g.e.**, s. 111-123; Pakalın, **a.g.e.**, C. III., s. 507.

1.4.2.5. Zeâmet

Zeâmet, fethedilen toprakların bir kısım devlet ve saray memurlarına kılıç hakkı ve dirlik olarak verilen "Beytü'l-mal" hissesi için kullanılan bir tabirdi. Osmanlı devletinde toprak, Has ve Tımar olarak ikiye ayrılırdı. Tımarlar sonraları ikiye ayrılarak, geliri 20.000 akçe olanlara "Tımar"; geliri 20.000'den 100.000 akçeye kadar olanlara da "Zeâmet" denilmiş, 100.000 akçeden fazla geliri olanlara da "Has" adı verilmişti.⁴⁶

Osmanlılar zeâmeti; alaybeyi, tımar defterdarı, tımar kethüdası, dîvân kâtip ve çacuşlarıyla müteferrika ve saire gibi orta derecedeki devlet memurlarına, yörük beyleri, müselleme beyleri, defter kethüdarları, tımar defterdarları, beylerbeyi ve sancak beylerinin oğullarına tahsis etmişlerdir.⁴⁷ Nâbî, kadınlara da zeâmet verilmesine aşağıdaki beytinde işaret etmiştir:

Mukîm-i zîr-i livâ-yı tevekkülüz Nâbî
Kurâ-yı nâhiye-i gaybdür ze'âmetümüz

G 264/5

Şair, bir başka beyitte de sözleri mülk'e, yazılan şiirleri, bu mülkte bulunan harmanlara teşbih etmiş ve bu mülkün zeâmet ve tımarının tek başına kendisinde olmadığını dile getirmiştir. Yani şair, şiir sahasında başka şairlerinde söz söylediğini belirtmektedir:

Çokdur bu denlü hırmen-i eş'âr Nâbiyâ
Mülk-i suhan ze'âmet ü tımârumuz degül

G 486/9

⁴⁶ Pakalın, a.g.e., C. III., s. 649.

⁴⁷ Oflaz, a.g.m., s.695.

1.4.3. Vergiler

1.4.3.1. 'Avâriz

'Avâriz, olağanüstü durumlarda ve özellikle savaş zamanı halktan, bedeni, mali ve aynî olarak alınan verginin adıdır.⁴⁸ Devlet, olağanüstü bir vaziyette gerekli olan masraflar ile gerekli gıda temini ve harp aletlerinin temini için tedbir alıp çeşitli mıntıka ve yerlerden duruma göre kendisine lazım olan para, hizmet, eşya ve mahsulü tedarik ederdi. Dolayısıyla avarız vergisinin kapsamına; resm-i nüzul, resm-i sürsat, kürekçi bedeli, kömür ve kereste bedeli, köprücü ve su yolcu, beldârân gibi pek çok vergi girmektedir.⁴⁹

Nâbî, bu verginin hane başı alınmasına işaret ettiği şu beytinde, gönlünü avâriz hanesine, sıkıntıyı da avarız vergisine benzetmiş, bu verginin halkı zor duruma sokmasını ifade etmiştir:

Şeh-i gamun dil-i vîrân kühen hızânesidür

Beden 'avâriz-ı endûha bağılu hânesidür

G 169/1

1.4.3.2. Bâc

Bâc kelimesinin tarihi metinlere bakılarak çıkarılan anlamı; genel olarak vergi anlamında kullanılması, mali anlamda bir mana ifade etmemesi ve çeşitli vergilerden bahsedilirken bunlara "bac" denilmesi yönündedir. Ayrıca, bac kelimesinin adı geçen tarihi metinlerde "gümrük", "şehirlere mahsus alım satım vergisi" gibi anlamlarda kullanıldığı da tespit edilmiştir. Dolayısıyla bac kelimesinin hem "hesaplanmış bir şehir vergisi" hem de genel anlamda "vergi", "resim" manalarını ifade ettiği görülmüştür.⁵⁰

Nâbî bir beyitte; gül, kokusunun vergisini sabah rüzgârına vermezse, onun kırmızı renginin bu kadar kıymet bulmayacağını söylemektedir:

⁴⁸ Pakalın, a.g.e., C.I, s.112-114; ; Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, Bilge Yay. İst. 2005, s. 200.

⁴⁹ Kazıcı, A.g.e., s. 200-210.

⁵⁰ Pakalın, a.g.e., C. I., s. 143-144.

Teng-i gül bâd-ı subha virmese bâc

Bulamaz âl-gûn metâ'ı revâc

Mes 8/84

1.4.3.3. Bâd-ı Hevâ:

Bâd-ı Hevâ, üzerinde arazi bulunmayan ve ticaretle meşgul olan reayadan alınan vergilerden birinin adıydı. Buna “caba akçası” da denilirdi. Evlilerden senede 12, bekârlardan 6 akçe alınırdı. Tanzimat’la birlikte kaldırılan vergilerdendir.⁵¹ Ayrıca sözlükte bâd-ı hevâ’nın, karşılıksız, parasız, bedava anlamları da vardır.⁵²

Şair, şu kıt’ada da bâd-ı hevâ’yı bedava anlamına gelecek şekilde kullanır. Kıt’ada gönlüne seslenen şair, vuslat kumaşının bedava verilmeyeceğini belirtir:

Âh il nâ'il-i vuslat olamazsın ey dil

Öyle kâlâyı sana bâd-ı hevâ virmezler

Sen hemân dest-dırâz ol çemen-i ümmîde

Yâ virürler gül-i maksûdunı ya virmezler

Kt 26

1.4.3.4. Cizye

Cizye, Osmanlı Devleti’nin gayr-ı Müslim vatandaşlarından; onların haklarını korumak, onlara gelebilecek zararları önlemek ve askerlik yapmamaları karşılığında sadece ergenlik çağına gelmiş, akıl ve vücutça sağlam bulunan erkeklerden çok cüz’î miktarda alınan bir vergidir. Osmanlıda fethedilen topraklar hemen bir eyalet haline getirilir ve Müslüman olmayanlar cizye vermekle yükümlü kılınırlardı. Yükümlülerin kayıtları ise o bölgenin kadısı tarafından hazırlanan “Defter-i Cizye-i Gebrân” adı verilen defterde tutulurdu. Cizye İslam’a uygun olarak iki türlü alınırdı. bunlar “maktu cizye” ve “Ale’r-Ruûs cizye”dir. Bu vergiden sadaka ile geçinen rahipler, çalışamayacak derecede bir rahatsızlığı olup fakir düşenler, 14 yaşından

⁵¹ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 29.

⁵² İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, Bsk. 2, C. I, İst. 2006, s. 251.

küçükler ve 75 yaşından büyükler ile kadınlar tamamen muaf tutulurlardı. Vergi; zengin, orta halli ve fakir olmak üzere üç grupta alınıyordu.⁵³ Cizye her senenin muharrem ayında toplanıyordu. Mükelleflere de alınan cizye karşılığında, üzeri bu iş için özel kazınmış mühür vurulu kağıt bir belge verilirdi.⁵⁴

Şiirde genellikle, şekli ve rengi bakımından âşıkların vücutlarında bulunan dağ yarasıyla, lalelerde bulunan kara leke ile ilişkilendirilir. Şairimiz de aşağıdaki beyitte, ikisinde de bulunan kara izleri, cizyenin alınması karşılığında verilen belgelerin üzerine vurulan, mührün izine benzetmiştir:

Dâğ ile berg-i lâle-i rengin

Varak-ı cizye üzre nakş-ı nigîn

Mes 8/82

1.4.3.5. Gümrük ve Bac-ı Ubur

Gümrükte Osmanlı Devleti sınırlarına giren veya bu sınırları kullanarak başka ülkelere giden yabancı eşyalardan alınan vergidir.⁵⁵ Nâbî, şehirde adı gümrük olan bu verginin, çöllerde, ıssız yerlerde adının “yağma” olduğunu söyler:

Bu 'asrda adı mahrûsalarda gümrükdür

O gâretün ki beyâbânda reh-zenânun idi

G 838/6

Bâc-ı Ubur başka ülkelerle ticaret yapmak için geçiş güzergâhı olarak Osmanlı topraklarını kullanan tacirlerin mallarından alınan bir çeşit gümrük vergisidir.⁵⁶ Aşağıdaki beyitte de bu vergi ödenmediği takdirde Osmanlı devletine girilemeyeceği söz konusu edilmiştir:

⁵³ Kazıcı a.g.e., s.136-146.

⁵⁴ Kazıcı, a.g.e., s. 143-144.

⁵⁵ Kazıcı, a.g.e., s.183.

⁵⁶ Pakalın, a.g.e., C. I, s. 144.

O gûne kişveri mazbut kim şemîm-i bihişt
Güzâre yol bulamaz virmeyince bâc-ı ubûr K 7/55

1.4.3.6. Harâc ve 'Öşür

Haraç ve 'öşür, toprak mülkiyetinden dolayı fertlerden alınan birer şer'î vergilerdi. Gayr-i Müslim halktan alınan haraç Müslüman halktan öşür olarak alınmaktaydı. Haraç Harac-ı Muvazzaf ve Harac-ı Mukasem olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı.⁵⁷

Nâbî verginin, refah seviyesi yüksek yerlerden alınmasından yola çıkarak, virane yerlerden haraç ve öşür alınmadığını söylemiştir:

Vîrâne karyeler gibi kim yok harâc ü 'öşr
Çok dil-harâbı ol şeh-i hüsnün hisâbsuz G 299/2

1.4.4. Osmanlı Devletinde Kullanılan Paralar

1.4.4.1. Genel Anlamda Para, Nakd ve Sikke

Osmanlılarda ilk basılan akça gümüştendi ve altı kırat ağırlığındaydı. İlk akçaların üzerinde darp tarihi yoktu. Bir yüzünde kelime-i şahadet ve etrafında dört halifenin isimleri, diğer yüzünde ise "Orhan halledallahü mülkehü" (Allah mülkünü daim kılsın) yazılıydı. Osmanlıda ilk defa tarih, Yıldırım Beyazıt zamanında konulmuştur. Paraların üzerine tuğra ise ilk defa Beyazıt'ın büyük oğlu Süleyman Çelebi adına basılmış, ondan sonra üç asır kadar bazı gümüş ve bakır paralarda görülen tuğranın ikinci Mustafa zamanından sonra bütün sikkelere konulması adet olmuştur. Paranın basıldığı yerin adının yazılması geleneği de Yıldırımın oğulları devrinde başlamıştır. Osmanlı paralarında "sultan" ve "han" ünvanları ilk defa Mehmet Çelebi zamanında yazılmış ve Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam

⁵⁷ Kazıcı, a.g.e.,s.88-90.

eden “azze nasruhu” ibaresi de ilk defa bu zamanda kullanılmıştır.⁵⁸ Sultanî adı verilen ilk altın para ise Sultan II. Mehmed döneminde darp edilmeye başlanmıştır.⁵⁹

Osmanlıda kısaca paranın gelişimini vermeye çalıştık. Nâbî divânında hangi para adlarının geçtiğini, alfabetik olarak vermeden önce, genel olarak “para” anlamına gelen; nakd, pâre ve para üzerine darp olunan damga anlamındaki “sikke” üzerinde durmak istiyoruz:

Nakd; şiirde genellikle “nakd-i sirişk”, “nakd-i cân” gibi tamlamalarla bir arada verilir ki âşîğın gözyaşı, canı ve gönül yarası, onun bu hali karşılığında ödediği bir bedel olarak karşımıza çıkar. Beyitte de âşîğın mahcup olmasının sebebi, vuslatı can nakdiyle almadan ona kıymet biçmesi olarak verilmiştir:

Şermsâruz nakd-i cân ile harîdâr olmadan
Biz metâ'-ı vasla nâ-dâniste kıymet virmişüz   G 294/5

Fakat, âşîk sevgiliye kavuşma yolunda can parasını dahi harcasa, bunun sevgiliye ulaşmada bir kıymeti olmayacaktır:

O istignâ-fürûş-ı çâr-sûy-ı hüsnün ey Nâbî
Metâ'-ı vaslına cân nakdin itsen kıymet el virmez   G 318/7

Nakdin, aşağıdaki beyitte olduğu gibi sosyal bir durumun eleştirisi için gerçek anlamda kullanıldığı da olur. Şair, [bazı insanların] gönüllerindeki hırslarının hararetinin gitmesi için paranın ellerine, yoğun bir şekilde yağın karlar kadar çok geçmesi gerektiğini vurgular. Burada kar, rengi itibariye gümüş paralara benzetilmiştir:

Mânend-i berf yagmaga muhtâcdur nükûd
Dil-germ-i hırsun itmege def'-i harâretin   G 647/2

⁵⁸Pakalın, a.g.e. C. I., s. 32-34.

⁵⁹Pakalın, a.g.e., C. I., s. 452.

Aşağıdaki beyitten de tafsilatı olarak giriş bölümünde değerlendirdiğimiz gibi piyasadaki sahte paraları görmekteyiz. Şair, sahte paraların kişilerin eline dönüp gelmesini sahte şeyhlerin keramet satmalarıyla ilişkilendirmiştir:

Eyler rüçû' nakd-i müzevver gibi sana
Ey şeyh satma çokta metâ'-ı kerâmetün G 433/4

Şair bir başka beyitte kâinatı bir dükkâna, feleği teşhis yoluyla alışveriş yapan bir insana ve parayı da istiare yoluyla yıldızlara benzetmiştir. Şair, güneş doğunca yıldızların kaybolmasını, feleğin cebinde harcayacak parasının kalmaması şeklinde yorumlamıştır:

Toldı metâ'-ı nûrla dükkân-ı kâ'inât
Cîb-i felekde harc idecek pâre kalmadı G 866/3

Sikkenin ise beyitlerde paraların üzerine nakşolunan damga anlamında kullanıldığını görmekteyiz:

İtdi sitâregân ile hem tahta-i şümâr
Evc-i hevâda sikke-i nakd-i hızânemi G 846/4

1.4.4.2. Akçe / Dirhem / Nukre

Akçe / akça, vaktiyle tedavülde olan gümüş paraya denirdi. “Ak” Türkçede beyaz anlamında olduğundan “akça” beyaz sikke de demektir. Geçmişte ilk Osmanlı sikkesine de “akçe-i Osmanî” adı verilmiştir. Akçe Osmanlılarda değerini yitirdikçe ismi de değişmiş; zamanla kalp-züyûf-akçe, kızıl akça, kızıl kırpık akça, beyaz akçanın zıddı olan fülüs-i ahmer, çil akça ve sağ akça gibi isimlerle anılan paralar akçenin yerine kullanılmıştır.⁶⁰

⁶⁰ Pakalın, a.g.e., C. I., s. 32-34.

Aşağıdaki beyitte gümüşe benzer renkleri dolayısıyla, Süreyyâ (Ülker yıldızı) yıldızının etrafındaki daha küçük yıldızlar, akçeye benzetilmişlerdir:

Felek kıyâmete dek harca kıymaz ey Nâbî

Beş on çil akçesi var sürre-i Süreyyâda

G 702/8

Dirhem, Arap para sisteminde “gümüş sikke” yerinde kullanılmış sonra da Osmanlılara geçmiş bir tabirdir. Farsça “direm”den alınmıştır. Osmanlılar önceleri gümüş paralar için dirhemi kullanmışlar fakat sonraları bunu terk etmişlerdir.⁶¹

Nâbî, dirhemlerin yüzüne, padişahın adının yazıldığından söz etmektedir. Nasıl ki padişahın askerleri, halk tabakasından ayrı ve seçkin bir sınıfsa, onun adının yazıldığı dirhemler de diğerlerine göre o derece mümtaz ve değerlidir:

Askerî gibi re'âyâdan olurlar mümtaz

Nâm-ı sultan ile nakş olsa cebîn-i dirhem

G 496/8

Nâbî, dirhemi genel para anlamında da kullanır. Böylece şair dirhemini, bazen işlenen bir cürmün karşılığında ödenen cerime olduğunu, bazen varlık kazandırdığını ve bazen de ihsan olarak verildiğini dile getirir:

Geh cerîme gehî ihsân ü gehî kıymet olur

Görecekdür ne ise hatt-ı cebîni deremün

G 406/7

Ayrıca Nâbî bir beyitte de dirhemi, vech-i şebah ile dolunayı kastederek bir biçimde kullanır. Dolunay gümüş renkli olması ve yuvarlaklığı sebebiyle dirheme benzer. Şair, dolunayın kâmil haliyle yalnız bir gece gözüküğünü söyler ve bu sebepten dolayı felekten, gönlün arzuladığı şekilde ikram görmeyi mümkün olmadığını dile getirir:

⁶¹ Pakalın, a.g.e., C.I., s 453-454.

Dil-hâha muvafık nice mümkin kerem-i çerh

Kâmil görünür bir gice ancak direm-i çerh

G 45/1

Nukre de, Osmanlılar tarafından çıkarılan ilk paralar için kullanılan bir tabirdi. Arapça erimiş, eritilmiş gümüş parçası demektir. İstanbul'un fethinden sonra altın paralar basıldığı için gümüş olan ilk paralar hakkında bu tabir kullanılmıştır.⁶² Nâbî, başkalarının ellerindeki gümüş paraları görünce buna gıpta ederek gözünden yıldız gibi parlak gözyaşları akıtmaktadır. Şair; rengi ve şekli dolayısıyla, yıldızlar ve gözyaşlarını nukre ile ilişkilendirmiştir:

Görüp elinde ilün nukreler tahassür ile

Gözümde eşk akıdup olurum sitâre-şumâr

K 10/41

1.4.4.3. Gurûş / Kuruş

Kuruş, Osmanlılar zamanında kesilen paralardan birinin adıdır. Kuruş, Osmanlılarda Avrupa'nın bazı sikkelerini taklit etmek için büyük sikkelerin basılmasına, III. Sultan Süleyman zamanında başlanmış ve bunlara yabancı bir tabir olan kuruş adı verilmiştir. Bu sikkeler; 833 ayarında, 40 milimetre çapında ve 6 dirhem ağırlığındaydı. Kuruş kelimesi ilk zamanlarda daima gümüş sikke manasında kullanılmıştır. Bazı yabancı lisanlarda kullanılan kızıl kuruş tabiri, Osmanlılarda da aynı şekilde alınmış ve altın sikkeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Kuruş, başlangıçta altının yarı değerindeyken sonraları bu değeri altının üçte birine kadar düşmüştür.⁶³

Nâbî, kuruşun altına göre daha değersiz olmasından yola çıkarak; altın değerindeki hasletleri görmeyen insanların, üç kuruş için hatır kırdıklarını dile getirir:

Âdem vâr eylemez zer-i hurşîde iltifât

Varınca kesr-i hâtır ider bir gurûş için

G 651/4

⁶² Pakalın, a.g.e., C. II., s. 706.

⁶³ Pakalın, a.g.e., C.II s. 326-328

Kara kuruş da, Osmanlıda kullanılan yabancı paralardan birisinin adıdır. Bu tabir, ayarı tam olan kuruşlar için kullanılırdı. Özel ayarları olan bu kuruşlar Alman talarileri ile İspanya'nın Riyal ve Ekülerine karşılık gelirdi.⁶⁴ Nâbî, değerli bir olan kara kuruşun, sahte ve ayarı düşük paralara bozulduğunu söyler:

Üç sülse bir kara guruşu bozdı rûzgâr
 Birisi kalb biri kızıl biri züyûf
 Sarrâf-ı dehr didi görince bu hâleti
 Üç süls-i kem-'iyârına la'net guruşa yuf Kt 49

1.4.4.4. Dînâr

Arapların altın paralara verdikleri isimdir ve Latince “denarius” kelimesinden Arapça'ya “dînâr” şeklinde geçmiştir. Osmanlılarda da ilk altın para Fatih zamanında basılmıştır. Osmanlılar zamanında basılan altın paralara ise dinar denmemiş, altın kelimesi daha uygun görülmüştür.⁶⁵Nâbî aşağıdaki beyitte, altından olması sebebiyle dinar ile ümitsizlik derdiyle vücudu renk ilgisiyle söz etmiştir:

Seza mıdur kim olup derd-i ye's ile haste
 Vücûdum eyleye zerrin tahassür-i dinar K 10/42

1.4.4.5. Mangır

Mangır, bakır paraya verilen addır. Moğolca, nakit anlamında altın ve gümüş parayı karşılayan “möngun” sözcüğünden bozma bir kelimedir. Gemişte basılan mangırların çeşit ve ağırlıkları çok muhtelifi ve “mangır”,

⁶⁴ Pakalın, a.g.e., C. II., s.198.

⁶⁵ Pakalın, a.g.e. C. I., s. 451-452.

“füls-i ahmer” gibi değeri düşük bir paralardandı.⁶⁶ Nâbî, döneminde halkın paraya olan düşkünlüğünden şikâyet eder ve herkesin değersiz olan paraya/mangıra itibar ettiğini, kimsenin hünere bakmadığını dile getirir:

Mangır kuşuna dönmiş ahâl-i mecâlis
Bî-çâre-i Hümâ-yı hünerün ragbeti gitmiş G 359/5

1.4.4.6. Peşîz

Peşîz; pul, akçe, mangır gibi değeri düşük sikkelerdendi.⁶⁷ Nâbî, bir beyitte feleği dellâle, yıldızları da dellalin sattığı cevherlere benzetir. Şair; sabah olunca yıldızların kaybolmasını, dellalin bu cevherleri bir peşîz’e, yani “ucuza satması” olarak hayal etmiştir:

Gevherân-ı ahteri dellâl-i çerh eyler fûruht
Çâr-sûy-ı subh-gehde bir peşîz eylese de G 723/4

1.4.4.7. Sümün

XVII. yüzyıl ortalarında Osmanlı memleketinde kullanılan yabancı kuruş çeşitlerinden olan bir paranın adıdır. Sümün denilen bu sikke, kuruşun sekizde biridir.

Bir beyitte kuruş, sümün’den daha değerli olmasıyla ele alınır. Şair gökyüzünde ayda bir gece görünen dolunayı; şekli ve rengi itibarıyla kuruşa, her gece görünen yıldızları ise sümün’e benzetir. Dolunay yıldızlardan daha değerlidir. Nâbî de, bu durumdan hareket ederek, eline kuruş geçmese de sümünle yetinebileceğini söylemektedir:

Sümün⁶⁸-i kevkebi virür eyyam
Mâh-ı bedrün gurûşu olmasa tâm Mes 8/76

⁶⁶ Pakalın, a.g.e., C.II., s 405.

⁶⁷ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, Bsk. 2 C. III., s. 2497.

⁶⁸ Nâbî divanında “semen” okunan bu kelimenin yerine beytin anlamına uygun olan sümün (yabancı kuruş çeşitlerinden, değeri düşük olan bir paranın adı.) kelimesi uygun görülmüştür.

1.4.5. Alım Satım Usulleri

1.4.5.1. Bâzâr / Pazar

Pazarlar günümüzde oldukları gibi geçmişte de çarşı ve alış veriş yerleri için kullanılan bir tabirdir.⁶⁹ Şair; vuslatı bir kumaşa, gönlüde nakd'e benzettiği bir beyitte, pazarda alış verişin peşin para ile yapıldığından söz etmektedir:

Virmedin nakd-i dili girmez ele kâlâ-yı vasl
Çünkü teslîm-i merbî' itmekledür bâzâre şart   G 366/4

Pazarla ilgili bir diğer husus da “bazarın germ olsun” deyimidir. Bu deyimden beyitlerden anlaşıldığına göre; “pazarlığa tutuşmak” anlamında bir ifade olduğu görülmektedir:

Nakd-i bînîş kîse-i merdümde tâ âmâdedür
Kâsid olmaz germî-i ârâyîş-i bâzâr-ı sun'   G 375/2

Bûse bâzârını her gûşede germ eylediler
Sûk-ı gülşende leb-i gonce vü dâmân-ı nesîm   Mfr 37

1.4.5.2. Götürü

Götürü; alış verişte toptan yapılan iş ya da pazarlık demektir.⁷⁰ Pazarda yapılan satışların götürü ile de olabileceğini öğrendiğimiz aşğıdaki beyitte, inâyet satıcısının pazarında alış verişin, terazi ile değil götürü usulüyle olduğunu söylenir:

Bâzâr-ı harîdâr-ı 'inâyet götürüdür
Hiç bey' ü şîrâ anda terâzû ile olmaz   G 266/4

⁶⁹ Ayverdi, a.g.e., C. I., s. 309.

⁷⁰ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C. VI., TDK. Yay., Ankara 1972, s. 2166

1.4.5.3. Mezat / Müzayede / Açık Artırma

Mezat; alıcıların toplu olarak buldukları bir yerde artırma yoluyla yapılan satışlara denmektedir.⁷¹ Nâbî, aşağıdaki beyitte müzayede ile satılan metanın fiyatının artırılmasını konu etmiştir. Burada şair, beş arşınlık kumaşa değerini anlamayıp beş para verenlerin olduğunu ve bu kumaşın gerçek değerini yalnız kendisinin verebileceğini dile getirir. Kanaatimizce şairin bundan kastı mecazen, yeni yetme şairlerin, şiiri sadece zahiri olarak değerlendirerek kıymet biçmelerini eleştirmektir. Böylelikle şair, gerçek şiirden ancak kendisinin anlayabileceğini belirtmektedir:

Kumâş-ı penc-gezi nev-zuhûr ne anlar
Dem-i müzâyedede beş didiyse benden şeş G 343/7

Ayrıca riyâyı pazara benzeten şair, bu pazarda zühd elbisesini açık artırma ile satan kişilerin, mahşer gününde ne tarz bir elbise giyeceklerini merak etmektedir:

Âyâ ne gûne câme giyer subh-ı haşrde
Kâlâ-yı zühdi sûk-ı riyâda mezâd iden G 575/7

Bir diğer beyitte de şair, geçmişte Halep'in ticaret merkezi olmasından hareketle, buradaki açık artırma ile yapılan satışları motif olarak kullanır. Sevgili yüzlerce güzellikle ve değer ile şairin gönlünü alıp Halep'te, açık artırmayla satmak istemektedir:

Sad hüsn ü bahâ ile o gül arturup elden
Nâbî virecek gönlümi Şehbâ'da mezâda G 786/5

⁷¹ Ayverdi, a.g.e., C. II., s. 2058.

1.4.5.4. Pazarlık

Şair; bir beyitte çınar ağacının ele benzeyen yapraklarının görünüşünü, alıcı ile satıcının el tutuşarak pazarlık etmesi şeklinde hayal etmiştir:

Dest-ber-destdür dıraht-ı çenâr

Turma eyler mübâye'a her bâr

Mes 8/83

1.4.6. Ekonomi Tabirleri

1.4.6.1. Mahlûl

Miras olarak kalacak varis bırakmaksızın ölen kimseden kalan arazi, emlak vb. için kullanılan bir tabirdir.⁷² Nâbî aşağıdaki beyitte güllerin; hazan rüzgârıyla solarak yapraklarının yüz parça olup dökülmesini, onların köyü olan dallarının mahlûl kalması şeklinde hayal etmiştir:

Güle bâd-ı hazândan irdi zübûl

Oldı sad-pâre karyesi mahlûl

Mes 8/92

1.4.6.2. Mufassal ve İcmal Defterleri

Mufassal defterleri, arazilerin kaydı sırasında tutulan defterlerden birinin adıdır. Bu deftere yazılan yerler detaylı olarak geçildiği için bu ad verilmiştir. Aynı husus için kısaltılmış surette tutulan defterlere ise "mücmel defteri" denilirdi.⁷³ İcmal Arapça toplamak, kısaltmak demektir. İcmal defteri ise, para işlerine ait hesapların toplu olarak kaydedildikleri deftere verilen addır.⁷⁴ Şair aşağıdaki beyitte; bedr ile mufassal defterini, hilal ile de icmal defterini leff ü neşr yoluyla ilişkilendirmiştir. Buna göre şair ay'ın; bazen dolunay, bazen de yarım hilal arak görünmesini; teşhis yoluyla bazen eline mufassal defterini, bazen de eline icmal defterini alması olarak hayal etmiştir:

Mâh olup gâh bedr ü gâh hilâl

Ele alur mufassal u icmal

Mes 8/91

⁷² Pakalın, a.g.e., C. II., s. 384.

⁷³ Pakalın, a.g.e., C. II., s. 563.

⁷⁴ Pakalın, a.g.e., C. II., s. 24.

1.4.6.3. Poliçe

Poliçe, bir alacaklının bir miktar parayı belirli bir tarihte kendisine borçlu olduğu kimseye ödemesi gerektiğini bildirdiği yazılı ödeme emrine denir.⁷⁵ Şair; can parasının yokluk şehrinde poliçe edilmesi halinde bunun, beka/varlık şehrinde karşılığının fazlaca alınacağından söz etmiştir:

Sana budur ey bezrger-i cân reh-i râst
 Hırmen olamaz tohm-ı ümîdün bî-hâst
 İt şehri fenâda nakd-i cânun poliçe
 Var şehri bekâda al yine bî-kem ü kâst

Rb 17

1.4.6.4. Tahvil

Tahvil; değiştirme, bir durumdan başka bir duruma çevirme; devlet ya da özel bir kuruluş tarafından borç para bulmak için çıkarılan faiz getiren senet, Osmanlı devletinde boşalan bir memuriyetin başkasına verilmesi vezirlerin, beylerbeyi, sancakbeyi, kadı, tımar ve zeamet sahiplerinin nakledilmesi gibi anlamlara gelir.⁷⁶

Divan-ı Hümâyun ıstılahlarının anlatıldığı bir mesnevide, tahvil senetleri de konu edilmiştir. Bu beyitlerden ilkinde şair “ruznâme-i nevrûz” tamlamasını kullanır. Ruznâme; mukataat, mevkufat ve cizyeden elde edilen gelirlerin her gün kaydedildiği defterin adıdır. Osmanlı maliye dairelerinde de bu işlerin görüldüğü ruznâme kalemi vardı. Kayıtları tutan memura ise “ruznameci” denirdi.⁷⁷ Nevruz ise geçmişte yılbaşı kabul edilirdi. Beyitte, baharla birlikte kendini daha hararetle bir şekilde hissettiren güneşin, yılbaşında kontrol için açılan ruzname kayıtlarından, tahvilini tahsil etmek için geldiği söylenmektedir. Bir diğer beyitte ise, şebnemin güneş çıkınca ortadan

⁷⁵ Ayverdi, a.g.e., C. III., s. 2519.

⁷⁶ Ayverdi, a.g.e., C. III., s. 3002-3003.

⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı”, TTK Yay., Ankara 1984, s. 338; Pakalın, a.g.e., C. III., s. 62.

kaybolması, tahvil senediyle tahsil edilen gümüş paralar olarak hayal edilmiştir:

Açılıp rûznâme-i nev-rûz
Geldi tahvile mihr-i 'âlem-sûz

Alıcak mihr destine tahvil
Eyledi mâl-i şeb-nemi tahsil

Mes 8/54-55

1.4.6.5. Temessük

Geçmişte borç için alınan senede, karşılıklı anlaşmalarda devlet tarafından veya anlaşmayı yapan tarafından verilen mühürlü kâğıtlara, tapu yerine kullanılan tasarruf belgelerine ve kişilerin birbirlerine kefil olduklarında imzaladıkları belgeye temessük denirdi.⁷⁸ Nâbî, aşağıdaki beyitte, borç senedi olup üzerine mühür vurulan temessük'ü gerçek anlamıyla söz konusu eder:

Anlanur deyn temessüklerinün mührinden
Nâbiyâ âhir-i mecmû'-ı devâ olduğu key

G 851/7

1.4.6.6. Vakıf

Vakıf, bir hizmetin yapılabilmesi için kişilerin ve devletin, mal ya da parayı satılmamak şartıyla bağışlamasıdır. Eskiden bu yolla medreseler, cami, hastane, yol, köprü, çeşme, hamam vb. birçok kamu teşekkülü yapılmıştır. Vakfın geçerli olabilmesi için devlet tarafından konulmuş şartları vardır.⁷⁹ Nâbî, vakıf için gerekli izin ve şartları harabat ile ilişkilendirmiş, harabatın vakfedilebilmesini orada sunulacak içkilerin köpüklü olması şartına bağlamıştır. Şair; gönlünü dert vakfına benzettiği bir başka beyitte de eskimiş, viran yerlerin vakıf için verildiğine işaret etmiştir:

⁷⁸ Pakalın, a.g.e., C. III., s. 453.

⁷⁹ Pala, a.g.e., s. 470.

Vakf eyledükçe kûy-ı harâbâtı halka Cem

İtmiş habâba şart-ı umûr-ı nezâretin

G 647/4

Gönül nâmında bir vîrâne olmuş hâne kalmışdı

Alup anı da âhir ey cefâ-cû vakf-ı derd itdün

G 452/3

1.4.6.7. Yafte / Yafta / Nev Yafte

Kayıt sırasında dirlik sahiplerinin adına yazılan yerleri gösteren kâğıda “yafta” denmekteydi. Ayrıca yafta tabirinin, bir şeyin ne olduğunu göstermek için üzerine asılan kâğıt gibi kullanım şekilleri de vardı. İdam edileceklerin üzerlerine de idam yaftası denilen bir kâğıt asılırdı.⁸⁰ Şair, âşığın pamuğa sarılı dağ yaralarının bulunduğu sinisini, gam sultanı olan sevgilinin, çirasıyla üzerine kayıtlar düştüğü yaftası olarak hayal eder. Şiirde dağ yarası, âşığın istediği bir yaradır çünkü o, yaralı olduğu ölçüde sevgiliden kopmayacaktır. Şair, dağ yarasını yaftaya benzeterek bir anlamda sevgiliye bağlılığını dile getirmektedir:

Sînemde nümâyân olalı penbe-i dâğı

Sultân-ı gamun yâfteli oldı çerâğı

Mt 51

Geçmişte, baliğ olup vergi mükellefi durumuna gelmiş olanlar için kayıt defterlerinde bir bölüm açılır ve bu kişiler “nev-yafte” olarak deftere ilave edilirlerdi.⁸¹ Nâbî, bağın kayıt tutan görevlisinin yani bağbanın, karga yavrusunun bağa konduğunu görünce, onu da nev yafte olarak kayıt defterine ilave ettiğini söyler:

Konduğın bağa gördi beççe-i zâğ

Buldı nev-yâfte muharrir-i bâğ

Mes 8/80

⁸⁰ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 29.

⁸¹ Kazıncı, a.g.e., s.137.

1.4.7. Diğer Ekonomik Unsurlar

1.4.7.1. Altın

Altın, tarih boyunca değeri bilinmiş bir maden olmuştur. Geçmişte devletler, ekonomik refah seviyeleri yükseldiğinde ya paralarına altını ilave etmişler ya da altından para basmışlardır. Osmanlıda da Fâtih zamanına gelindiğinde ilk altın para olan “sultânî”ler darp edilmiştir. Geçmişte altınla bugün olduğu gibi, en fazla alakalı meslek grubu ise sarraflardı. Eskiden sarraflar altının ayarını anlayabilmek için siyah renkli “mihenik taşı” kullanırlardı. Altın, mihenik taşına sürtülür, böylece kaç ayar olduğu tespit edilirdi. Nâbî de altınlara sürülen mihenik taşı beyitlerinde imge olarak kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte rahmet aynasının yüzünün siyah olmasına şaşılmaması gerektiğini söyler. Altının sürtülerek ayarının belli olduğu taş da siyahtır. Mihenik taşının yüzü siyah olsa da altının ayarını anlamada faydası çoktur:

Aceb mi âyine-i rahmet olsa rûy-siyâh

Kemine-seng-i siyah ile zer ıyâr olunur

G 111/2

Günehdür bâ'is-i ârâyiş-i ruhsâre-i rahmet

Mihakk-ı rû-siyâhun hüsni çokdur zer husûsında

G 775/5

1.5. SARAY GÖREVLİLERİ / DEVLET ADAMLARI / ASKERLER

1.5.1. Akkâm

Padişahların Araplara dağıtılmak üzere gönderdikleri sure-i hümâyun adı verilen parayı götüren kafilenin hamallık, hizmetkarlık ve seyisliklerini yapan ve yollarda kafile önünde meşale çeken Araplara ‘akkâm denilirdi. Bu unvan Hicazlı Şamlı ve Halepli adamlara verilirdi. Bunlar develerin önünde kılıç ve kalkan oynarlar evlerden ve dükkanlardan zorla para toplarlardı. Ayrıca dolaştıkları yerlerde davul çalarak dua ederlerdi. Halk dilinde bunlara

Hakkam denilmişti. Akkamlar, meşaleyi bellerindeki kuşak yardımıyla tutarlardı.⁸²

Nâbî, feleği bir akkâma; Kehkeşan yıldızını, akkâmın beline sardığı kumaşa, ayı da taşıdığı meşaleye benzetmiştir:

Kehkeşânı beline inlü kuşanmış gerdûn

Meş'al-i mâhı alup dûşına 'akkâm gibi

G 833/5

1.5.2. 'Ases

Asesler yeniçeri ocağına mensuptular. Askeri vazifelerinden başka asayışe de bakarlardı. Özellikle geceleri devriye gezrek güvenliği sağlamak onların göreviydi. Asesler, kabahati olanları yakalayıp ilgili yerlere gönderirlerdi. Aseslerin başındaki kişi asesbaşydı. Asesbaşı yeşil çuhadan çatal kalafatla birlikte sırtına yeşil kaplı divan kürkü, bacağına ak çakşır, ayağına da yeşil yemeni giyerdi.⁸³ Asesler bekçilik vazifelerini, genellikle geceleri yerine getirmeleriyle ilişkili olarak şiirlerde, sevgilinin siyah saçları ve aşığın suç işleyen gönlü ile birlikte kullanılır.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin geceye benzeyen siyah saçı asese benzetilmiştir. Âşığın gönlü, sevgilinin saçlarını parça parça eden tarak gibi olmuştur. Şair, bu durumdan kurtulmak için, geceleri hareket edilmesi gerektiğini, böylelikle aseslerin giydikleri elbiselerle benzerlik göstererek aşığın sevgilinin gözünde fark edilmemesinin sağlanabileceğini belirtmektedir:

Dilin çâk eylesün mânend-i şâne mâ'il-i zülfi

Olan şeb-rev gerekdür hem-libâs olmak 'aseslerle

G 741/4

⁸² Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Haz: Cemal Kurnaz), Diyanet Vakfı Yay. Ankara 1993, s. 32.; Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 40.

⁸³ Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 93-94; Pala, *a.g.e.*, s. 34.

1.5.3. Defterdâr

Defterdar, Osmanlılarda mali işlerden sorumlu memurun adıdır.⁸⁴ Osmanlılarda Rumeli defterdarlığı ve Anadolu defterdarlığı olmak üzere iki tanedir. Nabî, aşağıdaki beyitte fermanında defterdarın imzasının bulunmasını konu etmiştir:

Zuhr-ı fermânda olur Nâbî düm-i imzâsı râst

Her cihetden istikâmet oldı defterdâre şart

G 366/7

1.5.4. Enderûn Kağıt Emini

Saray ile ahkâm-ı maliye arasındaki haberleşmeden sorumlu memura kağıt emini denirdi. Yeni berat alan veya yenileyenlere beratları bu memur tarafından verilirdi. Berat harcı da kağıt emini tarafından alınırdı.⁸⁵ Şair, bir beyitte gonca ile evrak ilişkisi kurarak, goncayı Enderûn Kağıt Emini'ne benzetir:

Goncaya çok kırıntı â'iddür

Enderûnı emîn-i kâğıddur

Mes 8/104

1.5.5. Gedikli Çavuş

Divân-ı Hümayun çavuşlarının kıdemli olanlarına gedikli çavuş veya gedikli divan çavuşu denilirdi. Gedikli çavuşların; teşrifat, divan işleri, bir fermanı valilere veya benzeri görevlilere vermek ve birtakım imtiyazlı kimselerin öldürülmeleri için taşraya yollanmak gibi görevleri vardı. Bu tip görevleri yaparlarken genellikle tebdil-i kıyafet ederler, görev yerlerine tüccar veya esnaf suretinde giderlerdi. Elleri padişahın fermanı ya da sadrazamın buyruğu olurdu. Bunlar on altıncı asrın son yarısında

⁸⁴ Pakalın, a.g.e., C. I. s. 411.

⁸⁵ Pakalın, a.g.e., C. II., s. 136.

yeniçerilerle beraber yabancı elçiliklerde muhafızlık ve memurluk da yapmışlardır.⁸⁶ Şair, gül bahçesindeki kuşu, sesinin yankılanması sebebiyle haber ulaştıran bir gedikli çavuşa benzetmiştir:

Şâhsâr üzre nâlesi hoşdur

Murg-ı gülşen gedikli çavuşdur

Mes 8/100

1.5.6. Gâşiyedâr

Gaşıyedar; at uşağı, seyis, örtü örten demektir.⁸⁷ Şair aşağıdaki bir beyitte hüsn-i talil yoluyla yılda iki kere gerçekleşen⁸⁸ ay tutulması hadisesini ayın, güneşe gaşıyedar olmamak istemesine bağlamıştır. Âşık bir başka beyitte güzellik şahına benzetilen sevgilinin atının gaşıyedarıdır. Şair, bir beyitte de memduhun, ikbal atına bindiği zaman Süleyman peygamberin veziri olan Âsaf'ın da onun gâşiye-dârı olacağını dile getirmiştir:

Meh rû-siyâhlıkla kalur ol dü şebde kim

Mihr-i münîre gâşiye-dâr olmak istemez

G 308/4

Mâbeyn-i gülde reste olan berg-i sebzveş

Sen şâh-ı hüsn gâşiyedârun benüm senün

G 443/3

1.5.7. Hamr Emîni

Osmanlı Devleti'nde "hamr" içki alım satımını ifade etmiştir. Hamr Emaneti de meyhanelerin bağlı olduğu ve hazineye gelir sağlayan bir kurumdur. Hamr emîni de bu işle görevli kişidir.⁸⁹ Nâbî, sevgilinin gözlerininin

⁸⁶ Pakalın, a.g.e., C. I., s. 660

⁸⁷ KAYA, Bülent, *Divan Şiirinde At*, GÜSBE, Y.Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 210.

⁸⁸ **Ay Tutulması**, (Erişim) http://tr.wikipedia.org/wiki/Ay_tutulmas%C4%B1, 13.07.2009

⁸⁹ Keskin, a.g.e., s. 207.

sıfatları arasına, sarhoşluk verici etkisi sebebiyle “Hamr Emîni”ni de eklemiştir:

Reh-i hıdmetde mevkûf-ı işâret saff-ı müjgânı

Sevâd-ı çeşminün ‘ünvânı çokdur hamr emîninden G 563/7

1.5.8. Hazinedâr

Hazinedar kıymetli eşyaların konulduğu yeri yani hazine odasını muhafaza etmekle görevli memura denilirdi. Hazine-i Hümâyun görevlilerinin başıydı. Maiyetindeki görevlilerden ve hazine-i Hümayunun muhafazasından sorumluydu. Görevi itibariyle Enderun ağalarının ileri gelenlerindendi.⁹⁰ Nâbî; gönlünü hazinedâra benzetmiş ve mânâ kesesinin kendi tarafından mühürlendiğini söylemiştir:

Kîse-i ma'nâyâ mühr urmuşdı gencûr-ı dilüm

Sîne-çâk-ı mısra'-ı mühr olmadan hâtem henüz G 274/5

1.5.9. Kadı

Kadı; şehirlerde asayiş, esnaf loncalarının denetimi, üretimin, pazar yerlerinin kontrolü, narh ve fiyat kontrolü, imar nizamı, temizlik ve diğer alt yapısal hizmetler gibi konuları temin edici bir otorite rolü oynardı. Tüm bu işlemleri yürütmek için subaşı, muhtesip, ases ve kale dizdarı gibi bazı devlet görevlileri de kendisine yardımcı olurlardı.⁹¹

⁹⁰ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 785.

⁹¹ İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara 1994, s.34-41.

Kadınların gördükleri davadaki hükümlerini bildiren belgeye hüccet ya da kabâle adı verilirdi.⁹² Nâbî de hüccet üzerindeki bu imzaların, kadınlar için övünç vasıtası olduğunu dile getirir:

Bundan kuzâtun anla 'uluvv-ı cenâbını
İmzâları tasaddur ider hüccet üstine

G 713/4

1.5.10. Kassâm

Ölenlerin bıraktıkları şeyleri paylaşırma işiyle uğraşan memura kassâm denirdi. Memurlar; ölen kişinin halktan, asker ya da beratlı oluşuna göre her sınıfa ait malları taksim ederlerdi.⁹³ Bir beyitte şair, kassamların artık işlerini tam olarak yapamadıklarından, malları değerlendirirken vereselerin haklarının binde birini bile tam olarak taksim edememelerinden yakınmaktadır:

Verese hakkı iken binde birin eyleyemez
Mâla kassâmlarun itdüğü teftişlerün

G 465/3

1.5.11. Kâtib

Sarayın harem dairesinde yazı işlerini gören kalfaya kâtib denirdi. Kâtib, aynı zamanda harem dairesinin masraf hesabını tutar, kalfaların maaşlarını ve masraflarını idare ederdi. Kâtib, hazinedâr ustanın maiyetiydi. Devlet dairelerinde de küttâblar bulunurdu. Tanzimat'tan önce Hariciye Nazırlığı yerine "Reisü'l-Küttâb" ifadesi kullanılırdı. Ayrıca askerlik dairelerinde yazı işlerine bakmakla görevli Küttâb-ı Askeriye, tersanede yazı işlerinden sorumlu Küttâb-ı Bahriye, Divân-ı Hümâyunda yazı işlerini yerine getiren Küttâb-ı Dîvân-ı Hümâyun gibi terimler kullanılmıştır.⁹⁴

⁹² Pakalın, a.g.e., C.II., s. 119-127.

⁹³ Pakalın, a.g.e., C. II., s. 209.

⁹⁴ Pakalın, a.g.e., C.II., s.214.

Nâbî, bu dönemde ancak yüksek mevkisi olanların itibar gördüğü, küttaplığın marifet gerektiren değerli bir meslek olmasına rağmen, kimsenin kendisine hak ettiği değeri vermediğini dile getirilir:

Destâr-ı çîresüz bana kim eyler i'tibâr
Küttâb içinde her ne kadar çîre-dest isem G 507/4

Şair, kâtiplerle âlimler arasında yazı yazmak açısından ilişki kurulsa da ikisinin aynı olmadığını söyler:

Nisbet-i şirket-i nev'î arada sabit iken
'Ulemâ kısmına küttab ber-â-ber gelemes G 262/3

1.5.12. Kethüdâ

Kethüdâ; zengin kimselerin ve devlet büyüklerinin buyruğunda çalışan, onların birtakım işlerini gören "kâhya" anlamıyla birlikte sadrazamın yardımcısı, vekili anlamında da kullanılmıştır.⁹⁵ Nâbî, sosyal eleştiri noktasında kethüdâyı ele alır ve onun, rüşvet almadan bir işi yapmayacağını söyler:

Gelmez husûle maslahat-ı vasl Nâbiyâ
Teklîf-i rişvet eyleyecek kethüdâsı yok G 382/9

⁹⁵ Pakalın, a.g.e., C.II, s.251.

1.5.13. Lağımçılar

Lağımçı, Osmanlılar zamanında kaleleri düşürmek ve düşman ordugahına zarar vermek amacıyla lağım yapanlar ve bu maksatla düşman tarafından yapılan şeyleri etkisiz kılmak maksadıyla görevli bulunanlar hakkında kullanılan askeri bir terimdir. Zamanla lağımçılar ordunun muhafazası için istihkamlar yaptıkları için bu teşkilata “istihkam” adı da verilmiştir.⁹⁶

Şair; neyden çıkan nağmeleri lağımçı askerlerine, neyin kamışını hazırlanan tünellere, gönlü de lağımçıların yıktıkları bir hisara benzetir:

Hittâ-i sînede teshîr-i hisâr-ı dil için

Dökilür lagm yolından sipeh-i nagme-i ney

G 851/4

1.5.14. Levend

Levend, sözlük anlamı olarak; yeniçeri zamanında deniz askerlerine verilen ad, vaktiyle Venediklilerin doğu memleketlerinden maaş karşılığı topladığı deniz askeri, tembel, ayyaş, içkici, zampara, kabadayı ve çırak gibi manalara gelmektedir. Kelime, köken olarak İtalyanca şark manasına gelen “levantino” kelimesinden gelmektedir.⁹⁷

Osmanlılar zamanında osmanlı gemicilerine levend veya levendât-ı bahriye adı verilmiştir. “Levend’e yakışacak surette, kabadayı-vâri ve gösterişli tavır demek olan”⁹⁸ levendâne tabiri beyitte leventlerin giydiği kıyafetlere istinaden kullanılırken, bu kıyafetin levente gösteriş ve ihtişam kattığından bahsedilmiştir:

Ne lâzım zahmet-i teklîf-i cünbiş leşker-i nâza

İderken gâret-i dil şeh-levendâne kıyâfetle

G 769/4

⁹⁶ Pakalın, a.g.e., C.II, s. 347-352

⁹⁷ Onay, a.g.e., s. 275-276

⁹⁸ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 358-359

1.5.15. Mîr-âhûr

Sarayda at işlerine bakan memura denirdi. Bu ifade, ahır beyi demek olan emîr-i ahurdan bozmadır. Mirahurlar iki taneydi. Birincisi büyük ahır halkının başı, ikincisi küçük ahır halkının başıydı.⁹⁹ Nâbî, bir beyitte Efresyâb'ın, tevazuundan memduh'un has ahırına mirahur olduğunu söylemiştir:

O sâf-dil ki iderse tevâzu'ından ider
Sıtabl-ı hassına Efrasyâbı mîr-âhûr

K 7/42

1.5.16. Muhtesip

Muhtesip, satılan ürünlere konulan fiyatları kontrol eden, terazi ve kantarların doğru çalışıp çalışmadıklarına bakıp, satışlara hile karıştıranları cezalandırmakla görevli olup, bugünkü belediye memurunun karşılığıdır.¹⁰⁰

Şair, muhtesiplerin kalp kırıcı olduklarını söyler. Bu durum öyle bir derecededir ki, kapalı olan şarap küplerinin açılarak şarap akıtması, onların korkularından kan akıtmaları şeklinde yorumlanmıştır:

Dil-şikenliklerini muhtesibün nakl itsem
Korkusundan hum-ı ser-beste-i mey kan kaşanur

G 69/5

Güneş ve ayın terazinin kefelere benzetildiği aşağıdaki beyitte ise; güneşin ve ayın gökyüzünde yer değiştirmeleri, hareket eden kefelere şeklinde düşünülmüş ve bu da muhtesibin, elinde terazisi ile dolaşmasıyla ilişkilendirilmiştir:

Gerdiş-i gerdûn-ı dûn mihr ü meh-i rahşân ile
Farkı yokdur muhtesib devr itmeden mîzân ile

K 21/1

⁹⁹Pakalın, a.g.e., C.II., s. 542.

¹⁰⁰Pakalın, a.g.e., C.II., s. 572.

1.5.17. Mühürdar

Mühürdarlar sadrazam, nazırlar ve valilerin maiyetlerinde bulunan ve resmi evrakları mühürlemekle görevli olan memurlardır.¹⁰¹ Bir beyitte mühürdar görevi itibariyle kullandığı devatında kalemi olmazsa, yani mühürdar tedariksiz olursa tükrük ve parmağıyla işini yapmak zorunda kalacağı söylenmiştir:

Sâde engüş ü büzâk ile biter kârları

Kalem olmazsa devâtında mühürdârlarun

G 420/5

1.5.18. Mülâzım

Bir idarecilik terimi olan mülâzım stajyer yerine kullanılmıştır. Ayrıca mülâzım medrese tahsilini bitirip icazet alanlar hakkında da kullanılmıştır. Mülâzımlar çeşitli imtihanlara girdikten sonra başarılı olurlarsa kadılığa kadar yükselebilirlerdi. Askerlik terimi olarak da yüzbaşından aşağıdaki zabıtlere bu unvan verilmiştir.¹⁰² Şiirde mülâzımlar, çarşı denetleyen bir görevli olmaları, bu yüzyılda berat alarak göreve başlayan mülâzımların sayısının çok olması, azledilenlerinin ise sayıca az olması gibi özellikleriyle ele alınmışlardır:

Mülâzım olmayacak çâr-sûy-ı hicrâna

Metâ'-ı vuslat-ı cânâna râygân düşmez

G 327/2

Geleli 'aşk gitdi dil şimdi

Dergeh-i yârda mülâzımdur

G 218/2

Bilmem berât-ı vaslı kime hükm ider kaza

Bu mansıbun mülâzımı çok infisâli yok

G 388/2

¹⁰¹ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 609.

¹⁰² Pakalın, a.g.e., C.II., s. 612-613.

Bir başka beyitte de âşık, bütün ömrünü sevgilinin mahallesinde mülâzım olarak geçirir:

Mülâzimetde geçen 'ömr kûy-ı dilberde
Recâ-yı mansıb-ı ümmîdün âsitânesidür G 169/3

1.5.19. Mültezim

Bir köy veya kasabanın devlet gelirini iltizam edip buna mukabil hazineye peşin para veren kimselere mültezim denilmekteydi. Aşar ve rüsum vergileri artırmaya çıkarılır, parayı en çok vermeyi teklif edene ihale edilirdi. Kendileri de halktan bu yerlerin vergilerini alırlardı.¹⁰³ Aşağıdaki ilk beyitte dünya; kişiyi önce besleyip sonrada kişinin hayatını alt üst etmesi yönünden mültezim olarak düşülmüştür. Diğer beyitte ise çayırdaki ağaçlar mültezime, çiçekler ise peşin ödenen iltizam ücretine benzetilmiştir:

Perverde idüp sonra nigûn itmeden özge
Bir gayrı görülmiş mi aceb mültezim-i çerh G 45/8

Şâhlardur çemende mültezimîn
Ki virürler şükûfesin pîşîn Mes 8/63

1.5.20. Piyade / Sipahi

Piyade; denizcilik terimi ve askeri bir terim olarak kullanılmıştır. Askeri terim olarak anlamı; orduda, tüfikle techiz edilmiş olan ve muharip sınıfların asli unsurunu oluşturan fertlerdir.¹⁰⁴ Bu anlamı doğrultusunda savaşta muharip sınıflar içerisinde çok da önemli bir unsur olarak görülmeyen piyade şu beyitte; yeri geldiğinde padişahı koruyan asker oldukları söylenmiş, yani

¹⁰³ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 614.

¹⁰⁴ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 779

önemsiz gibi duran herhangi bir unsurun yeri ve zamanı geldiğinde değerli ve önemli olabileceği vurgulanmıştır:

Bâzîçegâh-ı 'arsa-i nâ-üstüvarda
Muhtâc olur himâyesine şeh piyâdenün G 415/3

Sipahi ise; tımar sahibi süvariye, yani atlı askeri ifade eder. Osmanlı ordusundaki süvari sınıfı olan sipahiler, öşrünü aldıkları araziye karşılık savaşa kendi yetiştirdikleri hayvan, teçizat ve askerlerle katılırlar, savaş cephanesini hükümetten alırlardı. Nabi de gülleri, kırmızı bayraklı sipahi olarak düşünür:

Surh-bayrak sipâhîdür güller
Veledêşdür yaranca gonce-i ter Mes 8/97

1.5.21. Ser Asker / Serdar

Ser asker kelimesinin manası; ordunun başı, ordu kumandanı demektir. Daha özel manada eski devirde savunma bakanı yerine de kullanılmıştır.¹⁰⁵ Nabi bir beyitinde feneri, gecenin karanlığını yaran komutan gibi düşünür:

Şâm ser-'askeridür saf-şiken-i zulmetdür
Fener âhenden iderse n'ola kat kat kemerin G 570/2

Ayrıca nasıl ki her tesbihin başında bir imâme bulunursa, her ordunun ve askerinin başında da bir komutan / serdar bulunur:

Olmuş imâme dâne-i tesbîhden dirâz
Serdârı ser-firâz olur elbette leşkerün G 474/2

¹⁰⁵ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 176-177.

1.5.22. Şahne

Şahne, inzibat memurudur. İçki yasaklarının kontrolüyle de yakından ilgilidir. Şahne bir beyitte içki yasağını kontrol etmesiyle birlikte geçmektedir. Buna göre, içki kûpü bir kez açıldığında, şahnenin yasağını kimse dinlemeyecektir. Ayrıca şahnelerin bu yüzyılda, asayişini sağlamak için dükkânlardan rüşvet almaları da söz konusu edilmiştir. Beyitte geçen “nakd” ve “telif alma” ifadelerinden bu durum anlaşılmaktadır:

Bir kez açılmasun ser-i hum yohsa kim bakar

Fermân-ı 'aşka şahne-i sabrun yasasına

G 742/6

O gamze kor mı gönüllerde nakd-i âsâyış

Misâl-i şahne ki teklîf alur dükânlardan

G 639/4

1.5.23. Şâtır

Şâtırlar, merasim ve alaylarda padişahın yanında bulunan görevlilerdendi. Ayrıca vezir ve diğer devlet görevlilerinin silahlı adamlarına da şâtır denirdi. Şâtırlar yaya sınıfından olup görevleri itibariyle peyklere benzer ve onlar gibi süratli koşarlardı. Peykler gibi ellerinde teber bulundururlardı.¹⁰⁶ Beyitlerde şâtır, bir devlet büyüğünün yanında bulunup hızlı hareket etmeleri, çok gezmeleri yönüyle ay ve güneşe benzemeleri gibi hususlarla ele alınmıştır:

Duâ-yı hayr ider hayl-i melâ'ik almış etrafın

Rikâbında gören dir şâtırân-ı bâd refâtı

T 26/15

Ol ki şâhân derinde bendesidür

Mihr ü meh şâtır-ı devendesidür

Mes 7/77

¹⁰⁶ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 311.

1.5.24. Vezîr-i a'zam / Sadr-ı a'zam

İlk zamanlarda Osmanlıda bir vezir bulunmaktaydı. 1. Murad döneminden itibaren vezir sayısı artmış ve birinci vezire veziriazam denilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanından itibaren veziriazam yerine sadrazam denilmeye başlamıştır. Veziriazam, vezirler ve diğer devlet görevlilerinin başı ve padişahın vekiliydi. Bu vekilliğe işaret olması amacıyla kendisine beyzî ve yüzük şeklinde altından, padişahın ismini taşıyan Mühr-i Hümayun verilirdi. Veziriazamlar bu mührü daima yanlarında taşırlar, ölür ya da makamlarından azledilirse mühür yeni veziriazama devredilirdi. Veziriazamlar sefer esnasında padişahın maiyetindeydiler. Padişahların seferleri terk etmeleri üzerine ise orduya başkomutan vekili olarak gitmeye başladılar. Bu durumlarda Serdar-ı Ekrem unvanını alırlardı. Veziriazamlar yazışmalarda da bulunurlardı. Gönderdikleri mektupların sağ kenarından başlayarak alt tarafa kadar uzanan bölümüne, kendi isimlerini taşıyan pençe denilen alametlerini çekerlerdi.¹⁰⁷

Diğer vezirler ise Divan-ı Hümayunda veziriazamın sağ tarafında otururlar ve kendilerine tevdi olunmuş görevlerini yaparlardı. Onlar, kubbealtında toplanıp kendilerine verilen işlere baktıkları için de Kubbe veziri, Kubbenîşîn adını almışlardı. Eğer bir vezir hakkında zulmünden veya görevini tam olarak yapamamasından dolayı şikayet olmuşsa, kendisinin vezirlik alameti olan tuğ ve sancağı elinden alınırdı¹⁰⁸. Şairimiz, bilgi ve aklın vezirliğin iki temel şartı olduğunu söyler ve bilgisiz, akılsız vezirlerle devletin imar olamayacağını dile getirir:

'İlm ü 'akl iledür şart-ı vezâret yoksa
Şer' ü kânûnı ne bilsün bir alây lâ-yefhem K 15/21

Vüzerâ olmayıcak 'âlim ü 'âkil olamaz
Mülk ma'mûr mebânî-i hilâfet muhkem K 15/28

¹⁰⁷ Halaçoğlu, a.g.e., s. 10-15; Pakalın, a.g.e., C. III., s. 590-594

¹⁰⁸ Halaçoğlu, a.g.e., s. 10-15; Pakalın, a.g.e., C. III., s. 590-594

Nâbî, bir başka beyitte ise, Sultan Ahmed'in vezirleri Muhammed ve Ali'den övgü ile bahseder:

Mâlik olmaz böyle iki âsafa her pâdişâh
Olmaz âzîne şeb-i kadre müsâdif her sene G 724/8

Aşağıdaki iki beyitte de vezirin, padişah'a vekillik yapması ve padişah vekili olarak bir sefere katılıp orduyu komuta etmesi söz konusu edilmiştir:

Veziir-i sâf-zâmirâ vekîl-i pâdişehâ
Eyâ sûtûde-i nâm-ı âverân-ı pâk-nijâd K 14/52

İdüp veziirini ta'yin o pâdişâh-ı güzin
Memerr-i düşmeni itdi sipâh-ı dîn ile sedd Tr 69/3

Sadrazamın, mührünün (Hatem-i Hümayun) olması ve pençe adı verilen tuğrasının bulması, şiirde vezirlerle ilgili söz konusu edilen diğer hususlardır:

Budur ol hâtem-i hümâyûn kim
İtdiler sadr-ı azama itâ T 82/ 35

Cümle tuğrası görülsün vüzerâ-yı selefin
Kimün olur görelüm resmi bununla hem-pâ K 18/ 26

Şair; gül bahçesini divân-ı Hümayun'a, gülbahçesinin içinden kıvrılarak akan nehride, fermanların üzerine çekilen pençeye benzetir:

Sahn-ı gülşen ki sahn-ı dîvândur
Cûy-bâr anda pençe-fermândır Mes 8/ 36

1.6. DİNÎ KİMLİKLER

1.6.1. Evliyâ

Keramet sahibi kişilere evliya denilmektedir. Hayatlarını riyazet, ibadet ve taat'a adanmışlardır.¹⁰⁹ Aşağıdaki beyitte evliyaların olumlu hal ve durumlarını, kendilerine tabi olanlara isnâd etmelerinin eski bir adet olduğu söylenmiş ve evliyalar böylece medhedilmiştir:

Evliyâ-yı ni'âmün 'âdet-i dîrînesidür

Kendü evzâ'ını etbâ'ına isnâd itmek

G 455/3

1.6.2. İmam

İmam; camide önde bulunup, cemaate namaz kıldırarlara denir. İmamların mescitte destar giymeleri şiiire dile getirilen özellikleridir. Buna göre cami duvarları imamın destarının büyüklüğünden, mihrap şekline bürünüp karın ağrısı çekmektedirler:

İmâmün bîm-i destâr-ı büzürginden mesâcidde

Şikem-derd oldılar dîvârlar mihrâb şeklinde

G 753/4

1.6.3. Müftü

Osmanlılarda şeyhü'l-islam tabirinden önce ilmiye mensubu olup fetva verme yetkisine sahip kişilere müftü denirdi. Fıkıhla ilgili sorular sorulara müftülerin verdiği cevaplara fetva denirdi. Sorular hem sözlü hem de yazılı sorulabilirdi. Fetvalarda cevap olarak dini hükümler verilirdi. Bu hükümler

¹⁰⁹ Pala, a.g.e., s. 143.

Kur'ân'a, sünnete şer'î delillere, örf ve adetlere dayanmalıydı. Örf ve adetlerin islamda mühim kıymeti olduğundan dolayı herkesin kendi memleketinin örf ve âdeti öğrenilip müftünün ona göre hüküm vermesi gerekli bir şarttı.¹¹⁰ Aşağıda müftü, insafa benzetilmiş ve insafsızlara cezadan daha güzel bir fetvanın verilemeyeceği söylenmiştir:

Cezâ tertibine şâyândan özge bir cevâb olmaz
Eğer kim eylese müftî-i insafından istiftâ K 1/82

1.6.4. Mevlevî

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin ölümünden sonra oğlu Sultan Veled tarafından teşkilatlandırılan Mevlevîlik tarikatının Erbabına Mevlevî denilir. Mevlevîlikte semâ âyini esastır. Semâ ile tarikat ehli vecde gelir. Ayrıca çile çekilir, çileden sonra tekke elbisesi giyilir. Tefekkür, murakabe, musiki, deveran bu tarikat için olgunlaşma vasıtalarıdır. Melevîler, başlarına keçe külah ve üstlerine de tennure denilen kolsuz gömleği onun üstüne de Destegül denilen kısa ve kollu bir ceket giyerler. Bellerinde çuha yeşili renginde bir kemer vardır. Mevlevî ayinleri esnasında ney, rûbab, kudûm, daire, bendir vb. müzik aletleri çalınır. Ayin sırasında mesnevi-han belirli bir makam ile mesneviden beyitler okur.¹¹¹ Mevlevîler, giydikleri tennure ile başlılları külah ve imame gibi giysileriyle beyitlerde konu edilmişlerdir:

Sikke-i hâliyle devr itmezdi sûk-ı şevkde
Mevlevîler kûre-i tennûrede kâl olmasa G 743/8

Döndürdi Mevlevîlere tesbih dânesin
Mânende-i külah serinde imameler G 136/2

¹¹⁰ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 599.

¹¹¹ Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yay., İst., 2004, s. 324.

1.6.5. Şeyh

Tasavvufta müridlerine reislik eden kişiye şeyh, pir veya mürşid denilirdi. Eskiden hemen hemen her sanat erbabının bir şeyhi bulunurdu. Hatta şeyhü'ş-şuara dahi bulunurdu. Nâbî de kendi döneminde şeyhü'ş-şuara olarak bilinirdi.¹¹² Şair şeyhi, rindle kıyaslar. Rindlerin nazarlarının billur kadehe, buna mukabil şeylerin nazarlarının ise sadaka ve adaklara olduğunu söyler:

Rindün nigâhı gerdiş-i câm-ı bilûrda
Şeyhün nazâresi sadakat u nüzûrda   G 694/1

Şeyhler bir beyitte, keramet satmaları yönleriyle eleştirilirler. Bir başka kıt'ada ise, halka velayet erbabı gibi görünüp, onları, gaybdan haber verdiklerini söyleyerek aldatanlarının olduğu görülmektedir:

Eyler rücû' nakd-i müzevver gibi sana
Ey şeyh satma çokta metâ'-ı kerâmetün   G 433/4

Asrda zındık-sîmâ şeyhler
Müstecâbü'd-da'velikle lâf atar
Gaybden mansıb virüp tâliblere
Aldayup halkı velâyetler satar   Kıt 39

1.6. 6. Vâiz / Hatip

Dini nasihatlerde bulunan kişilere vaiz denir. Divan şiirinde seilmeyen bir karakterdir ve bu haliyle zahitten farkı yoktur.¹¹³ Şiirde; aşığa göre rakip, vaize benzer. Divanda bulunan 369. gazel vaiz rediflidir. Bu gazelde şair; vaizlerin hakkında, içten bir şekilde vaaz verenlerin şöhret bulduklarını,

¹¹² Pala, a.g.e., s. 444.

¹¹³ Onay, a.g.e., s. 428; Pala, a.g.e.,s. 470.

sohbetlerde cemaat çok olunca şevke geldiklerini, hitap ettikleri kişileri tehdit edip azarladıklarını, fazilet sahiplerine değil cahillere nasihat ettiklerini, kimi vaizlerin de riyakâr olduklarını dile getirmiştir:

Li'llâh ise va'zında eger niyyet-i vâ'iz
Kürsî-i semâvâta çıkar şöhret-i vâ'iz

Cem'iyetinün kesretidür vâsıta-i şevk
Dem-beste kalur olmasa cem'iyet-i vâ'iz

Söz yokdur eger destine mahşerde girerse
Bâlâ-yı mahâfilde olan rif'at-i vâ'iz

Tehdîd ü 'itâb itmeyicek müstemi'ine
Geçmez 'ulüvv-i nâ'ire-i hiddet-i vâ'iz

Ashâb-ı fazîlet ana muhtâc degüldür
Câhillere nâdanlaradur hıdmet-i vâ'iz

Nâfi' görünür 'âlem-i hâmûşdan el-hak
İcrâ-yı riyâ itmez ise himmet-i vâ'iz

Satmazsa eger halka vazîfeyle nasihat
Nâbî o zamanlar bilinür kıymet-i vâ'iz

G 369/1-7

Bir beyitte de baharda yeşeren gül bahçeleri camiye, bülbül de caminin minberinde hutbe okuyan bir hatibe benzetilir:

Olup bu faslda gülşen nümûne-i câmi
Okur menâbir-i gülşende hutbe bülbül-i zâr

K 10/9

Ayrıca beyitlerde vaizlerin, cami içinde vaaz vermeleri, cemaatlerini cehennem ateşiyle korkutmaları söz konusu edilen diğer özellikleridir:

Degüldür hâle çıkmış cami içre kürsi-i vaza
Gürûh-ı encüme nûr âyetin tefsir ider meh-tâb G 16/2

Vâ'iz bizi tahvîf ile teşvîşe düşürme
Sen makeme-i rûz-ı cezâdan mı gelürsin G 654/8

1.6. 7. Zâhid / Sûfi

Zahid dini kurallara sıkı sıkıya bağlı olan Allahın buyruklarını yerine getirmekle beraber şüpheli şeylerden de kaçınan bir tiptir. Zahid kendi fikirlerine uyman bir şeyle karşılaştığında tenkitte bulunur. Küfürle itham eder ve bazen de gülünç durumlara düşer. Zahidin dini konularda anlayışı kıttır. Her işin zahiri tarafında ve dış kabuğunda kalmıştır. Derinlere inemez. İlim ve iman dış görünüşüyle algılar. Ve topluma durmadan öğütler verir. Divan şiirinde şairler zahidin karşısına aşığı koyarlar. Âşıkla zahid zıt tiplerdir. Zahid riyakardır. Elinden ve dilinden tesbih eksik olmaz. Şiirlerde zahid ve sofu aynı tip olarak ele alınmışlardır.¹¹⁴ Şiirlerde birçok yönüyle ele alınan zahit yani kaba sofu, incelediğimiz beyitlerde anlayışsızlığıyla ön plana çıkmaktadır.

Zahidler, âşıkları içki içmeleri ve güzel sevmeleri yönünden ayıplarlar, âşık ise onu içki içmeye çağırır. Zahid'in akli, kendine yetmezken bir de mestanelere/ rindane hayat tarzı yaşayanlara hücum edip akıl vermektedir. Buna karşılık meyhane ehli âşık, savma'a (ibadet yeri) ehli olan zahidi meyhanenin zevk ve sefasından habersiz olması yönüyle eleştirmektedir. Âşığın yeri meyhane, zahidin ise mesciddir ve zahidler ibadetlerini, Allah rızası için değil, cennet arzusuyla yapmaktadırlar:

¹¹⁴ Ahmet Atilla Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi yahut Zâhid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İst. 1996; Pala, a.g.e., s. 501.

Magz ehli olur pirehen esrarına talib Kısr ehli gibi keşf ile destâra yapışmaz	G 314/4
Mey ü mahbûb ile ber-bâd ki dirler o bizüz Farig-i ta'ne-i zühhâd ki dirler o bizüz	G 298/1
İt 'ahd ile peymâne-şikest olmagı tecvîz Tek eyleme peymâne-perestâna ta'arruz	G 363/2
Aklun ne kadar yâr idügin anlamamışdur Her kim ki ider zümre-i mestâna ta'arruz	G 363/3
Zâhid yûri var savma'ada çille-nişîn ol Sen meykedenün zevk ü safâsın ne bilürsin	G 566/3
Zahid ya bellü Hakk için it ya bihişt için Hasr eyleme 'ibâdetüni cennet üstine	G 713/6

1.7. MESLEK SAHİPLERİ VE SOSYAL HAYAT İÇİNDEKİ DİĞER KİMLİKLER

1.7.1. Âhenger / Haddâd

Demirci, demiri işleyen anlamına gelen Ahenger / Haddâd beyitlerde; demiri ateşte işleyip suyla soğutarak çelikleştirmeleri ve demirden çeşitli zanaat ürünleri (ok, kılıç, zincir vb.) yapmaları yönüyle ele alınmıştır:

Tahmîn-i nisâl itdüğün âhenleri hasma Âhenger-i takdîr yapar pâyuna zincir	G 147/3
---	---------

Saymaz âhenger-i bâzâr-ı hüner cevherdâr

Çıkmasa âbdan ateş saçarak âhenümüz

G 289/4

Ol cevher ile âb-nümâlıkları tîgun

Darbet-horî-i kûre-i haddâdına degmez

G 273/3

1.7.2. Attar

Güzel koku satan kişi demek olan attar; şiirlerde genellikle bûy, anber, misk gibi güzel kokularla tevriyeli olarak geçmektedir.¹¹⁵ Nabi, gamının numunesi olarak, attarın hokkasına yapışmış halde bulunan sinedeki dağını göstermektedir:

Sînemdeki dâgum ki nümûdâr-ı gamumdur

Bir yâftedür hokka-i 'attâre yapışmış

G 349/4

1.7.3. Âyinedar

Eski zamanlarda büyük adamların giyindikleri ve süslendikleri zaman aynalarını tutanlar hakkında kullanılan bir tabir olan ayinedar, ayrıca hamamlarda müşteriler giyinirken ayna tutan adamlar ve eskiden ayna karşısında müşterilerini tıraş etmeyip tıraş bittikten sonra müşteriye ayna veren berberler içinde kullanılmıştır.¹¹⁶

Nâbî, âyinedarsız aynaya kimsenin bakmayacağı gibi, sevgilinin elinden olmayan kadehin de makbul olmayacağını söyler. Şair diğer bir beyitte ise ayın ışığını güneşten alması ve bu sayede parlaklık kazanması durumundan hareketle sevgiliyi, güneşe; ayı, aynaya; kendisini ise bu aynayı tutan ayinedara benzetir:

Neyleyüm sâgarı zîb-i kefi yâr olmayıcak

Kim bakar âyîneye âyînedâr olmayıcak

G 390/1

¹¹⁵ Pala, a.g.e., s.41-42

¹¹⁶ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 125.

Sen gerçi evc-i hüsne hurşîdsin velî
Mânend-i mâh âyinedârun benüm senün G 443/2

1.7.4. Bakkal

Şair; bir beyitte kişilerin hırsları sebiyle ettikleri tövbeyi bakkalların eskiden işleri gereği giydikleri gömlekle ilişkilendirmiştir. Bu tövbe, hırs duygusunun kişilerde kalıcı olmasından dolayı bakkal gömlekleri üzerlerindeki kalıcı kirlere benzetilmiştir:

Düşmez âlûdelere dâ'îye-i istiğfar
Çıkmaz ol çirk ki pîrâhen-i bakkâldadur G 145/5

1.7.5. Berber

Berberler, işleri gereği saç ve sakal kesmeleriyle şiiirde söz konusu edilirler. Nâbî; ayna karşısında çok fazla vakit geçiren güzellerin, bir haftada iki defa berbere gitme ihtiyacı duyacaklarını söyler:

Ayînedeki aksine nâz eyleyen âfet
Bir haftada eyler iki kez berbere minnet G 30/6

Şair, her zaman gidilen berberin dışında başka bir berbere gitmenin ayıp karşılandığını ama berber konusunda bu inanışın pek de tastiklenecek bir inanış olmadığını dile getirir:

Egerçi 'aybdur teslîm-i dest-i dîgere rîşin
Bu ma'nâ nâ-müsellemdür velî berber husûsında G 775/3

1.7.6. Canbâz

Canbaz, “Canıyla oynayan canını tehlikeye atan demektir. Divan şiirinde âşık bazen canbazlık özelliği taşır.”¹¹⁷ Beyitlerde, ince ve yüksek bir ip üzerinde korkusuzca oynayan cambaz tasviri görülür.¹¹⁸ Bu tasvirlerde canbazın elinde mızrâb tuttuğu ve ipten ipe sıçradığı anlatılmıştır:

Bâlâ-yı rismânda cân-bâza kıl nazar
Havf ü recânun eyle temâşâ temessülin G 637/2

Rîsman-bâzlık eyler gibi Nâbî mızrâb
Sıçrar âvâze-i sâz ile resenden resene G 758/5

1.7.7. Casus

Şair; yeni mana haberine vasıl olmak için, kaleminin düşünce aleminde casus misali dolanmasını istemektedir. Düşünce âleminde casus olmaktan kasıt, yeni hayallere, manalara ulaşmak ve onları bulmaya çalışmak olsa gerektir:

Nâbiyâ ister isen tâze peyâm-ı ma'nâ
Kalemün 'âlem-i endîşede câsûs olsun G 594/5

1.7.8. Çengî

Çengî, kadın oyuculara denirdi. divanşiirinde erkek oyucu olan köçeklere de çengî özellikleri yakıştırılırdı. Çengiler özel eğlencelerde veya düğünlerde kadın seyirciler önünde oynarlardı.¹¹⁹

¹¹⁷ Pala, a.g.e., s.94.

¹¹⁸ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 91.

¹¹⁹ Pala, a.g.e., s.100.

Nâbî'nin aşağıdaki beyitinden hareketle, bu dönemde çengilerin hoş karşılanmadığını söyleyebiliriz. Beyitte şair, gazelin bir makam ile sesli okunmasını, genç ve güzel kadınları çengî şekline sokmaya benzetir:

Gazeli savt u makâmât ile teşhîr itmek

Çengîler şekline sokmak gibidür tâzeleri

G 867/7

1.7.9. Deliler

Divan şiirinde delinin davranışlarıyla âşığın hal ve tavırları örtüşür. Divaneler, ne yaptıklarını bilmeyen, yaptıkları işin sonunu düşünmeyen, dağınık ve perişan halleriyle şiirin dünyasında yerlerini almışlardır.¹²⁰ Deliler, yırtık elbiseleriyle perişan bir vaziyette dolaşmaları ve akıllanana kadar boyunlarına bağlı zincirle kalmaları gibi unsurlarla söz konusu edilmişlerdir:

Erbâb-ı fenâ pîrahen-i sabrı ider çâk

Mecnûn-ı melâmet zededür câmeye sığmaz

G 307/4

Sîmden pîrâye-i dûş u giribân-ı 'abâ

Farkı yokdur gerden-i dîvânede zincirden

G 644/3

1.7.10. Dihkân

Dihkan, köy kethüdası anlamında kullanılan bir tabirdir. Köy kethüdası ise hükümetle köylü arasındaki vasıtayı oluşturan kişidir. Sonradan muhtar denilmiştir. Aşağıdaki beyitte dünya bir dihkana benzetilmiş, bu haliyle ihtiyacı duyulan bir dane için bin tuzak kurulsa dahi dihkanın bir dane bile vermeyeceği söylenmiştir:

¹²⁰ Tolasa, a.g.e., s. 327.

Bir dâne virmez dihkân-ı gerdûn

Her dâne için bin dâm kursak

G 396/5

1.7.11. Ferrâş

Cami, mescit, imaret gibi müesseselerin temizliğini sağlayan ve halı kilim gibi eşyaları yaymakla vazifeli görevlilere ferraş denirdi. Ayrıca yeniçeri teşkilatında bu işi yapanlarla Ka'beyi temizleyenler hakkında da bu tabir kullanılmıştır.¹²¹

Şair, sabah rüzgarını çimenleri süpüren ferraş'a benzetir. Bahçe duvarının yakınında bulunan bir serviye de bahçeyi süpürerek işini bitiren bir ferrâşın duvara dayalı süpürgesine benzetir:

Ferrâş-ı subh sildi süpürdi çemenleri

Gülşende istirâhatin itdi hevâ heves

G 335/2

Serv sanman süpürüp gülşeni ferrâş-ı sabâ

Tayamış bâğçe dîvârına cârûbları

G 827/2

1.7.12. Fassad

Kan alıcı, cerrah manalarına gelen fassad, beyitte hastaya şifa vermesi için onlardan iğne yoluyla kan alması yönüyle konu edilmiştir:

Derdmend-i günehe hâr-ı rehün nâfi'dür

Ne kadar nâfi' ise hastaya nîş-i fassâd

K 2/120

¹²¹ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 608.

1.7.13. Gedâ / Dilenci

Dilenciler ellerinde kese ve aynalarla dolaşırlar. Bazen bunlara helva dağıtılır, bazende kapıdan kovulurlar.¹²² Dilenci, kul ve bende anlamında olan gedâ; şiirde genellikle sultan ile birlikte tezat sanatı içinde ele alınır. Sevgilinin mahallesinde kapı kapı dolaşan âşık, bir gedadır. Aşığın giyim kuşamı ve yaşadığı hayat gedayı andırır. Buna rağmen âşık durumundan şikâyetçi değildir. Tam tersine gedâ olmak, onun için yüce bir makamdır. Aşağıdaki beyitte âşık kendisini bir dilenci olarak tasavvur etmektedir. Nasıl ki gedalar yoldan gelip geçenlere arz-ı hal edip istekte bulunurlarsa, âşık da halini arz etmek için sevgilinin gelip, onun bulunduğu yoldan geçmesini istemektedir:

Tursa dil-hâh üzre ruhsârın temâşâ eylesek

Yolda bârî 'arz-ı hâlitse gedâlardan biri

G 836/2

Dilencilerle ilgili beyitlerde geçen bir başka husus, ellerinde içine para atılan bir kâseyle gezmeleridir. Şiirde bir dilenciye benzetilen hilal, eline çanağını alıp alçak dünyaya bin kere tutsa da, dünya onun çanağına bir akçe bile bırakmayacaktır:

Bin kez tutarsa kâse-i deryûzesin hilâl

Çerh-i denî bir akçe bırakmaz çanağına

G 742/7

1.7.14. Gümrükçü

Gümrük, ülkeye giren veya çıkan mallar üzerinden alınan vergidir. Osmanlıda bu işle uğraşmakla görevli memurlara da gümrükçü denilmiştir. Nâbî de gümrükçülerin, vazifeleri gereği kontrol ettikleri eşyaların üzerine damga vurduklarını söylemiştir:

¹²² Tolasa, a.g.e. s. 105.

Bu destgâhun urmada gümrükçi-i kazâ

Tamga-i lâ-sebât en a'lâ metâ'ına

G 730/2

1.7.15. Hâce / Hoca

Hoca kelimesi eskiden çeşitli anlamlarda kullanılmıştır ve zengin adam, efendi, medrese mensubu, müderris, tüccar, vaiz, sofı, üfürükçü, sahip manasına gelmesi ve Hâcegân anlamında Divan-ı Hümayun kâtiplerinden ileri gelenlere verilen ünvan olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²³ Nitekim Nâbî divan-ı hümayun ıstılahlarından söz ettiği bir mesnevisinde bu kâtiplerden de söz eder:

Hâceler azm idince dîvâna

Olurum hasret ile dîvâne

Mes 8/155

Lal-gûn berg ile pür oldı çemen

Defterin açdı hâce-i mâden

Mes 8/101

Hoca, tüccar manasında esir ticareti yapan kişi anlamında da kullanılmıştır:

Geldi bu sâl esircilik ile hâce bahar

Nâmı hurrem kölenün câriyenün hep gülzâr

G 165/1

1.7.16. Hakkâk

Mühür kazıyıp resim yapan sanatkâra verilen bir isimdir. Eskiden mühür çok fazla kullanıldığı için hakkâk çok fazla gelişmişti.¹²⁴ Şiirde hakkâk, mühürlere isim yazmaları yönüyle ele alınmıştır. Ayrıca, her gördüğü güzeli hayalinde barındıran aşığın gönlü, bir hakkâk misalidir:

¹²³ Onay, a.g.e., s. 205-207.

¹²⁴ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 706.

Her şâha ta'alluk eyleme tâk gibi
 Her gördüğüne sarılma dellâk gibi
 Her seng-dile takılma mânend-i tufeyl
 Mihr içre nühüfte nâm-ı hakkâk gibi Rb 208

Dile resm itmeden nakş-ı hayâlin gördüğü şuhun
 Derûn-ı pür-heves mecmûca-i hakkâke dönmişdür G 66/3

1.7.17. Hallâc

Hallâc, pamuk atan kimse demektir. Aşağıdaki beyitte bulutlar, rengi ve şekli itibariyle pamuğa, yıldızlar da buğdaya benzetilmiştir. Beyitteki çenber hem hububat için kullanılan elek, hem de hallacın kullandığı yay anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Ayrıca beyitte, feleğin çenberinden geçmek tabiri de hatırımıza gelmektedir:

Hubûb-ı ahter ile penbe-i sehâbı gören
 Bilür sipihr ne çenberden olduğın hallâc G 37/2

1.7.18. Hânende

Hânende, şarkı söyleyen ve şarkı söylemeyi meslek edinen kişilere denirdi. Hanendeler; düğünlerde, şenliklerde sazandeler eşliğinde şarkı söyleyerek padişahı, şehzadeleri ve seyircileri eğlendirirlerdi.¹²⁵ Bir rubaide sevgilinin, âşıkların önünde hânendelik ettiğinden bahsedilir:

Hânendelik eyler ol meh-i gül-peyker
 Def olsa sezâ dâ'ire-i cürm-i kamer

¹²⁵ Mehmet Arslan, **Divan Şiirinde Manzum Surnameler İnceleme ve Metinler**, Doktora Tezi, GÜSBE, Ankara 1990, s. 309.

'Uşşâkını defter eylemiş dâ'irede

Gördüm anı aglamakdan oldı defter

Rb 43

1.7.19. Hammâl

Sosyal hayat içinde yük taşıyarak para kazanan hamallar, bir beyitte eleştirel amaçlı söz konusu edilmiştir. Buna göre, hırs ehlinin cihanın mihnetiyle rahat bulması, hamalların para kazanmak için yük altına girince rahatlamalarıyla ilişkilendirilir:

Cihânun mihneti erbâb-ı hırssa 'ayn-ı râhatdur

Degül âsûde bâre girmeyince dûşu hammâlün

G 414/4

1.7.20. Helvacı

Helvacı, helva satan kişi anlamındadır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin ağzından çıkan kötü sözleri soğana benzeten şair, helvacı dükkânında soğanın yerinin olmadığını söyler:

Düşmez leb-i şirinine yânın sühan-ı telh

Helvacı dükkânında piyâzun yiri yokdur

G 163/5

1.7.21. Hırsız / Ayyâr / Düzd

Ayyâr ve düzd kelimeleriyle de karşılanan hırsız, şiirlerde bir sosyal yapılanma unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayyâr; hırsız, hileci düzenbaz ve dolandırıcı, düzd ise yalnızca hırsız manasında kullanılır. Ayyâr bir beyitte huşberin insandaki etkisiyle sevgilinin âşık üzerindeki etkisi eş gösterilmiştir. Huşber; içeni koklayanı bayan bir tozdur. Yani keyif verici, uyuşturucu türünden bir maddedir.¹²⁶ Ayyârlar bu tozu saçarak insanı

¹²⁶ Onay, a.g.e., s. 116.

sersemletip uyuturlardı. Bir diğ&er beyitte ise aşığıın gönlüne vesvese veren rakibin düşüncesi, hırsız ile mukayese edilmiş ve rakip, hane sahibine rahat uyku uyutmayan bir hırsız gibi ele alınmıştır:

Ta'âla'llah ne hüsn-i hûş-berdür kim gören 'âşık
Misâl-i sûret-i dîvâr hayrân gösterür kendin G 623/2

Dile rahat mı virür vesvese-i fikr-i rakîb
Düzd olan hânede hiç hâb-ı feragat mı kalur G 173/8

1.7.22. Kalender

Kalender, kelime manası olarak dünyaya meyletmeyen genellikle yalnız yaşayan fakir ve derviş kimseler hakkında kullanılan bir tabirdir. Terim olarak ise; İnan'da ortaya çıkmış ve Anadolu'ya yayılmış bir tarikatın mensuplarını ifade eder. Geçmişte, abdalân, cevâlîka, torlak, şeyyad, hayderî, edhemî, câmî, şemsî ve ışık terimleri de kalenderlerle irtibatlı kullanılmıştır. Kalenderîlik batınî bir tarikat olup bunların çeşitli vasıfları vardır: Şîî akaidine uyarlar, esrar çekerler, çıplak ve sefil dolaşırlar, kendilerini rezil ve rüsva ederler vb.¹²⁷

Divan şiirinde kalender kelimesi rind kelimesiyle birlikte; dünya malına önem vermeme, dünya işlerini hoş görme, maddiyata değer vermeme ve fiziki bedeni hor ve hakir görme anlamlarında kullanılmıştır.

İncelediğimiz şiirlerde kalenderîler; kulaklarına küpe takmaları, kemer kuşanmaları ve onların rindlikle özdeşleştirilmeleri gibi yönlerden ele alınmıştır:

Misâl-i seng-i girân olmayınca güftârun
Alur mı anı siphr-i kalenderî gûşa G 718/4

¹²⁷ Onay, a.g.e., s. 236-237.

Kimisi didi şübhe yok ki budur

Pâlheng-i kalenderi-i semâ

T 82/8

Gerçi biz rind ü kalenderligle şöhret vilmişüz

Halka der-gûşuz 'ubûdiyetle hüccet virmişüz

G 294/1

1.7.23. Kallâb / Kalpazan

XVII. yüzyılda paranın ayarında düşme ve bunun neticesinde ayarı düşük ya da kalp paraların yani sahte paraların ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Bu sebeple kalpazanlığı, tam olarak bir meslek sayılmasa da burada değerlendirme ihtiyacı hissettik.

Nâbî, feleği bir kalpazana benzetmiş, ay ve güneşi de, gümüş ve altın paralar olarak düşünerek, tutulduklarında kalp paraların ortaya çıktığını söylemiştir:

Nâbî o kadar kîse-tehî dünyâ kim

Kallâblığa başladı 'âlem yek-ser

Mikrâz-ı husûf ile sipih-r-i kallâb

Çil akçe diyü nukre-i mâhı kırkar

Rb 68

1.7.24. Kannâd /Şekerci / Sirke Satıcısı

Şeker satıcısı anlamına gelen kannad ile sirke satıcısı bir beyitte sattıklarının acı ve tatlı olmalar yönüyle karşılaştırılmıştır:

Telh olur zâ'ika-i nazm-ı umûr-ı 'âlem

Olmasa sirke-fürûşa mütekâbil kannâd

K 2/9

1.7.25. Kasap

Kasap, eti yenilen hayvanları kesen ve yine aynı adla anılan dükkânında satan kişidir. Kasaplar, dükkânlarına mezbahada kesilmiş hayvanları getirir burada ihtiyaca göre onları parçalarlar. Şair de kasapların, cesaretini söz konusu eder. Her ne kadar cesur olan insanlarla, kasaplar arasında tavır benzerliği varsa da onlar aynı değildir:

Tavr-ı ef'âl ü tüvânında teşâbüh vâir iken

Saf-ı şüc'ân ile kassâb ber-â-ber gelemez

G 262/6

1.7.26. Kassâr

Kassar; yıkayıcı leke temizleyici, halı, kilim gibi eşyaları silkeleyen temizleyenler hakkında kullanılan bir tabirdir. İcareli kassar ise kiralık olarak tutulan temizlik görevlileri için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Şair beyitte rahmet bulutunun lutfunu icareli kassarın temizliğiyle ilişkilendirmiş ve yüzünün, bu rahmet bulutuyla yıkadığı için temiz olduğunu söylemiştir:

Lutfından ebr-i rahmet ider rûyumuz sefîd

Yohsa bizüm icâreli kassârumuz degül

G 486/6

1.7.27. Kefşger / Ayakkabıcı

Ayakkabıcı demek olan keşşer; Ele aldığımız iki beyitte de “pabucu dama atmak” deyimini hatırlatmaktadır.

Osmanlı devletinde, ahilik teşkilatının uzantsı olarak her mesleğin bir kethüdası bulunurdu. Bu kethüdalar, esnafın çalışma düzenini ve dürüstlüklerini denetlerlerdi. Sanatında hile yapanlar olursa bunlar, esnaf

temsilcisi ve yiğitbaşı tarafından tespit edilerek kethüdaya bildirilir ve gerekli cezai işlem başlatılırdı. Çabucak bozulan, yırtılan ve çürüyen mallarda bir hile aranır, bulunursa kethüdaya şikayet edilerek ilgilinin cezalandırılması istenirdi. Ayakkabıcılık da bu tür şikayetlere açık bir meslekti. Alınan ayakkabıda mevcut olan hata tespit edilmeye çalışılır, imalat hatası varsa ilgili usta çağrılır, esnafın ileri gelenleri, yiğitbaşı, diğer meslek temsilcileri ve kethüda tarafından uyarılır, aldığı ücret de müşteriye geri verilirdi. Ayakkabı da kullanılmamak için dama atılırdı. Ayakkabının dama atılması, yapan usta için büyük ayıp sayılırdı. Ustanın meslekteki itibarı sarsılır ve müşterileri de azalır. Geçmişte bu uygulama bütün esnaf için genellenmiş olup pabucu dama atıldı denilmesi, o meslekten ekmek yemesinin zor olduğuna işaret sayılır ve esnafın bu titizlikle iş görmesi sağlanırdı.¹²⁸

Şiirde hilal, şekli açısından ayakkabıya da benzetilir. Şair; hilali, feleğin çatısına fırlatılmış bir ayakkabı olarak hayal etmiştir:

İtdi o meh-i keşşgerün hüsn ü cemâli	
Endâhte bâm-ı felege keşş-i hilâli	Mat 55
İtdi o meh-i keşşgerün sît-i cemâli	
Endâhte bâm-ı felege keşş-i hilâli	G 840/1

1.7.28. Kenîzek

Kenizek, esir kadın ve cariyeye manasına gelir. Bu cariyeler eskiden esir tüccarları tarafından esir pazarlarından alınıp satılırlardı ve bu cariyelere güzellikleri ölçüsünde paha biçilirdi.¹²⁹ Nâbî, genç ve güzel cariyeler gönül için ne kadar çekici olsalar da, kişi bitap düştüğü zaman onların da artık bir lezzeti kalmayacağını söyler:

¹²⁸ İskender Pala, “İki Dirhem Bir Çekirdek”, 39. Bsk., Kapı Yay., İst. 2009 s. 169-170.

¹²⁹ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 554.

Taze kenîzekân ise incizâb-ı dil
Bî-tâblıkda fevt olur anun da lezzeti

K 16/18

1.7.29. Meşşâta

Gelinin saçını tarayıp yüzünü süsleyen kadın için kullanılan bir tabirdir. Divan şiirinde rüzgâr, sevgilinin saçı üzerindeki tasarrufu sebebiyle meşşataya benzetilir. Ayrıca meşşâta, yüz ve yüzdeki ben ile de alakalı olur.¹³⁰ Bununla birlikte, aşağıda olduğu gibi dudağa benzetilen meşşate'nin görevlerinden birisinin, de düğümlemiş saçları tarayarak açmak, güzelleştirmek olduğu belirtilmiştir. Gelinin yüz güzelliği için de allık / gâze sürmesi adettendi. Nâbî yanağına dökülen gözyaşlarıyla yazdığı şiirlerini, muhabbet gelininin yüzüne sürdüğü allığa benzetmektedir. Bir diğer beyitte ise şair kendisini, el değmemiş güzel sözlerin süsleyicisi ve mana ahusunun gözüne kara sürme çeken meşşate olarak tasavvur etmiştir:

Olmazdı girih-beste ham-ı gîsû-yı hûbân

Meşşâte-i leb şâne-zen-i ma'zeret olsa

G 677/5

İder eş'âr-ı Nâbî eşk-i hûn-âlûd ile tahrîr

Cemâl-i nev-'arûsân-ı muhabbet gâzesüz kalmaz

G 258/5

Ben ol meşşâte-i dûşize-i hüsn-i beyânım ki

Sevâd-ı dîde-i âhû-yı ma'nâ sürmedânımdur

G 64/2

1.7.30. Mühendis / Bennâ / Mimar

Mimarlar şehrin yapı işlerinden sorumlu kişilerdi. Her önemli yerleşim yerinin merkezinde bir mimarbaşı bulunurdu. Mimarlar sarayların, camilerin, köprülerin ve hayır işlerinde kullanılan binaların yapımında olduğu gibi harp

¹³⁰ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 494.; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s.323; Tolasa, a.g.e., s. 92.

esnasında yıkılan kalelerin, harap olmuş köprülerin ve yolların tamir edilmesi işini de yaparlardı.¹³¹

Şiirde mühendis ve mimar bir imge olarak, şehirler içinde hisar gibi bir takım yapıları inşa etmesi, ev ve haneleri tamir etmesi gibi yönlerden ele alınmıştır. Bir beyitte de şair, “mühendis-i ezeli” tamlamasıyla “Allah”ı kasdetmiştir. Nâbî, bu şiirlerde kendisini, beyitleri tamir eden söz binasının mimarı olarak düşünür:

Kef-i atâsı o ma'mûre-i keremdür kim	
Mühendis-i ezeli yapmamış o şehre hisâr	K 10/29
Turfadur meşrebi mi'mâr-ı binâ-yı suhanun	
Terk ider hâneyi beytin çalışur ta'mîre	G 751/5
Müzdûr-ı tedâbîr ne kadir k'ide Nâbî	
Bennâ-yı kader itmedügi haneyi ta'mir	G 147/11

1.7.31. Mühre-bâz

Bir çeşit yuvarlak ve pürüzsüz cam küre demek olan mühre, kağıtları parlatmak için kullanılıyordu.¹³² Feleği mühre-baz'a, kendi tenini de mühre çekilen oyun yerine benzeten şair; bu motif ile siyah saçlarının ağarmasını, feleğin mührelediği bir kağıt olarak hayal etmiştir:

Târ-ı mûyi çıkarur gâh siyeh gâh sefid	
Mühre-bâz-ı felegün mel'âbesidür tenümüz	G 309/5

¹³¹ Pakalın, a.g.e., C.II., s.535.

¹³² Pala, a.g.e., s. 352.

1.7.32. Nakkaş / Musavvir

Resim yapan, yağlı boya ile duvar süsleyen, farklı sanat sahipleri gibi anlamlara gelen nakkaş tabiri, şarkta İranlılar tarafından geliştirilmiş ve Acem sanatçıları tarafından ince nakışlı sanat eserleri vücuda getirilmiştir. Şark nakkaşlarının üstadı “Bihzad”dır. Osmanlılar zamanında da nakkaşhane denilen mekânın üstadı Müzehhip “Kara Memi” ve “Şaban”dı. Divan şiirinde sevgilinin gözü ve kirpiği aşğın gönlüne yaralar açtığı için nakkaşa benzetilir. Ayrıca sevgilinin saçı da yüzünün üzerine değişik şekillerde dağıldığı için nakkaşı andırır. Aşğın kanlı gözleri ve gözyaşlarına boyanmış kirpikleri de nakkaşa benzetilir. Nakkaş-ı Ezel ve Nakkâş-ı Sun, Allah’ın sıfatı yerine kullanılan tamlamalardır.¹³³ Yine, musavvir de resim yapan anlamındadır.

Aşağıdaki beyitte nakkaş sevgiliyi tasvir etmek ister. Fakat sevgili o kadar güzeldir ki nakkaş onun güzelliğini tasvir etmede aciz kalır. Diğer bir beyitte ise iğneleyici bir üslupla, zühd ehlinin musavvir olması durumunda işret meclisini tasvir ettiği kalemin, misvaka döneceği dile getirilir:

Hüsn-i nakşun nice tercih olunur nakkâşa

Nakş her çend hoş-âyende vü müstahsen ise

G 740/5

Revâc-ı zühdi gör tasvir iderken meclis-i işret

Musavvirler elinde kıl kalem misvâke dönmişdür

G 66/4

1.7.33. Na’t-hân

Na’t-han; Cami ve tekkelerde na’t okuyanlara denilen bir tabirdir.¹³⁴ Şaire göre çimenin na’t-hân’ı bülbül olduğu sürece, bahar bulutlar başına daima inci gibi yağmurlar serpecektir:

¹³³ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 649.; Pala, a.g.e., s. 361.

¹³⁴ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 664.

Dürler nisâr ider serine ebr-i nev-bahâr
Oldukça na't-hân-ı çemen 'andefîbler G 129/4

1.7.34. Nemedger

Nemedger, keçe yapan demektir. Keçe ise yünden dövülerek yapılan kumaştır. Beyitte keçeleri ayaklarıyla yuvarlayan keçeci ve keçecinin bu işi yaptığı mekan söz konusu edilerek, insanın feleğin tekmeleri altında aynı keçe ezme işinde olduğu gibi ezildiği ve ayaklar altında kaldığı anlatılmıştır:

Kimdür ki olmaya leked-i çerhe pâ-y-mâl
Gûyâ bu kâr-hâne nemedger dükânıdur G 107/7

1.7.35. Neyzen

Ney üfleyen musikî erbabına neyzen denilir. Neyzenler halk dilinde ney denilen kamıştan yapılma aleti üfleyerek çalarlar. Aşağıda ele aldığımız ilk beyitte, neyzenlerin başlarını yana doğru eğerek, ney üflemelerine değinilmiştir:

İtme mecmû'aya tevcîh-i nazar gül var iken
Ney-zen-i kec nigehi dinleme bülbül var iken G 548/1

Kavramla ilgili seçilen diğer beyitlerde ise neyzenlerin rast makamı gibi çeşitli makamlarda ney üflemeleri söz konusu edilmiştir:

Hemân sen müstakîm ol çerh-i kec-revden hirâs itme
Makâm-ı râsta virmez halel kec-bînî-i ney-zen G 558/2

Bir başka beyitte de, ney endazeye (ölçü), nağmeler ise endazeye ölçülen kumaşa, neyze de kumaş satıcısına benzetilir:

Nice mümkin k'ola kâlâ-yı nagam bîş yâ kem

Neyzenün elde müheyyâ iken endâzeleri

G 818/2

1.7.36. Pâsban / Nâtur / Bekçi

Pasban ve nâtır (nâtur), bekçi ve gözcü anlamında kullanılmaktadır. Bir beyitte pasbanlar geceleri ellerinde meşalelerle dolaşmaktıklarından söz edilmiştir:

Viren-sarây-ı ye'sdür ol dâr-ı emn kim

Hâb-ı ferağ meşale-i pâsbânıdır

G 107/6

Bekçiler, her gece görevlerini yaparlar. Hırsızlar da bu durumdan dolayı rahatsız olurlar ve elleri ayaklarına dolaşır. Böylelikle halk geceleri pasbanlar sayesinde rahat uyumaktadır:

Düzdün takaddüm itmededür pâyı destine

Hâbın rübûde eylemeye pâsbânların

G 466/5

Bekçilikle ilgi bir diğer terim de nâtur, ağıdaki beyitte âşık rolündeki şairin kendisine yakıştırdığı bir tabir olarak ele alınır. Hamamdaki gümüş tenli sevgiliyi izlemenin âşık açısından en makul yolu hamamda bekçi olmaktır:

Ten-i sîmînüni seyr itmek ümîdiyle beni

Kangı germ-âbeye nâtûr ideceksin bilmem

G 524/6

1.7.37. Pilever/ Çilingir

Pilaver, çilingir demektir. Şair, yolunun toprağına söz incisini saçamayanların kadrinin, çilingirin kadrinden daha aşağıda olacağı söylenmiştir:

Nisâr-ı hâk-rehi olmayan dür-i suhanun

'lyâr-ı kadri olur kadr-i pîleverden dûn

Mfr 48

1.7.38. Râmişger

Râmişger, “çalgıcı” anlamındadır. Nâbî, güzellik râmişgerinin Hüseyinî ve Şeh-nâz makamlarını çaldıktan sonra Evc makamında karar kıldığını söyler:

Çıkarak gâh eyledi Hüseyinîye gehî Şeh-nâza

'Akıbet itdi karâr Evcde râmişger-i hüsn

G 640/6

1.7.39. Rehzen

Yol kesen eşkiya anlamındaki rehzenler, kabilelerde bulunan ve boyunlarında çan olduğu halde yol alan hayvanlardan çıkan sesler sebebiyle, kafilenin yerini tespit edip, yollarını keserek kervana saldırırlardı:

Sanma kim zâyi' olur hıdmeti feryâd-resün

Reh-zene kâfileden lutfı füzûndur ceresün

G 401/1

Kervandakilerin yola koyulmadan önce, rehzenlerin saldırılarından emin olmak için bir şeyhden feyz ve dua almalarını da aşağıdaki beyitten öğreniyoruz:

Hisse-yâb olmayıcak şeyhlerün feyzinden

Terk-i hâb itdüremez kâfileye reh-zenler

G 105/3

1.7.40. Remmâl

Remmâl, Arapça kum manasına gelen remil ilmi vasıtasıyla hükümler çıkaranlar, murat ve niyetleri haber veren falcılar hakkında kullanılan bir tabirdir. Remmaller eskiden kağıt yerine kum kullandıkları, nokta ve çizgileri

parmakla kumun üstüne çizdikleri için bu adı almışlardır. Sonradan ise bu işaretler kağıt ve tahta üzerine yapılır ve ona göre hükümler verilir.¹³⁵

Rivayete göre remil ilmi Hz. Adem'den itibaren gelmiş, İdris peygamber vasıtasıyla Danyal peygambere bildirilmiştir. Remlin esası nokta olup her iki nokta bir çizgi oluşturur. Remlin sonucu iyi çıkarsa “beyaz düştü” tabiri kullanılır. Edebiyatta remilden çok remmâl ile ilgili düşünceler ele alınmıştır.¹³⁶

“Beyaz ve kırmızı çıkmak” da remil terimlerindedir. Remmâl, remilde çıkan bu işaretleri, yanakta hem beyazlığın hem de yer yer kırmızılığın olması sebebiyle, sevgilinin kırmızı yanaklarına yormuştur:

Çıkdı beyâz ü hamrâ ile fâlumuz bizüm
Hükm itdi rûy-ı âlüne remmâlümüz bizüm G 502/1

Remmallerin, gayb hakkında yorum yapıp bilgi vermeleri de ele alınan diğer bir husustur:

Ey tünd-hû neden bilelüm sırr-ı la'lüni
Ahkâm-ı gayb sormağa remmâlümüz mi var G 157/4

Ayrıca şair bir rubaisinde kazayı remmale, yıldızları noktaya, sipihri de remmalin noktalar çizdiği bir satha benzetmiştir. Şair, kaza remalinin verdiği hükümlere yanlış demenin ve itibar etmemenin doğru olmayacağını söyler. Remmalin noktalar çizdiği hikmet nüshasında kusur olmayıp, bir kusur varsa bu da hikmet nüshasına yanlış bakan gözdedir:

Remmâl-i kazâ sipihre dökdükçe nûkat
Zinhâr dime hükmüne bu kec bu sakat
Var ise sebep çeşm-i galat-bînündür
Yohsa ne revâ nüsha-i hikmetde galat Rb harfû't-tâ s. 730

¹³⁵ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 28.

¹³⁶ Pala, a.g.e., s. 389.

1.7.41. Sabuncu

Aşağıdaki beyitte sabunculardan söz edilmiştir. Şair burada, sohbetta ciddi bir biçimde oturanları sabuncu dükkânındaki kalıp sabunlarla ilişkilendirir. Beyitteki “kalıplı” kelimesi, “ciddi” ve “kalıp şeklinde olan” anlamlarında kullanılmıştır:

Kalublu sohbet-i resm-i hod-fürûşânı

Görenler sanurlar sabuncı dükkânı

Mt 53

1.7.42. Sâkî

Sâkî; kadeh sunan, içki veren manalarında olup divan şiirinde bezm alemi'nin en önemli unsurlarından biridir. Şarap meclisine neşe ve canlılık verir. Mecliste, elindeki dolu kadehle oturanların ortalarında döner ve herkese aynı içki kâsesinden şarap ikram ederdi. Divan şairinin gözünde sevgili sâkîye benzetilir ya da bizzat sevgilinin kendisi sâkî olur. Sâkî güzelliğiyle ön plandadır. Âşık içkiden değil sâkî'nin güzelliğinden mest olur.¹³⁷ Divan şiirinde bu yönlerden ele alınan sâkî motifi Nâbî'den şetçığımız ilgili beyitlerde de benzer doğrultuda ele alınmıştır. Beyitlerde sâkî; zühd ve sâkî karşıtlığı, mecliste içkiyi su ile beraber sunması gibi öne çıkan yönleriyle işlenmiştir:

Düşsün mizâc-ı zühde muvaffık yâ düşmesün

Sâkî-i şivekâr içürür ister istemez

G 304/2

Bâdeyi âb ile âmihte sun ey sâkî

Hayli demdür ki hakîmâne günâh eylemedük

G 408/4

¹³⁷ Pala, a.g.e., s.387; Tolasa, a.g.e., s. 108.

1.7.43. Sarraf / Zerger / Savatçı

Sarraf ve zerger kuyumcu manasında kullanılan iki tabirdir. Zergerlerin halk dilindeki adları savatçıdır. Zergerlerin kuyumculardan farklı olarak ayrı bir maharet gerektiren altın, bakır, gümüş gibi değerli takıları süslemeyle uğraşmaktadırlar. Takılara süslemeyi toz haline getirdikleri altın gümüş parçalarını ateşle bir takım işlemlerden geçirdikten sonra yapmaktadırlar.¹³⁸

Şair, sarrafların değerli madenlerin kıymetinden anlamaları yönüyle feleği bir sarrafa benzetir. Böylece felek şairin kıymetini anlamış ve onu iltifatlarla beslemiştir:

İtmezdi böyle cîb-i nevâzişle perverîş

Sarrâf-ı dehr anlamasa kıymetüm benüm

G 516/3

Bir başka beyitte de satrançla tavlayı karşılaştırır ve satrançtaki ceng yanında tavlânın, sarrafık etmek gibi olduğunu söyler. Sarraftaki taşlar ceng eden askerler ve tavlada toplanan pullar şekil açısından altınlar olarak düşünülmüştür:

Sarrâflık itmek gibidür ceng yanında

Bâzîçe-i satranca göre bâzî-i nerrâd

G 49/9

Şair, en son olarak da sözlerini sarraf dükkânına benzetir ve kaleminin güçlü olduğunu vurgular:

Benüm sarrâf-ı şehri-râz dükkânım dehânımdur

Devâtım kîse tahtam safha engüşüm zebânımdur G 64/1

Zerger de şiirde işlenen motiflerdendir. Zergerler, yüzük gibi takılara gümüş vb. cevherlerden süslemeler yapmaktadırlar. Zergerlere halk ağzında savatçı denir:

¹³⁸ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 654.

Rû-nümâ olmadıysa sana eger
 Cem ü fark-ı mezâhir-i 'âlem
 Turma yapmakda zerger-i takdîr
 Hurde-i sîm sırmadan hâtem

Kt 63

Şair kalemini, sanat dükkânının zergerine, kaleminden dökülen sanatlı ifadeleri de toz haline getirilerek takılara süs yapılan cevherlere benzetir:

Sukâta-i kalem-i zerger-i dükânçe-i sun
 Terâşe-i güher-i çâr-sûy-ı istiğna

Trc 1/1-7

Diğer bir beyitte ise aşk, bir zerger'e benzetilir. Burada ayarı düşük altınların, aşk zergerinin elinde işlemde geçmedikçe değerinin tam olamayacağına değinilmiştir:

Olmaz 'ıyârün ey zer-i nâkıs senün tamâm
 Tâ düşmeyince zerger-i 'aşkun ocagına

G 742/4

Sevgilinin yüzünde çıkan ayva tüyleri, gümüş üzerindeki savata benzemektedir:

Hat-âver olmagıla dil geçer mi dil-berden
 Sevâdkar ise de sîm-i hâm alınmaz mı

G 869/3

1.7.44. Sâzende

Sazende saz çalan, mutrip yerine kullanılan tabirdir.¹³⁹ Nâbî, sâzendelerin rütbelerinin her ne kadar alçak olsa da, remmal ve müneccimler kadar olmadığını söyler:

Sâzende dahi rütbe-i zilletdedür amma
Remmâl ü müneccim gibi menhus degüldür G 167/10

1.7.45. Şu'arâ

Şairler ve şiir sanatı söz konusu olduğunda; şuarâ, erbâb-ı sühan, kâfile-i nazm ve şiir, kıssa-hân tabirlerinin beyitlerde kullanıldığı görülmektedir. Nâbî, şiirden anlamayan kişileri cahil olarak nitelemekte ve bu kişilerin haline ağlamak gerektiğini eleştirel ve iğneleyici bir üslupla dile getirmektedir. Ayrıca şair, mana hırsızlığı yapanları da eleştirmekte ve bu durumu kara hırsızlık olarak değerlendirmektedir. Bir beyitte ise şairlerin mütevâzi olmaları gerektiğini söyler ve bu durumu her harfe baş eğen bir kalemle ilişkilendirir:

Hâline giryeler etmek gerek ol nâ-dânun
K'ola ma'nâ-yı hayâl-i şu'arâdan mahrûm G 515/2

Her harfe ser-efgendelik itse n'ola hâme
Erbâb-ı suhan ekser olurlar mütevâzi' G 371/4

Düzd-i ma'nâ kara hırsuz gibidür ey Nâbî
El-hazer kâfile-i nazma sunan reh-zenden G 586/9

Beyitlerden yeni yazılan şiirlerin hediye olarak verildiğini de öğreniyoruz. Hediye, insan ve toplumlar için birer sevgi ve saygı göstergesi

¹³⁹ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 134.

olduğu kadar, muaşeret kurallarından da biridir. Bu bakımdan hediye ve onu verme geleneği insanlıkla yaşittir.¹⁴⁰ Aşağıda iki beyitte hediye olarak şiir gönderme geleneğine ilişkin hususlar ele alınmıştır. İlk beyitte; sevgili hediyelerin yerine ulaştırılmasını isteyince, şair de hediye olarak sevgilisine yeni yazdığı şiirini göndermiştir. Diğer beyitte ise şair, sevgilinin ağzından yeni bir tarzda söylediği gazelini, diğer şairlere hediye olarak göndermektedir:

Hedâyânun vüsûlın eylemiş i'lâm ey Nâbî
'Aliyy-i haste bu ş'r-i teri cânâne göndermiş G 340/5

Dil-ber deheninden bu nev-âyîn gazel olsun
Nâbî yine yârâna hediye suhanumdan G 631/7

Halepte kaldığı yıllarda pek şiir yazmadığı bilinen şair¹⁴¹; muhtemelen bu şiirini hala güzel şiir yazdığını kanıtlarcasına Halep'in şairlerine göndermede de bulunarak onlara okuduğunu, böylelikle Halepli şairlerin kendisine gıpta ile bakmaları gerektiğini vurgulamaktadır:

Nev-nüvişte gazelün Nâbî idüp dest-âvîz
Şu'arâ-yı Halebe söyle ki ma'zûr olsun G 620/7

Aşağıdaki beyitte de, destan okuyan kişiler olan kıssahanlar konu edilmiştir. Şair aynı destanları dinlemekten usandığını söylemektedir. Çünkü şairler orijinal bir hayali yakalamak için çabalayan kişilerdir:

Kalıblu sözler ile şekve kıssa-hânlardan
Kelâl geldi dile köhne dâstânlardan G 639/1

¹⁴⁰ Ahmet Mermer, Neslihan Koç Keskin, “Divan Şiirinde Hediye ve Hediye Verme Geleneği”, **Hediye Kitabı**, haz. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2007, s.447-465.

¹⁴¹ Ali Fuat Bilkan, **Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 8.

1.7.46. Tabîb

Divan şiirinde tabip aşk derdine ilaç bulamayan bir kişilik olarak ele alınır. Âşık tabibin bulduğu ilacı istemez çünkü onun gönül derdine en iyi doktor sevgilinin kendisidir. Sevgilinin aşkı, âşık için hem bir dert hem de bir devadır. Tabipler yaraları iyi eder, yanlarında ilaç taşır ve bazen de tavsiyede bulunurlardı.¹⁴²

Divanda doktorlarla ilgili tespit ettiğimiz beyitlerden ilkinde doktorların hastalarına tavsiyelerde bulunması söz konusu edilmiştir. Bir başka beyitte ise doktorların nabız tutarak, hastalarının durumunu anlamaya çalışmaları dile getirilmiştir. Zira eskiden tabipler dengesizliğin ne olduğunu anlamak için nabızı kontrol ederlerdi¹⁴³:

Zımnında olmasa eğer ümmid-i âfiyet	
Hazm eylemezdi vaz'-ı etibbâyı hasteler	G 83/4
Tutdukça nabzumuz gelür efgâna târ-ı rek	
Sâzende-i mizâc-ı devâdur tabîbümüz	G 293/3

Tedavi amaçlı hastaya verilen ilaçlardan, hastalar acı oldukları için genellikle hoşlanmazlar ve bu ilaçları içmek hastaya işkence gibi gelir.¹⁴⁴ Şair, doktorun verdiği ilacın tadı acı da olsa korkmadan içilmesi gerektiğini söyler:

Gelû-gîr-i selâmetdür tereddüd hükm-i takdîre	
Hakîmün şerbet-i nâ-hoş-güvârın bî-mühâbâ çek	G 404/8

Ayrıca Nâbî, ay yüzlü sevgiliyi yabancı bir doktora benzetir. Sevgiliden hastalığına ilaç olarak, onun macuna benzettiği kırmızı dudaklarını

¹⁴² Pala, a.g.e., s. 448; Tolasa, a.g.e., s. 260.

¹⁴³ Emine Yeniterzi, “Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar”, (Erişim) http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf; 24.12.2009

¹⁴⁴Yeniterzi,a.g.m.,(Erişim)http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf.

istemektedir. Beyitlerde doktorlarla ilgili yer alan bir diğerk hususta, tabiplerin aşk hastalığının devasını bilmedikleridir:

Ma'cûn kırmızı lebüni itmesün dirfğ
Nâbî o mâh-rûy Frengî tabîb ise G 675/5

Hâl-i dil-i bîmârunı 'arz eyle hakîme
Sen derdüni gör yohsa devâsın ne bilürsin G 566/7

1.7.47. Tacirler / Sudâger / Harîdâr/ Dellâl / Miyâncî

Divanda ticaret ehli olarak karşımıza çıkan tacirler ve sudâgerler, şiirde çeşitli yönleriyle benzetmelere konu olmuşlar ve aynı zamanda toplumsal birer kimlik olmaları dolayısıyla da dönemdeki durum ve vaziyetleri şiirlerde gözler önüne serilmiştir. Geçmişte sudâgerler, pazar yerindeki dükkânlarında çeşitli metaların satışını yaparlardı. Şair, feleği bir sudâgere benzetir. Felek, şairin yeni kaleme aldığı şiir kumaşlarına değil, başka dokumalara kıymet vermektedir:

Nesîc-i gayre virdi kıymetin sudâger-i gerdûn
Benüm Nâbî kumâş-ı nev-zuhûrum bî-bahâ kaldı G 845/7

Bir beyitte de Nâbî; baharda yeşeren bir ağacı tacire benzetmiş, tacirlerin her türlü mallarının olduğu halde hiç nakitlerinin olmamasından söz etmiştir:

Benzer dıraht o tacire kim nev-baharda
Her nev'den metâ'ı var ammâ nükûdı yok G 389/4

Harîdar ise satın alıcı demek olup, bu pazarın mallarını alan kimsedir. Harîdarların bu şiiir pazarında harcadıkları paralar ise nakd-i can ve nakd-i eşk olmaktadır. Burada harîdarlar, tüm paralarını visal için harcamaktadırlar:

Sarf-ı nakd-i eşk itdügümüz kaldı bize
Virmedi sûd harîdâr-ı visal olduğumuz G 317/2

Dellâl / Tellâl ise “alıcı ile satıcı arasındaki anlamayı sağlayan kimse”¹⁴⁵dir. Geçmişte çarşı ve pazarlarda mutlaka dellâl bulunurdu. İşleri ise müşteri bulup alışverişin yapılmasına ön ayak olmaktı.¹⁴⁶ Fakat her şeyini dellale kaptıranlar da vardı:

Kadd ü kâmet bu ise hüsn ü letâfet bu ise
Katı çok kimse virür mâ-melekin dellâle G 671/2

Bununla birlikte, dellallerin, bin ayıbı bulunan malları bile sattıklarını ve o malları müşterilerin ise ayaklar altına aldıklarını görmekteyiz:

Pâ-mâl ider biri birine cûş-ı müşteri
Bin 'ayb ile satarsa da dellâlümüz bizüm G 502/2

Ticaretle ilgili olarak ele alabileceğimiz bir diğer zümre “miyancı”lardır. Bugünkü manada simsar diyebileceğimiz bu kimseler ticarete satıcı ile alıcının arasını yapıp pay alan kimselerdir. Nâbî şağıdaki beytinde miyâncî-i muhabbet terkibini kullanarak özellikle bu kimselerin arabuluculuk yapmalarını kastetmiştir:

Miyâncî-i muhabbet Nâbiyâ olsa revâc-engîz
Çıkar ihsâna kâlâ-yı kerem bâzâra yer kalmaz G 283/6

¹⁴⁵ Pala, a.g.e., s.110.

¹⁴⁶ Tolasa, a.g.e., s. 96-98.

1.7.48. Tellak / Dellâk

Hamamlarda müşterileri yıkayıp keseleyen kimselere verilen bir unvan olan tellak (dellak) ılık; bayanların da yaptığı bir meslektir. Bir rubaide hamam manzarası çizilmiştir. Buna göre hamamların kubbelerinin olması, içeride peştemalle dolaşılması ve dellakı'nın bir dilber olması manzumede işlenmiştir. Bir diğer rubaide de dellakların, müşterilerini keselemek için sarılmaları söz konusu edilmiştir:

Bir dilber-i dellâkun olup nâ-şâdı
 Saldum felegün kubbesine feryâdı
 Tîg elde vü püşt-mâl belde gûyâ
 Kurbangehün oldı o perî cellâdı Rb 214

Her şâha ta'alluk eyleme tâk gibi
 Her gördüğüne sarılma dellâk gibi
 Her seng-dile takılma mânend-i tufeyl
 Mihr içre nühüfte nâm-ı hakkâk gibi Rb 208

Şairin parasız cebi, ümide benzetilmiş, elini cebine her defasında boş boş sokup çıkarmasını da dellak'ın eline kese geçirmesine benzetmiştir:

Ser-engüştümdekı nahundan özge nukre girmez hiç
 Benüm cib-i ümîdüm kîse-i dellâke dönmişdür G 66/5

Nâbî, bir başka beyitte de sevgiliyi çıplak görmek ümidiyle hamamda natır olmak ister:

Ten-i sîmînüni seyr itmek ümîdiyle beni
 Kangı germ-âbeye nâtûr ideceksin bilmem G 524/6

1.7.49. Terceman

Terceme eden bir dilden başka bir dile çeviren manalarında kullanılan bir tabir olan terceman ayrıca mecaz yoluyla bir başkasının amaç ve maksatlarını bildirmekle görevli olanlar hakkında da kullanılır.¹⁴⁷

Nazarın tercüman, dilin de zebân-şinas olarak nitelendirildiği aşağıdaki beyitte şair, sevgiliyle olan gönül muhabbetinin aracısız olduğunu anlatmak için “tercüman” ve “dil bilmek” bağlamında karşılaştırma yapmaktadır:

Çık ey nazar aradan dil bulınca dildârı
Zebân-şinâs olıcak tercemâna yir kalmaz G 315/6

1.7.50. Terzi / Derzi / Hayyât

Elbise diken ve kesen meslek sahiplerine denen terzi beyitlerde hayyât şeklinde ve terziliği anımsatacak kavramlarla birlikte yer almaktadır. Örneğin hil'at diken terzi ile şiirde mananın terkipler halinde sunulması değer ve kıymetlilik açısından ilişkilendirilir. Bunun dışında şairin terzi güzeline açtığı sınırlar bir elbiseye benzetilerek somutlaştırılmıştır. Bu elbiseyi ölçüp biçen terzi güzeli, şairin durumunu değerlendirerek olumsuz bir kanaate varmıştır. Bir diğer beyitte şair kalbini, ümitsizliğe ümit gömleği diken küçük bir terzi dükkanına benzetmiştir:

Zihi hayyât-ı hil'at-dûz-ı bâzâr-ı hakâyık kim
Kad-i manâyı itmiş câme-i terkib ile ber-pâ K1/2

Açdum metâ'-ı râzımı bir derzi şûhına
Çok ölçdü biçdi gördü ki çıkmaz tenükledi Mfr 67

¹⁴⁷ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 458.

İder bâlâ-yı ye'se dûhte pîrâhen-i ümmîd
Benüm dükkânçe-i hayyât var kalb-i hazînümde G 739/6

1.7.51. Tersî

Tersî; oymacılık, mücevherlerle süslemecilik demektir.¹⁴⁸ Şair, sarı tenini gözyaşıyla süsleyip aşk memleketine taht etmek istemektedir. Tahtların oymacılık sanatıyla ve mücevherlerle süslenerek yapılmasına atıf vardır:

Sirişkle ten-i zerrîni eyleyüp tersî
Hidiv-i memleket-i 'aşka bir serîr idelüm G 520/2

1.7.52. Ulak

Devlete ait yazıları ve posta ve telgraf icat edilmeden önce halkın mektuplarını bir yerden başka bir yere götüren kişilere ulak denirdi. Ulaklar çok hızlı hareket etmeleriyle bilinirlerdi.¹⁴⁹ Şair bir beyitte ulakların hızlı hareket etmelerini “kağıt uçurmak” deyimiyile ifade etmiş taşıdıkları belgenin Ramazanın başlangıç haberi olan hilalin haberi olduğunu söylemiştir:

İsbât-ı meh-i savma olan hücceti saklar
Kâğıd uçurur menzil ile yolda ulaklar G 193/1

¹⁴⁸ Ferit Develliğlü, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi Yay., 18. baskı, Ankara 2001, s. 1087.

¹⁴⁹ Pakalın, **a.g.e.**, C.III., s. 542.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYATTA ETKİLİ OLAN GELENEK, İNANIŞ, DAVRANIŞ VE UYGULAMALAR

2.1. İBADET, İNANIŞ VE UYGULAMALAR

2.1.1. Abdest Almak / Vuzû'

Abdest almak namazın farzlarındanıdır. Vuzû' da namaz için alınan abdeste denmektedir.¹⁵⁰ Vakıa suresi 79. ayette de bildiriliği üzere Kur'ân'a abdestsiz el sürülmez. Âşığın, gözyaşıyla abdest almadan sevgilinin, Mushaf'a benzetilen yüzüne bakışlarının eli değemez. Divanda ayrıca Gayr-ı Müslimlerin, Müslüman olurlarken abdest almaları da söz konusu edilmiştir:

Tâ eşk-i tazarru'la vuzû eylemedükçe

Dest-i nigh ol mushaf-ı ruhsâra yapışmaz

G 314/2

Virmez kefi nigâha kitâb-ı cemâlini

Bilmem nigh bu girye ile bi-vuzû' mıdur

G 212/4

Vuzû nâmiyle rîzân eyler âb-ı rûy-ı rindânı

Olunsa baht-ı kâfir-kîşe teklîf-i müselmânî

G 860/1

2.1.2. Adak / Nezr

Bir sıkıntıdan kurtulmak ya da bir isteğın yerine gelmesi için kesilen kurban etinin fakirlere dağıtılmasına adak / nezr denir. Şair, istediği bir işın gerçekleşmemesini, adağının kabul olmamasına yormaktadır:

¹⁵⁰ PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III., MEB. Yay., İst. 2004, s. 598;

İtdükse her ne matlab için niyyet-i husûl

Râh-ı kabûle olmadı fâ'iz nüzûrumuz

G 286/2

2.1.3. Besmele

Manası “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla başlarım” olan Besmele, Kur’ân’da Tevbe Suresi hariç her surenin başında olan, sureleri birbirinden ayıran ve kıraata başlarken okunan ayettir. Müslümanlara da, her işe besmeleyle başlamaları telkin edilmiştir. Örneğin Mushaf yazarken sure başlarına besmele yazmak, kurban keserken ve silah atarken “bismillah” demek farzdır.¹⁵¹ Nâbî’ye göre, kişi vesveseden kurtulmak için her işe besmeleyle başlamalıdır:

Evvelâ vesvese-i ye’sden ol müstaviz

Besmeleyle olasin sonra sebak-hân-ı ümîd

G 52/5

2.1.4. Cennet

Cennet, haşirden sonra takva sahibi Müslümanların girecekleri ebedi saadet yeridir. Türkçesi uçmak, Farsçası behiştir. Sekiz kapısı ve Naîm, ‘Adn, Huld, Firdevs, Me’vâ, Â'lâ, Dârû’s-Selâm ve Hayevân olmak üzere sekiz cennet vardır. Cennet’e girecekler, dereceleri bakımından kendilerine uygun yere girerler. Peygamberler için Kevser havuzu olduğu gibi 13 ırmak, köşkler ve cennet ehline hizmet edecek hûri, gılman, vildan vardır. Cennet divan şiiirinde sevgilinin bulunduğu yerdir. Ayrıca güzel yerlerde cennete benzetilir.¹⁵²

Hiz. Âdem yaratıldığında cenneteydi. Oradan çıkarılıp dünyaya gönderilmiştir. Hiz. Âdem İlk insandır. Dolayısıyla insanlığın babasıdır. Nâbî bu yüzden cennetin, babasının mirası olduğunu söylemektedir. Cennete giriş

¹⁵¹ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 209.

¹⁵² Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz. Cemal Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 91-92; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul, 2004, s. 180; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 36.

vasıtası bu dünyada işlenen güzel amellerdir. Fakat cennete ya da cehenneme girecekleri yalnız Hakîm olan Allah bilir:

Kimdür bizi men' eyleyecek bâğ-ı cinândan
Mevrûs-ı pederdür girerüz hâne bizümdür G 224/5

Cennette vâsıta dünyâdur egerçi Nâbî
Dil-berinden dahı şîrîn görünür vâsıtası G 853/5

Bihışt ü nâr miyânında ıztırâb itmem
Bilür Hakîm işini her ne semte lâyık isem G 508/3

2.1.5. Farzlar

Yapılması Allah tarafından emiredilen, yapıldığında ecir kazandıran, yapılmadığında günah olan din hükümleri olup iki çeşittir. Namaz, oruç vs. gibi herkes için geçerli olana “farz-ı ayn”, bir veya birkaç kişinin yapmasıyla borcunun diğerlerinin üzerinden kalktığı cenaze namazı gibi farzlara farz-ı kifaye denir.¹⁵³

Bir beyitte şair, vefa ile terk edildiğinde kefarete gerektiren farzı ilişkilendirmiştir. Farz olan Oruç, bozulduğunda kefarete gerektirir. Namazda ise kaza etmek lazımdır. Beyitte, vefa sarhoşlarını suya kandırmanın kefarete olarak görülmesini, oruç ibadetinin işareti olarak değerlendirebiliriz:

Mest-i sahbâ-yı vefâyuz eylesek farzâ ferâğ
Bir nice mahmûrı sır-âb itmedür keffâremüz G 282/7

2.1.6. Fatiha ve İhlas Sureleri

Fatiha, Kur’ân-ı Kerîm’in ilk suresinin adıdır. Surenin halk arasındaki adı “Elham”dır. Sûre, edebiyatta “seba’l-mesânî” şeklinde de kullanılır ve yedi ayettir. Her namazda okunur. Ayrıca, bir işe başlarken ve bitirirken de okunur.

¹⁵³ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 589.

Kur'ân okunduktan sonra da Fatiha okunması gerekir.¹⁵⁴ Nâbî aşağıdaki beyitte; Fatiha suresini sadece dil ile değil, anlamının dikkate alınarak okunması gerektiğini vurgulamıştır:

Bilmeyen okuduğı fâtihanun ma'nâsın
Tokunur hâtır-ı sengînine mihrâblarun G 403/6

Her türlü şirk anlayışına cevap veren İhlas suresi ise; Allah'ı anlatan ayetlerin özeti mahiyetindedir. Bu yüzden ayrı bir önemi olan İhlas sûresinden Nâbî; yüceliğe namzet olması sebebiyle kulların dillerinin virdi olmalıdır şeklinde söz eder:

Reh-yâb olamaz rif'atine zelzele Nâbî
Her kim ki anun virdi ola sûre-i ihlâs G 361/6

2.1.7. Gebr (meccûsi), Hint Tapınağı, Yahudi, Hıristiyan İnanışları

Diğer dinlere ait inanışları ele aldığımız bu kısımda Meccûsilerin kül rengi bornoz giymeleri, bir beyitte ateşe taptıkları için kırmızı gül ile tenasüp içerisinde ele alınmıştır:

Gebrâne giydi bürnüs-i hâkisteri hezâr
Çekdi zebâna hırmen-i âteş-nümâ-yı gül G 489/11

Yahudilerle ilgili olarak kutsal gün ve bayramları beyitlerde söz konusu edilmiştir. Nâbî bir beyitte Yahudilerin kutladıkları kamış bayramından söz eder.

Kamış Bayramı, "Sukkoth", "Hayme veya Çadır Bayramı" olarak da bilinmektedir. Yahudi takviminin yedinci ayı olan Tishri (Eylül-Ekim) ayının on beşinde başlayıp yirmi ikisine kadar süren yedi günlük bir bayramdır. Sukkoth

¹⁵⁴ Pala, a.g.e., s. 149.

bayramında iki esas vardır: Birincisi; kulübelerde veya çadırlarda ikâmet etmektir; çünkü İsrailoğulları, Mısır'dan çıktıktan sonra çöldeki seyahatleri esnasında kırk yıl boyunca çadırlarda ikâmet etmişlerdir ve Tanrı, bayramın yedi günü boyunca haymelerde oturmayı emretmiştir. Çadırlar ki, etrafı çeşitli ağaç dallarıyla, yapraklarla ve ekin saplarıyla örtülmüştür ve üstlerinin açık olması gerekir. Çadırlar, açık alanlarda, gökyüzünün altında olmalıdır, ağaç altında veya ev içinde olmamalıdır. Çadırların Sinagog yakınlarına kurulması tercih sebebidir; fakat günümüzde bunun mümkün olmaması sebebiyle, çadırlar evlerin yakınına kurulmaktadır. İkinci esasın ise, hurma dalı, mersin ağacı, turunçgil vb. birtakım özel anlamları olan bitkileri bayram süresinde bayrama iştirak edenler tarafından yanlarında taşıdıkları söylenmiştir.¹⁵⁵

Şu beyitte kamış bayramı, Hz. Musa, kamış ve ney kelimelerinin çağrışımı ile geçmektedir:

Kavm-i Musâ'ya idüp sâz-nevâzân taklîd

Komış adını kamış pirâmenün mûsikâr

G 165/3

Bir başka beyitte de şair, yahudilerin cumartesi gününün kutsallığını İslam'da perşembe ve cuma günleriyle kıyaslayarak ele almıştır:

İ'tibârından Yehûd'un septe itmez iktizâ

Râcih olmak hüsnde pencşembe vü âzîneye

G 808/3

Bir diğer inanış da Hint tapınağı olan sūmnâtla ilgilidir. Hintliler burada, güneş ve ayın tutulduğu günlerde mabutları sivâ'ya adanmış putlar önünde ayın yaparlardı.¹⁵⁶ Şair gönlü, içinde sivâ'ya adanmış putların bulunduğu sumnât ile ilişkilendirmiştir:

¹⁵⁵ Galip Atasagun, "Yahudilikte Dinî Sembol ve Kavramlar", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2001, S.11, s. 142

¹⁵⁶ Pala, **a.g.e.**, s.409.

Her dil ki ola cilvegeh-i sûret-i sivâ
İm'ân olunsa farkı nedür sûmnât ile

G 803/5

Hıristiyanların ise kutsal kitapları İncil'dir. Dört mukaddes kitaptan biridir. Hz. İsa'ya indirilmiştir. Bugün İncil bazı tahrifatlara uğramıştır.¹⁵⁷

Nâbî, Hıristiyanların diğer peygamberleri kabul etmemeleri bakımından olsa gerek, sadece İncil'e uymalarını eleştirmektedir. Çünkü Cebrail tüm peygamberlere vahiy getirmiştir. İslam tüm peygamberleri kabul eder. Hıristiyanların ibadethaneleri kilisedir. Burada putlar / heykeller ve resimler bulunmaktadır. Şiirde bu putlar, sevgiliye teşbih edilir. Rakip, kilisede bulunan resimlerin oradakilere bakması gibi sevgiliye bakıp, onu daima gözlemektedir. Ayrıca kilisede papazların, bellerine zünnâr adı verilen örme bir kuşak bağlamaları Hıristiyanlıkla ilgili bahsedilen bir diğer özelliktir. Hıristiyanların bayramı, paskalya bayramıdır. Onlar bu bayramda yumurtaları kırmızı vb. renklere boyamaktadır. Meyhaneci çırağı olan sevgili de Hıristiyan'dır ve cefasıyla aşığa, daima zulmetmektedir. Şair, bu güzeli İslâmiyet'e davet etmektedir. Âşık ne yaparsa yapsın, sevgiliye kavuşması mümkün değildir. Sevgili herkese kucak açmaktadır. Şair sevgilinin bu kucak açışını haç'ın / çelipâ'nın şekliyle ilişkilendirir ve Hıristiyanların kimi görse istavroz çıkardıklarını söyler:

Pey-rev ol cümle peyâmberlere Cibrîl gibi
İhtisâs itme fakât birine İncil gibi

G 848/1

Kad-i yâr ile bile gerdiş ider çeşm-i rakîb
Deyrde resm olınan sûret-i Efrenc gibi

G 849/5

Kemer-bend-i tarîkat olsa sâlik dest-i mürşidden
Berehmen-hâne-i taklîdde zünnâra yer kalmaz

G 283/4

¹⁵⁷ Pala, a.g.e., s.232.

Îd-i ters-âyı 'ârûsîde çıkarmış bâzâr
N'ola surh boyasa beyzâyı gebr-i mürdâr Mt 18

Ey mihr vefâ olaydı tahvîlünde
Dil çekmez idi bu renci tahsîlünde
Ey mug-beçe İslâm'a gel insâf eyle
Âyîn-i sitem var mıdur İncîl'ünde Rb 188

Mümkün mi miyânını görüp açmaya âguş
Ol kâfir ider şekl-i çelîpâ kimi görse G 793/5

2.1.8. Hacca Gitmek

Hac, Zilhicce ayında belli bir zamanda Kâbe'yi ve çevresini ziyaret etmektir. İslam'ın beş şartından biridir. Hac, hem mal hem de bedenle yapılan ibadet olup, yeterli mal varlığı ve sağlığı yerinde olanlara farzdır. Haccın, ihrama girmek, Arafat'ta vakfe, Kâbe'yi tavaf, Merve ile Safâ arasında yedi defa sa'y etme, şeytan taşlama gibi şartları vardır.¹⁵⁸

Nâbî'nin divanında bulunan 538. gazel manzum bir hacnâmedir. Burada şair, hacca gitme arzusu ile hacda yapılması gerekenleri gerçek anlamı çerçevesinde ilişkilendirilerek ele almıştır. Hacda, Merve ile Safa arasında sa'y etmek, Arafat'ta vakfeye durmak, telbiye duasını okumak, Hz. Peygamberimizin kabrine / Ravza-i Mutahhara'ya ziyarette bulunarak Hz. Peygamberimizin şefaatinin istemek, Hac boyunca yoğun ve samimi bir şekilde dua ve tazarruda bulunmak işlenen hususlardır. Nâbî bir başka beyitte de, hakikat meyhanesinin sahiplerinin hacca gitmeleri durumunda ihramlarının, penbe-i minâ (bkz. Eşyalar / Penbe-i minâ) ipinden olacağını söylemektedir:

Gel gönül 'azm-i reh-i beyt-i Hudâ eyleyelüm
Sa'y idüp Merve'ye tahsîl-i Safâ eyleyelüm

¹⁵⁸ Pala, a.g.e., s. 180.

İşümüz eylesün altun dü cihânda Mevlâ
Nâvdân-ı zerün altında du'â eyleyelüm

Arafatunsürelüm hâkine yüzler gözler
Surh-rûy olmaga iksîr-i recâ eyleyelüm

Leb-i lebbeyk-zen ü çeşm-i sirişk-efşânı
Kûçe-i hâhiş-i rahmetde gedâ eyleyelüm

Kâse kâse çeh-i zemzenden içüp âb-ı hayât
Cân-ı pür-'illeti leb-rîz-i şifâ eyleyelüm

Alalum gevher-i rahmet virelüm nakd-i günâh
Dili sûdâger-i bâzâr-ı Mînâ eyleyelüm

Bâb-ı sultân-ı serâ-perde-i Levlâk'e varup
Kaddümüz bâr-ı tazarru'la dü-tâ eyleyelüm

Virelüm ravzâ-i pâkine salât ile selâm
'İllet ile cürme şefâ'atla devâ eyleyelüm

Olalum hâk-i der-i ravzasına nâsiye-sây
Cebhemüz maşrık-ı hurşid-i hüdâ eyleyelüm

Geçirüp bendeleri defterine nâmumuzu
Pîrümüz haşrde de zîr-i livâ eyleyelüm

Defter-i cürmi yakup eyleyelüm hâkister
Nâbiyâ âyine-i kalbe cilâ eyleyelüm

Gitse erbâb-ı harâbat-ı hakikat hacca

Rişte-i penbe-i mînâdan olur ihrâmı

G 854/6

2.1.9. İstihare ve Rüya Tabiri

Bir şeyin hayırlı olup olmadığını görmek için yatılan uykuya istihare denir. Hz. Peygamber'in sünnetlerindedir. İstihare için önce iki rek'at namaz kılınır ve sonra da istihare duası okunur. Uykuya yatan; eğer aklık, yeşillik görürse o iş onun için hayra ve karalık, kırmızılık görürse o iş onun için şerre alamet olur.¹⁵⁹ Nâbî, kişilerin istihare ile daha kararlı hareket edebildiklerini ve istiharenin dine ait maslahatlar için olduğunu dile getirir. Memuriyet elde etmek için istihareye yatılmaması ve remil, nücüm gibi falların, istihare gibi bir murada cevap verememeleri de, istiharenin şiirde söz konusu edilen diğer özellikleridir:

Binâ-yı kâmin iden ref' istişâre ile

Nühüfte vaz'-ı esâs itsün istihâre ile

G 709/1

Umûr-ı maslahat-ı dîn içündür ey gâfil

Degül menâsib içün vaz'-ı istihârelerün

G 439/3

Nücûm u reml degül reh-ber-i mesîre-i gayb

Murâda râh-nümâ olmaz istihâre gibi

G 831/8

Görülen bir rüyanın yaşanacaklarla alakasını anlamak için de insanlar rüyaların anlamlarını araştırmaya, yorumlatmaya yönelmişler ve muabbirlere rüyalarını tabir ettirmişlerdir. Eskiden muabbirler, çeşitli şekillerde rüyaları yorumlardı. Bunlardan bazıları, anlatılan rüyaları yorumlamak için "Tabirname" denilen kitaba bakmaktı.¹⁶⁰ Nâbî, bir beyitte rüyalarda görülen güzel şeylerin insanların hoşuna gittiğini söyler. Yazdığı bir kasidesinde de

¹⁵⁹ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 98.

¹⁶⁰ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 550.

memduhtan gördüğü rüyasını at ile yorumlamasını söyler, yani şair at isteğini dile getirir. Âşık ise, rüyasında lal taşından yüzük görünce bunu rengi dolayısıyla sevgilinin dudaklarına yorar. Fakat rüyada görülenlerin tabiri çıksaydı, âşık her gece vuslata ulaşırdı:

Safâ-yı bâtını bundan kıyâs mümkindür Lezîz olur ne nümâyân olursa rü'yâda	G 702/3
Nevâzişle leb-i yâkût-fâmın eyledüm ta'bîr Bu şeb gencîne-i rü'yâda bir la'lîn nigîn buldum	G 506/3
Devlet-i vuslata her rûz olurduk nâ'il Çıksa ta'biri eger gördüğümüz hâblarun	G 431/6
Der-hevâ gördüm idi kendümi rü'yâda bu şeb Umaram ki anı bir esb ile tabir ideler	K 9/66

2.1.10. Melek

Melekler, nurdan yaratılmışlardır. Başka yaratılmışlara benzemezler. Cinsiyetleri yoktur. Uyumaz, yemez ve içmezler. O'nlar, Allah'ın emirlerinin gerçekleşmesinden sorumludurlar. Allah'a ibadet edip, O'nun emri ile iş görürler ve Allah'ın emirlerine asla asi olmazlar. Cebrail, Mikail, Azrail, İsrail dört büyük melek olarak bilinir. Mezarda sual meleklerinin adları Münker-Nekir, insanların sağ ve sol tarafında bulunur, insanların sevap ve günahlarını yazan meleklerin adları da Kirâmen Kâtibîn'dir.¹⁶¹ Nâbî, aşağıdaki beyitte Kirâmen Kâtibîn meleklerini kast ederek, riya ile yapılan ibadetlerin sevap olarak yazılmayacağından söz etmektedir:

¹⁶¹ Tolasa, a.g.e., s. 16.

Aceb bu k'itmedeyüm zîver-i dükân-ı riyâ
Melek begenmez iken yazmaga 'ibâdetümi G 857/2

2.1.11. Muska / Hamâil / Heykel / Ta'viz

Muska; hastalığa ya da nazara karşı kişilerin üstlerinde taşıdıkları dualar hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapça yazılı şey demek olan “nüsha” kelimesinden bozmadır. Yazılan dua ve ayetler, gümüş veya meşin muhafaza içinde konulduğu gibi, 7 kat muşambaya sarılı olanları ve üzerine balmumu sürülmüş bezler içine konulanları da olurdu. Bu muskalar genelde üçgen şeklinde tasarlanır ve iki uçlarından iplik geçirilerek boyna asılırlardı.¹⁶²

Muska anlamına gelen Gizlik / Hamâil / Heykel / Ta'viz gibi birçok terim şiirlerde sıklıkla geçmektedir. Bebeklerin üzerlerine muska iliştmek bir inanıştır. Şiirde de; yeni açmaya başladığı için çocuğa benzetilen goncalar, üzerlerine muskalarını asarak, bülbülden dualar hakkında şerh dersi almaktadırlar. Hamâil, ta'viz kelimeleri de muska için kullanılan diğer kelimelerdendir. Âşığa, sevgilinin gurur ve nazla ettiği tan'lar, hasta âşık selameti için takılan muska gibidir. Nâbî, bir beyitte de ağyarın, sevgilinin koluna / pazusuna nazardan korunması için takacağı hamail'i muhtemelen büyü olarak gören âşık, sevgiliyi uyarmaktadır:

Virdiyye şerhi dersin okurlar hezârdan
Etfâl-i gonce nüshasın asmış kucagina G 742/5

Nahvet u nâz ile düşünâmını yârü Nâbî
Haste-i mihnete ta'viz-i selâmet bilürüz G 297/5

Hakk itdi nevk-i gizlik-i âteş-dem-i kader
Mecmû'a-i Sitanbul içinde nişânemi G 846/2

Bâzûlarını eyleme agyâra hamâ'il
Biz sana didük gitdi güneş gerdenümüzden G 630/5

¹⁶² Pala, a.g.e., s. 186.; Pakalın, a.g.e., C.II., s. 585.

Heykel kelimesi sözlükte “nazar için boyna takılan muska”¹⁶³ anlamını da taşımaktadır. Nazardan sakınmak için boyna heykel takmak bir inanıştır. Şair; bir başka beyitte de feleğin kararlı olarak dönebilmesi için, kaside de geçen memduh’un, adının yazılı olduğu muskayı boynuna takması gerektiğini söylemektedir:

Didiler kel köpegün yârânı

Başına gördiler urmuş saykal

Çeşm-i bedden seni hıfz etmek için

Sana lâzımdur asılmak heykel

Kıta 61

Bu denlü devri karâr itmez idi eylemese

Sipihr heykel-i nâm-ı şerifün istishâb

K 11/66

2.1.12. Namaz Kılmak ve Evvabin Namazı

Namaz, kelime-i şهادet’ten sonra İslâm’ın en önemli rüknüdür. Namazlar farz, vâcip, sünnet, nâfile, kâza diye sınıflandırılır. Namaz İslam’ın beş şartından biridir ve Hz. Peygamberin gösterdiği şekilde günde beş vakit kılınması farzdır. Beş vakit namazın dışında vitir, terâvih, cumâ, cenaze, bayram vs. için de namaz vardır.¹⁶⁴

Nâbî, sevgilinin kaşlarını mihraba, gözlerini / süzgün bakışlarını da sarhoşa benzettiği bir beyitte sevgiliye seslenir. Ona, sarhoşların namaz kılamayacağını söyler. Namaz ihlâs içinde kılınır. Anlayışı kıt, her işin kabuğunda kalan zahitler, namaz kılarken ihlâstan yoksundurlar. Nisâ Suresi 43. ayette bildirildiği gibi sarhoşken namaz kılınmaz. Kılınmadan vakti geçen namazlar kazaya bırakılır. Fakat bu durumun Nâbî’ye göre, meclis içinde yersiz kalmaktan farkı yoktur:

¹⁶³ İlhan Ayverdi, “Heykel”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. II., Kubbealtı Neşriyat, 2. Bsk., İstanbul, 2006, s. 1254.

¹⁶⁴ Pala, *a.g.e.*, s. 349.

İhlâsun olmayınca hudâvend-i 'âleme Ey zâhid-i gâbî ne okursın namazda	G 695/3
Mihrâb-ı dü-ebrûya neden girdi dü çeşmi Bilmez mi sükârâya namâzun yiri yokdur	G 163/2
Yok farkı varmadan der-i dîvâna bî-mahal Fevt itdügün ibâdetün itmek kazâsını	G 829/3

Bir beyitte de evvabin namazı şiirin anlam çerçevesinde ele alınmıştır. Evvabin namazı, nafile namazlardan biri olup akşam namazından sonra kılınır.¹⁶⁵ Nâbî bu namazı, beyitte gerçek anlamıyla kullanmış, nafile ibadet olması üzerinde durmuştur ve ihtiyaç sahibi halkı, kapısından kovanların kıldıkları bu gibi nafile namazların onlara bir fayda vermeyeceğini dile getirmiştir:

Deründen eyleyicek halkı men bevâbîn Ne nef' ider sana bilmem salât-ı evvâbîn	Mt 42
--	-------

2.1.13. Sadaka Vermek

Sadaka, sevap kazanmak için fakire verilen mallar hakkında kullanılan tabirdir.¹⁶⁶ Nâbî'ye göre bu yüzyılda, kişiler edindikleri malların sadakasını övünmek için vermektedirler:

Libâs-ı 'âriyetle farkı yok kat'â tefâhürden Olan haşmet-nümâ cem' itdüğü mâl-ı tasaddukdan	G 572/4
--	---------

¹⁶⁵ Pakalın, a.g.e., c. I., s. 575.

¹⁶⁶ Pakalın, a.g.e., C.III., s.77.

2.1.14. Şeytan

Önceleri bir melek olan Şeytanın asıl adı azâzil'dir. Allah, Hz. Âdem'i yaratıp tüm meleklere Hz. Âdem'e secde etmelerini emredince; ateşten yaratılan şeytan, topraktan yaratılan Hz. Âdem'e secde etmedi ve Allah'a asi oldu. Allah da onu şeytan kılığına soktu ve lanetledi. Şeytan ayrıca Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmalarına da sebep oldu. İtikada göre şeytan kıyamete kadar insanları doğru yoldan azdıracaktır.¹⁶⁷ Nâbî'ye göre ise akıllı olanın şeytanın kendisini aldattığını söylemesi ayıp karşılanmalıdır. Çünkü fesadı aşıl原因, kötülüğe sevk eden insanın kendi nefsidir:

Aybdur 'âkile şeytân beni aldatdı dimek

Kendü nefsümdür iden nefsüme ilkâ-yı fesâd

K 2/131

2.1.15. Temcîd Okumak

Sabaha karşı minarelerden okunan duaya temcid denir. Temcid genellikle Ramazan aylarında sahur vaktinde okunurdu. Duanın yanında ilahi okuma da gelenektir.¹⁶⁸

Nâbî; gülşen'i bir camiye, gül dalını minareye, bülbülü de temcid okuyan müezzine benzetir ve bülbül için bu durumun gerekli bir hizmet olduğunu söyler. Böylelikle şair, her sabah güller açarken öten bülbülün bu halini güzel bir sebeple anlatır. Sabahları uyuyup kalan kişiler bu temcid'leri de duymamakta ve bundan yoksun kalmaktadırlar:

Şâm-ı gülşende çıkup sebz menâr-ı şâha

Hıdmet-i lâzımedür bülbüle temcîd itmek

G 464/3

Mismâr-ı hâb revzene-i gûşı itdi bend

Cây-ı duhûl-i nagme-i temcîd kalmadı

G 821/7

¹⁶⁷ Onay, a.g.e., s.339.

¹⁶⁸ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 451.

2.1.16. Tuz Ekmek Hakkı

Tuz ekmek hakkı, “sofrasında yemek yediği ve iyiliklerini gördüğü kimsenin kendisi üzerinde bulunduğu kabul edilen hak, duygusal borçtur.”¹⁶⁹ Tuz ve ekmek hakkı şiirlerde; gerçek anlamıyla, tuz ile ilgili diğer deyimleri çağrıştıracak biçimde ve geleneklerle sosyal hayatı yansıtacak şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte motif, diğer mazmun ve motiflerde olduğu gibi, asıl düşüncenin anlaşılmasına yardımcı da olmaktadır:¹⁷⁰ Nâbî; tuz ve ekmek hakkını bilmeyenleri nasipsiz kimseler olarak nitelemekte, tuz ve ekmek hakkı üzerine yemin etmeyi, peygamber ve veliler üzerine yemin etmek olarak değerlendirir:

Çıkar mı hâtırumdan lezzet-i gül-bûse-i l'li
Nemek hakkın ferâmuş eyleyenler behremend olmaz G 313/4

Veliyy-i ni'met-i kevneynün oldı ey Nâbî
Biri esâmî-i sâmîsinün çü ism-i Emîn
İder nebî vü velîye kasem 'alet-tazmîn
Be-hakk-ı nân u nemek diyü kim iderse yemîn Kt 77

2.1.17. Zekât Vermek:

Zekât, İslâm'ın beş şartından biri ve malî ibadetlerdendir. Zekât'ın biri farz, diğeri vacip olan iki türü vardır. Farz olan zekât, nisabını bulmuş malların yani asli ihtiyaçların dışında olması ve üzerinden tam bir yıl geçmiş malların kırkta birinin fakirlere verilmesidir. Zekat, kuruluşlara verilmez. Haramdan elde edilen malların ise zekâtı olmaz. Vacip olan zekât'a ise “sadaka-i fitır” denir.¹⁷¹

¹⁶⁹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. II., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1976, s. 913.

¹⁷⁰ İskender Pala, *Tuz Ekmek Hakkını Gözeten Şairler*, Tuz Kitabı, Kitapevi Yay., İst. 2004, s.145-152.

¹⁷¹ Pakalın, *a.g.e.*, C.III., s. 650; PALA, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 490.

Şiirde sevgili, ay yüzlü bir güzellik şahıdır. Âşıklara göre sevgilinin bu güzelliğinin zekât sebebi yani nisabı vardır. Sevgilinin bulunduğu mahallenin fakirleri ise âşıklardır. Sevgiliden güzelliğinin zekâtı istense de o, âşıklara zekâtını vermemektedir. Şiirde en müflis yani olgun âşıklar da fakirliklerinin zekâtını, aşkı için iki cihanı da terk ederek ödemektedirler:

İtsün cihânı garka-i ihsân o şâh-ı hüsn
Şart-ı zekât hüsn ü letâfet-nisâb ise G 726/5

İtmez zekat-ı hüsnini ol mah-rû dirîg
Kûyunda irtikâb olıursa gedâlicuk G 392/2

Biz ol fukarûyuz k'olunur 'add-ı denâ'et
Kevneyni zekât eylemek en müflisümüzde G 685/2

2.2. KUTSAL AY VE GÜNLERLE İLGİLİ İNANIŞLAR

2.2.1. Bayramlar

Ramazan ve kurban bayramlarını Müslümanlar hep birlikte kutlamaktadırlar. Nâbî, dönemindeki bayram kutlamalarını da şiirlerinde birer motif olarak kullanmıştır. Bayram, tıpkı ramazanın başlaması gibi hilalin görünmesiyle başlamaktadır:

Hilâl-i îd kalmış ebr-i gevher-bârun altında
Misâl-i gûş-ı meh-rûyân ham-ı destârun altında G 734/1

Eskiden mahalle bekçileri davul döverek bayramın gelişini haber verirdi. Bu durum şair tarafından âşığın vuslat sevinciyle sinesini dövmesine benzetilmiştir. Yani bayram, şiirlerde âşığın lehine bir motif olarak kullanılmıştır:

Neşât-ı vuslat ile yâre karşı sînemüzi

Turur turur dögerüz tabl-ı 'îdgâh gibi

Mf 65

Ramazan bitip de bayrama ulaşıldığı sabah artık oruç tutmak haramdır. Bu sebeple bayram sabahı, bayramı kutlamak için yemek sofraları kurulur:

Ol mâ'ide-cûyan-ı gama çâştgeh-i 'îd

Bî-derd-i şikem-pervere subh-ı ramazân ol

G 494/3

Bayramın gelmesi, en fazla çocukları sevindirmektedir. Eskiden bayram sabahı dükkânların kapandığını aşağıdaki beyitten öğreniyoruz:

Sabâh-ı îd ider efvâhını pür-hande etfâlün

Dekâkînün dehânın ser-be-ser bend itmek akfâlün

G 414/1

İnsanlar bayramlarını birbirleriyle öpüşerek tebrik ederler. Fakat sevgili, âşığının bayramda dahi elini sıkıp bir merhaba demez:

Birbiriyle öpüşür 'îd olıcak halk-ı cihân

Gâlibâ bozmuş aralarını cû'-ı ramazan

Mt 39

Gönül çek dest-i ümmîdün ki bin eyyâm-ı 'îd olsa

Bizümle merhabaya nâzdan ol âfet el virmez

G 318/3

İnsanlar bayram için sandıklarında sakladıkları elbiselerini veya bayram için aldıkları yeni elbiseleri giymektedirler. Nâbî, baharın gelmesiyle beraber yeşil fidanları ve goncaları, bayramlık elbiselerinde yeşil rengini, destarında ise ateş rengini tercih eden insanlar olarak düşünmüştür. Şair manayı güzellere benzetmiş ve bu güzellere yeni elbise giydirilirse, bayramda giyecek elbiseleri olmayacağını söylemektedir:

Eyledi takdîr sandûk-ı taharrüzde nihân	
Mevsim-i eyyâm-ı îde saklanan kâlâ gibi	G 850/14
Giyindi taze nihâlân libâs-ı 'ıydâne	
Sarındı başına her gonce âteşîn destâr	K 10/7
Hubân-ı ma'ânîyi koyan tâze libâsa	
Kudret bulamaz 'îdde tecdîde libâsın	G 636/2

2.2.2. Ramazan

Ramazan kameri aylardan dokuzuncu ayın adıdır. İçinde Kur'ân indirilen aydır. Mükellef olan her Müslüman'a ramazan içinde oruç tutmak farzdır. Ramazan hilalin görünmesiyle başlar ve otuz gün sürer. Hilalin tekrar görünmesiyle de sona erer, Şevval ayı başlar. Eskiden aylar, büyük bir dikkatle takip edilirdi. Kadı huzurunda şehadet edilerek çıkan hüküm üzerine ramazan ve bayram, halka davulla duyurulurdu. Ramazanda minarelerde kandiller yakılır, mahyalar kurulurdu. Şaban ayının son gününe yevm-i şekk denir. Yevm-i şekk, ramazanın başlaması hakkında şüphenin bulunduğu gündür. Hilal görünmedikçe Ramazan başlamayacağı için bu günde oruç tutmak mekruhtur.¹⁷²

Nâbî, yevm-i şekk adı verilen günün zahidler için bayram günü gibi kutlandığını söylemektedir. Ramazan tövbe ve ibadet ayıdır. Eskiden bu ayda haram olan içkiyi içmek yasaktı. Dolayısıyla meyhaneler kapatılırdı. Şair, ramazanda meyhaneler kapatıldığı için kadehlerin, bu ayda artık kandil olarak kullanıldığını söyleyerek, Ramazanda kandil yakma âdetine de değinmektedir. İnsanlar ramazanda sahura, mahalle davulcuları tarafından kaldırılırdı. Şaire göre; bu davulcular, makam ve usul bilmemekteydi. Gün içinde tutulan oruçlar imsakle başlar, iftarla son bulurdu. Büyükler iftar vakti,

¹⁷² Pakalın, a.g.e., C.III., s. 9-11.

çocukların verdikleri sularla oruçlarını açarlardı. Beyitteki bu durum bir terbiyeye de işaret etmektedir. Ayrıca Ramazan ayı, içinde bin aydan daha hayırlı bir gece olan Kadir Gecesi'ni barındırmaktadır. Şair, Kadir gecesinin Cuma gününe denk geldiği bir Ramazan ayının, bu çifte güzelliğini padişahın iki vezirini methetmek için kullanmıştır:

Ol tâ'ife-i zühd-perestüz ki safâdan
'Îd eylerüz evvelki güninde ramazânun

Mfr 33

Mihr-i sıyâmı eyledi hal nâhun-ı hilâl
Meyhâneler güşâde olursa 'aceb midür

G 172/3

Feyz-i şehri-i savmdan âlûdegân-ı ma'siyet
Şüst ü şûy-ı câme-i cürm ile tebdîl oldılar
Bezmlerde devr iden peymâne-i mînâ-yı mey
Şem'-i mâh-ı rûzeyi gördükde kindîl oldılar

Kt 36

Bü'l-'acebdür sadâ-yı tabl-ı sahur
Tab'a îrâs ider melûl olmak
Çünkü tabl-ı cihâd-ı ekberdür
Ne revâ böyle bî-usûl olmak

Kt 51

O denlü teşne iken rûzedâr-ı tahkika
Virür mi su dem-i iftarda sıyâm-ı dürug

G 378/6

Mâlik olmaz böyle iki âsafa her pâdişâh
Olmaz âzîne şeb-i kadre müsâdif her sene

G 724/8

Ramazanla ilgili bir başka adette "cer"di. Eskiden medreselerdeki talebeler ramazanla birlikte, vaaz vermek, Kur'ân okumak, namaz kıldırmak için köy köy dolaşırdı. Bunlar köyden ayrılacakları zaman da halk, gücünün

yettiği kadar para, eşya vs. verirlerdi.¹⁷³ Fakat bu durum zamanla yozlaşmış ve bir nevi dilencilik halini almıştır. Cer artık halktan para koparmak için yapılır olmuştur.¹⁷⁴ Nâbî de aşağıdaki beyitte bu geleneğe temas eder:

Şeyhler itmez idi cerde mürîdin hem-râh

Olmasa kasdı mürîdânını irşâd itmek

G 455/4

Ramazan, hilalin görünmesiyle biter ve bayram başlar. Bayramda oruç tutmak haramdır. Kutlamalar bayram sabahından başlar, türlü yemek ve tatlılarla sofralar kurulurdu. Nâbî, gamı bir yemek sofrasına benzetir ve gam ile midesine düşkün olarak nitelediği dertsizlere, bayram yemeği olarak ikramda bulunur. Alkollü içki içmenin yasak olduğu ve oruç tuttuğu için içkiye tövbe edenler, şevval ayının gelmesiyle tövbelerini bozmaktadır. Şair sâkîden, ramazanda rindlere sataşmamasını, şevval ayında içkiden ayrılığın verdiği gamın, vadesinin dolacağını söylemektedir:

Ol mâ'ide-cûyan-ı gama çâştgeh-i 'îd

Bî-derd-i şikem-pervere subh-ı ramazân ol

G 494/3

İtme rindâna takâzâ ramazânda sâkî

Zimmet-i def-i gamun va'desi şevvâldedür

G 145/3

2.3. KALIPLAŞMIŞ SÖZ VE İFADELER

2.3.1. Beddua Etmek

Beddua ve âh, kişilerin başkaları hakkında yaptıkları kötü dualara denmektedir. Beddua motifi divanda, âşık ile sevgili ilişkisinin yer aldığı beyitlerde işlenmiştir. Şiirde âşığın, sevgiliye beddua etme gibi bir lüksü yoktur. Tam tersine o, sevgiliye dua eder. Âşık; kendine görünmeyen, kendisine daima naz eden sevgilinin bu hasletlerine hasret kalmasını ister

¹⁷³ Pala, a.g.e., s.89.

¹⁷⁴ Onay, a.g.e., s.92-93.

ama bu bir beddua değil, âşığın vuslat arzusu için yaptığı bir duadır. Hatta dolunaya benzettiği sevgilinin nazarı âşıklarına görüldüğünde, âh oku almaması için sakınmasını tembihler:

Bed-du'a itmege kıymam sana ey şûh ancak
Bâguna sebze-i ter çeşmüne sıhhat gelsün G 591/5

Bed-du'â eylemem ancak göresin ol günü kim
Teşne-i nâz olasin gark-ı nigâh olmayasın G 600/6

Nazarun düşmede bâlâlara bedr oldukda
Sakın ey meh hedef-i nâvek-i âh olmayasın G 600/3

2.3.2. Selamlaşma ve Şekilleri

Selamlaşmanın İslamiyet'te ve Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Selam, sevginin ve saygının ifadesidir.¹⁷⁵ Nâbî de selamlaşmayı şiirinde imge olarak kullanır. Selam; şaire göre, sohbetin peşrevi sayılmıştır. Bir meclise girildiğinde de sağdan sola doğru selam verilirdi. Selam sadece söz ile verilmez. Şair, kibarların sadece muhatabına karşı kaş ile gizli ve imalı selam vermelerine de değinmiştir:

Selâm pîş-rev-i sohbet olduğındandır
Tekaddüm eylediği ni'mete nemekdânun G 471/3

Eyle nâsa selâm elif gibi râst
Olma pûyâ mecâlise bî-hast L 15/17

Sevâbı beytde ma'nî misâli pinhândur
Kibârun ebrû ile virdüğü selâmında G 732/2

¹⁷⁵ Ahmet MERMER, "Divan Şairlerinin Dilinden Selam", *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul 2006, S.XXVIII, s.77.

2.3.3. Yağmur Duası ve Yada Taşı

Dua; kul'un acizliğini bilerek, Allah'ın yüceliğine sığınıp dert, sıkıntı ve ihtiyaçlarını anlatma makamıdır. İslam'da, kulların yaratıcıya gizlice ve tazarru yoluyla dua etmeleri telkin edilmiştir.¹⁷⁶ Nâbî, Sünnet olması açısından da kişiler birbirlerine hayır duada bulduklarını dile getirir. Cenk esnasında dua maksadıyla bir gazel yazmıştır. Bu gazelin metin örgüsü tamamen, duanın gerçek anlamdaki hikmeti üzerinedir. Divanın 9. gazeli olan bu şiirin başlığı; "Yigirmi üç tarihinde Moskov kâfiriyle ceng esnasında Ok Meydanı du'asında eser-i icabet-i du'â zımında leme'ân iden gazeldür" şeklindedir. Buradan halkın, belli sebepler dâhilinde toplu olarak dua ettiklerini görmekteyiz. Şaire göre; dua kılıç kadar etkilidir ve düşmanla yapılan cenklerde samimi olarak yapılan dualar zafer için önemlidir:

Sana bu mısra'-ı meşhûr yiter vird-i zebân

Elümüzden ne gelür hayr du'âdan gayrı

G 863/6

Nâbiyâ sahn-ı zaferde ider inşâ'a'llâh

Küle-i düşmeni endâhte şemşîr-i duâ

G 9/7

Toplu olarak yapılan duaların bir diğer örneği de yağmur duası / iskâ'dır. Kuraklık zamanında Allah'tan yağmur isteğiyle yapılır. Şaire göre tarlalara su ulaştıran dolaplar, yağmur duasına hizmet için birer memurdurlar. Dolapların böylelikle kuraklığın önüne geçmek için yaptıkları hizmetler çok önemlidir. Kuraklık olmaması ve su taşıyan dolapların sürekli dönebilmeleri için de yağmur duası şarttır:

Hıdmet-i iskâya me'mûr olduğundan devr ider

Kışzâr-ı şer'üne dülâb-ı devrân el-vedâ'

G 374/4

¹⁷⁶ Pala, a.g.e., s.124.

Eyler îrâs-rütûbet gerdiş-i rû çerhden

Vaz'-ı âyin-i du'â-yı dest-i istiskâ budur

G 245/5

Eski bir Türk İnanışı olan “Yada taşı”, yağmur yağdırdığına inanılan bir taştır.¹⁷⁷ Âşığın sevgili için gözyaşı dökmesi, şair tarafından “yada taşı”nın tesirinin âşıқта görünmesi şeklinde hayal edilmiştir:

Eşkin ol seng-dil aldukça bu mihnet-zedenün

Zâhir oldı bana hâsiyyeti seng-i yadanun

G 416/1

2.3.4. Yemin Etmek

Divanda yemin etmeyle ilgili olarak kardeşlik yemini yani kankardeşliği ile Kurân öperek yemin etme gibi durumlar sosyal hayatla ilgili dikkatimizi çeken hususlardandır.

Baharda esen sabah rüzgarı gülün açılmasını ve kokusunun yayılmasını sağlar. Sonbahar rüzgarı ise, gül için felakettir, gülün dağılmasına, perişan olmasına sebep olur.¹⁷⁸ Şair; gül ile bahar rüzgarı arasındaki bu ilişkiyi, aralarında kardeşlik yemini ettikleri gibi bir hayalle dile getirmiştir. Gülün kırmızı renginden dolayı bu yeminin kan kardeşliği olduğunu söylemek mümkündür:

Akd-i uhuvvet itdi nesîm-i bahâr ile

Âvârelikde nûkhet-i pâ-der-hevâ-yı gül

G 489/2

Kur'ân dört semavi kitaptan en son indirilendir. Peygamberimize indirilmiştir. Kur'ân daima Kerim sıfatıyla beraber anılır. 114 sure ve 6666 ayettir. Kıyamete kadar bozulmadan kalacağı yine onda söylenir. Kur'ân için Mushaf, Furkan, Kitap vs. adlarda kullanılır. Ku'rân divan şiirinin kaynaklarından. Şairler birçok ayeti şiirlerinde mana veya söz yoluyla

¹⁷⁷ Onay, a.g.e., s. 435-436.

¹⁷⁸ Pala, a.g.e., s. 171; Tolasa, a.g.e., s. 480-482.

kullanırlar. Kur'ân, sevgilinin güzelliğini, yüzünü, boyunu vs. temsil eder. Kur'ân üzerine yemin edilir, öpülür. Müslüman olmayan ya da abdesti olmayan ona dokunamaz.¹⁷⁹

Nâbî, aşağıdaki beyitte güzel sevgiliye karşı olan derin bağlılığını inandırıcaya kadar yüzünün kitabını öpüp binlerce yeminde bulunduğunu söylüyor. Bu beyitte, toplumda Kur'ân öpüp yemin etme davranışına göndermede bulunuyor:

Öpüp kitâb-ı ruhun eyledüm hezâr kasem

O şûha sıdk-ı derûnum inandırıcaya dek

G 406/8

2.4. BÜYÜ, SİHİR VE DOĞAÜSTÜ VARLIKLARA DAİR İNANÇLAR

2.4.1. Câdû

Büyücü demektir. Büyücülerin piri Harut ile Mârut olarak bilinir. Divan edebiyatında sevgilinin gözü, gamzesi, saçı cadılık özelliklerine sahiptir.¹⁸⁰ Kendini âşık yerine koyan şair, sevgilinin cadıya benzeyen gamzesiyle büyülenmiştir. Âşık, sevgilin büyüğü gözlerinin sarhoşu olmuştur:

Yokdur âsâyiş bize bir âfetin meftûnuyuz

Gamze-i câdûsunun âlûde-i efsûnuyuz

G 259/1

İtdi te'sir-i nigâhı dilümüz efsürde

Mest-i efsüngerî-i nergis-i câdûyuz biz

G 301/3

2.4.2. Fal

İslamiyet'te fal yasaktı. Fal'a bu nedenle hoş bakılmazdı. Eskiden ilm-i nücüm, remil vb. hurafelerin birer ilim dalı olarak kabul edilmesi, bu falların olumsuz yönleriyle şiirde ele alınmalarına yol açmıştır. Fal eskiden kum,

¹⁷⁹ Pala, a.g.e., s. 278.

¹⁸⁰ Tolasa, a.g.e., s. 101.

bakla, kemik vb. çeşitli maddelerle ya da tefe'ül yoluyla Kur'ân'a, Hafız Divanı'na, Muhammediye'ye vb.den bakılırdı.¹⁸¹ Falda görülen iyi haberler, baktırana müjdelenirdi. Fala bakan kişi, ümit divanı açıp, karşısına ilk çıkan satıra göre fal bakmaktadır:

Hasb-hâlünde zuhur eyledi nakş-ı hâli
Müjde benden sana ey dide eyü fâlün var G 103/6

Satr-ı evvelde zuhur eyledi lafz-ı âmid
Olıcak fâl-güşâyende-i dîvân-ı ümîd G 52/2

Ek olarak aşağıdaki beyitte mecliste fal bakmak için ters kapanan fincana işaret edilmiştir:

Mecâlis içre serâsîme-gerdiş itse n'ola
Karardı çeşmi dem-i serdiyile fincânun G 471/2

2.4.3. Geceleri Aynaya Bakmak

Geceleri aynaya bakmak batıl inanışlarından biridir. Şair de bu inanışa bir beyitte temas etmiş ve geceleri aynaya bakmanın caiz olmadığını dile getirmiştir. Fakat şair kinaye yoluyla, ağzına kadar dolu kadehlerden içki içmeyi bu batıl inanışla ters bir hüküm olarak değerlendirmiştir:

Nazar âyîneye nâ-câ'iz iken şeblerde
'Aksidür lîk bunun câm-ı leb-â-leblerde G 683/1

2.4.4. Kur'a Çekmek

Şansını denemek maksadıyla, ok veya zar atmak, numara veya isim çekmek vb. yöntemleri olan, tesadüfî olarak verilen hüküm ve kararlara

¹⁸¹ Tolasa, a.g.e., s. 100-101.

kura denir.¹⁸² Âşık kimliğiyle karşımıza çıkan şair, sevgiliye kavuşma hususunda rakip ile kura çekmeye yanaşmayarak, kimseyle böyle bir durumda fala girişmeyeceğini belirtmektedir:

Rakîbe düşdügin ister mi 'âşık kur'a-i vuslat
Bana dersen hele bir kimseye ben öyle fâl itmem G 525/6

2.4.5. Peri

Peri cinlerin dişilerine verilen addır. Perileri çağıran büyücülere perihân denir. Çok güzel olmaları sebebiyle Divan edebiyatında sevgili, peri olarak hayal edilmiştir. Periler, cin taifesinden oldukları için viran yerlerde, bir inanca göre de şişede saklanırlardı.¹⁸³ Şair, rakibin o kötü bakışlarından, peri gibi olan sevgiliyi koruyabilmek için onu şişeye saklamıştır. Âşığın tek derdi, peri gibi güzel sevgilinin vaslına erişebilmektir:

Hirâs-ı şişe-i çeşm-i bed-i rakîbândan
Nühüfte olduğu meh-pâre-i perîveşümüz G 280/3

Bilmem ne var dirîg idecek bizden ey peri
Bir vasladur hulâsâ-i âmâlümüz bizüm G 502/4

2.4.6. Remil

Remil bir takım nokta ve çizgilerle gaibi keşfetmek için bakılan fala denmiştir. Eskiden bu işaretler kuma çizildiği için bu ad denmiştir. Remil'i bilene Remmâl denirdi. Remmâller çizilen şekiller vasıtasıyla hükme varırlardı. Remilin sonu iyi çıkarsa "beyaz düştü" denirdi.¹⁸⁴ Nâbî aşağıdaki bir beyitte, Utarit'i Remmâle, yıldızları da remil tozuna benzetmiştir. Diğer

¹⁸² Onay, a.g.e., s. 250.

¹⁸³ Onay, a.g.e., s.332-333; Pala, a.g.e., s.369; Tolasa, a.g.e., s. 41.

¹⁸⁴ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 27-28.; Pala, a.g.e., s.376.

beyitte de remil, nücüm gibi falların gayb mekânlarında, yol göstericilik yapma noktasında istihare gibi olmadığını söylemiştir:

Sâhife-i felek üzre nücûma dönmişdür

'Utâridün dökilen rîki rîkdânından

G 607/3

Nücûm u reml degül reh-ber-i mesîre-i gayb

Murâda râh-nümâ olmaz istihâre gibi

G 831/8

2.4.7. Sipend

Sipend, üzerlik tohumu demektir. Eskiden nazar değmemesi istenilen yerlere veya nazar deymiş kişi ya da çocukların üzerlerinde bir kap içinde üzerlik yakarlardı. Tohumlar ateşte çtırdadıkça da nazarın dağıldığına inanılırdı.¹⁸⁵ Sipend, şiiirlerde de ateşle ilişkisi münasebetiyle ele alınmıştır:

Bizim ta'aşşukumuz hâlin itdi şöhret-yâb

Sipende mâye-i bâl ü per oldu âteşümüz

G 280/2

Meşrebümde irtikâb-ı çeşm-i zahm âsân iken

Bâ'is olmakdan sipendün sûzına feryâdına

G 747/3

2.5. SÜSLENME GELENEKLERİ

2.5.1. Sürme, Kına, Anber, Gülsuyu ve Ben Yapmak

Burada; insanların süslenmek için geleneksel olarak gözlerine sürme çekmeleri, saç / sakallarına 'anber sürmeleri, kına yakınmak ve gülsuyu dökünmeleri gibi hususlar ele alınacaktır.

Beyitlerde geçtiği şekliyle siyah renkli sürme, gözleri belirginleştirmek için mil denilen bir aletle çekilirdi. İçine sürme konulan kabın adı da

¹⁸⁵ Onay, a.g.e., s. 374-375; Tolasa, a.g.e., s. 23.

sürmedandı. Ağaç, kemik, gümüş ve altından yapılanları olurdu. Çoğunlukla sürmeyi çekmek için sürmedan'ın kapağına bir de mil bulunurdu.¹⁸⁶ Âşığın gönlü, sevgilinin siyah gözlerinin hayaliyle sürmedan gibi siyahtır. Burada sürmedandan kasıt içindeki siyah sürme olsa gerektir. Ay, sevgilinin yüzünü görebilme şevkiyle şehir şehir dolaşmakta, sürme sevgiliye duyulan sevda ile çekilmektedir. Şair; bir başka beyitte de hicranını sürmenin rengi dolayısıyla siyaha benzetmekte, sürme milinden de, ay yüzlü sevgilinin yüzünü öpmesini istemektedir:

Gayrinün itmek için çeşmini rûşen Nâbî
Rû-siyâh olmadayuz sürme ile mîl gibi G 848/8

Hayâl-i çeşm-i siyâh ile ol siyeh-mestün
Nedür derûnumuzun farkı sürmedânlardan G 639/3

Şevk-i ruhunla devrdedür mâh şehir şehir
Sevdan ile çekilmededür sürme mîl mîl G 483/2

Ey mîl-i sürme gözlerin öp benden ol mehün
'Arz it siyâhkârî-i hicrânı mû-be-mû G 656/2

Yüze ben yapmak ve gâze/ allık sürmek eskiden güzellik unsuru olarak kabul edilirdi. Şair, ilk beyitte süslenmek için ben yapmak geleneğine temas eder. İkinci beyitte ise, kanlı gözyaşlarıyla yazılan şiirlerini, yüzünde kırmızı gazesi olan bir geline benzetmiştir:

İdüp tasvîr-i rûy-i âbdârın haller koymuş
Musavver nakş virmiş rûy-ı yâre şâme uydurmuş G 341/3

¹⁸⁶ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 300.

İder eş'âr-ı Nâbî eşk-i hûn-âlûd ile tahrîr

Cemâl-i nev-'arûsân-ı muhabbet gâzesüz kalmaz G 258/5

Ayrıca eskiden saçlara ve yüzlere güzel kokusu nedeniyle gül suyu sürülürdü. Şair; âşğın gözyaşını, yüzü yıkadığı için gülsuyuna, âh'ını da dumanı olması yönüyle buhura benzetmiştir:

Fikr-i cemâl-i yâr ider îcâb-ı eşk ü âh

Olmaz 'azîz dost buhûr u gül-âbsuz G 299/4

Bir diğerk süslenme geleneği de ellere yakılan kınadır. Fitnenin kana benzetildiği bir beyitte, bu kan ele yakılan kına ile ilişkilendirilmiştir:

Nîrenglerle geçmedür turma rengler

Destinde hûn-ı fitne hınâ sûretindedür G 128/5

Güzel bir koku olarak burada 'anber'i de anmamız gerekir. 'Anber; Hint denizlerinde yaşayan bir balık tarafından dışarıya atılan urdur. Şiirde; sevgilinin saçları daima 'anber kokar, hattı ve beni ise 'anberin ta kendisidir.¹⁸⁷ Sevgilinin ayva tüylerinin çokluğu dolayısıyla kervana benzer. Bu hatlarının 'anber kokusuyla âlemi pür etmesi, sakala 'anber sürme geleneğine işaret etmektedir. Ayrıca sevgilinin saçları ve kaşları da daima 'anber kokmaktadır:

Şikest itdi revâcın nâfe-i âhû-yı Tâtâr'un

O bûy-ı dil-güşâ kim zülf-i 'anber-bârdan geldi G 882/2

Pür itdi 'âlemi 'anberle kârvân-ı hatı

Dahı meşâmuna bûy-ı visâl gelmedi mi G 876/2

¹⁸⁷ Pala, a.g.e., s.23.

2.5.2. Destara Gül / Sümbül Takmak

Başa giyilen giysilerden olan destar; kenarına çiçek takma adetiyle çeşitli hayallere konu olmuştur.¹⁸⁸ Nâbî; şairlik tabiatının gül bahçesinde yeni yetişmiş bir gülü, kendi irfan destarına süs etmiştir. Gülün yeri bazen şişe, bazen de destarın kenarıdır. Aşk sarhoşlarının içtikleri şarabın kuvvetiyle başlarında değil güle destara bile yer kalmamaktadır. Sümbül de destar kenarına takılan bir diğer çiçektir. Şair; taze mana kokan sümbülünü söz destarına takmaktadır:

Gülşen-i tab'un yine bir gonçe-i nev-rüstesin Nâbiyâ pîrâye-i destâr-ı 'irfân eyledüm	G 527/5
Rindî vü zühde meylinün âsâridur k'olur Geh şişe gâh gûşe-i destâr cây-ı gül	G 489/7
Ne dem ki zûr-ı meyden kelle-pûş-ı hûş ola bîrûn Serinde mest-i 'aşkun gül değül destâra yer kalmaz	G 283/5
Olmasa râyihâ-i ma'nî-i tâze diyemem Her tehî mısra' içün sünbül-i destâr-ı suhan	G 553/4

2.6. DİĞER GELENEKLER

2.6.1. Başa Ateş Yakmak

Eskiden zulme uğrayan halk tarafından padişahın, vezirlerin, valilerin geçeceği yol üzerinde başında hasır, paçavra gibi şeyleri yakmak adetti. . Külah başa takılan giysilerden biriydi. En tanınmış keçeden yapılmış ucu sivri olanıydı. Kullanım şekline göre isim alırdı (Mevlevî külahı, Arnavut külahı, Tatar külahı, dede külahı vs.).¹⁸⁹ Nabî bir beyitte; başındaki külahın

¹⁸⁸ Pala, a.g.e., s. 113.

¹⁸⁹ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 338; Onay, a.g.e., s. 69.

sevda dumanıyla micmer gibi tüttüğünden bahsetmektedir. Bunun sebebi ise aşk ateşiyle sersemlemiş olmasıdır:

Âteş-i 'aşk ile ser-geşteligüm sanma tehî
Dûd-ı sevdâ ile micmer gibi pürdür külehim G 518/5

2.6.2. Çok Eşlilik

Osmanlı toplumunda evlenmeden hayatını tamamlayan pek olmazdı. Normal bir ailede tek eşle evlilik geçerliydi. Bu tespit tarihçiler tarafından veraset davalarına bakılarak elde edilmiştir.¹⁹⁰ Nâbî de nükteli bir yaklaşımla çok eşliliği eleştirmektedir:

Dünyâya bu telâş nedür ey esîr-i nefis
Râhat bulur mı 'avret alan 'avret üstine G 713/5

2.6.3. Davul Çalma ve Müjdeleme

Aşağıda bir beyitte sevindirici haber geldiğinde, haberi halka davul çalarak bildirmenin gelenek olduğunu görmekteyiz. Buna göre; her sabah doğan güneş, davul çalarak sevindirici bir haberi bildirmek için doğmaktadır:

Gerdûn zamân-ı şevkine çalmada sanma mihr
Her subh-ı bâm-ı çerhde kûs-ı beşareti K 16/90

2.6.4. El, Etek Öpme

Osmanlıda toplantı ve ya tebrik gibi vesilelerle padişahın huzuruna çıkıldığında edep gereği baş eğik durur, yüzüne bakılmaz, padişah huzurundaki kişinin makamına göre, kimine elini, kimine eteğini, kimine de

¹⁹⁰ Surayıya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam / Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yay., 4. Bsk., İst. 2002, s. 116-119.

yen ucunu verir selam ve tebrikleri böylece kabul ederdi.¹⁹¹ Şair de edep gereği sevgilinin eteğini öpmek isterken, sevgilinin eteği, şairin şevke benzettiği eline gelmiştir:

Ne tâli'dür ki girdi dest-i şevke dâmen-i çîde
O şûhun dâmenin bûs itmek isterken edeblerle G 669/4

Bir beyitte nezaket gereği bir davranış olarak şair, sevgilinin elinin içini öpmek isteyen gönlüne seslenmekte, ona bunun mümkün olmayacağını söylemektedir:

Bûs itmek umarsın kefi sîmînini yârün
Bilmem yine ey dil tama'-ı hâme mi düşdün G 451/3

2.6.5. Emanet Alıp Saklamak

Şair, gönlünü kapalı bir hediye kutusuna benzetmiştir. Sevgilisine böyle değerli bir emanet sunan şair, sevgilisinden bu kutuyu özenle saklamasını istemektedir. Şair, emanet verme ve emanete sahip çıkma geleneğini çerçevesinde bir benzetme oluşturmuştur:

Virdüm sana dürc-i dil-i ser-bestemi ammâ
Pek sakla büyük yirden emânet var içinde G 698/4

2.6.6. Evlatlık Yetiştirmek

Şair; yeni mana bulmakla söyleyiş şeklini karşılaştırdığı aşağıdaki beytinde, taze manayı öz evlat; anlatım şeklini de yetiştirilen evlatlığa benzetmiştir. Nasıl ki insanın evlatlık olarak yetiştirdiği birisi, kendi öz

¹⁹¹ Bkz. Abertus Bobovius, **Topkapı Sarayı'nda Yaşam** Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufkî Bey'in Anıları, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2002, s.63-66.

evladının yerini tutmazsa, şiirde tabirin güzelliği de, taze ve orijinal manaların yerini tutmaz:

Ma'ni-i tâze ciger-gûşe-i sulbî gibidür

Olur evlâd gibi besleme hüsn-i tabîr

G 73/4

2.6.7. Hân-ı Yağmâ

Hân-ı Yağma, yağma sofrası demektir. İnsanlar geçmişte bugün de olduğu gibi bayram ve düğünlerde ziyafet verirlerdi. Eskiden değerli kaplarda yemek dağıtılır ve altın, gümüş gibi kaşık, çatal kullanılırdı. Yemeğin sonunda bu eşyalar ve sofraya yaygıları orada bulunanlarca kapışılırdı. Kapışılan bu eşyalar saklanır ve daha sonra dış kirası olarak satılırdı.¹⁹² Şair, bir beyitte sevgilinin güzelliğini, ona yabancı olandan saklayıp, güzelliğine aşına olanlara göstermesindeki muradı, hân-ı yağma olarak gösterir:

Hüsnini bî-gânedan hıfz âşinâyâ 'arzdur

Ehl-i nefse hân-ı kevni izn-i yağmadan murâd

G 50/8

2.6.8. İstikbâl / Karşılama

İstikbâl kelimesinin, gelecek anlamıyla birlikte, gelen bir kimseyi karşılamaya çıkma anlamı da vardır.¹⁹³ Edebiyatımızda "İstikbâliyye" adı verilen yeni gelen birini karşılamak için yazılan şiirler de bulunmaktadır.¹⁹⁴ Nâbî, kişileştirme yoluyla güneşi, hilalin gelişini karşılamak üzere merdiven başında bekleyen birine benzetir:

Hilâlün itmege Nâbî kudûmın istikbâl

'Âzîz-i mihr ser-i nerdübâna geldi gibi

G 884/5

¹⁹² Pala, a.g.e., s. 191.

¹⁹³ Ayverdi, C. II., s. 1450-1451.

¹⁹⁴ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 100

2.6.9. Kadınların Dışarıda Yüzlerini Örtmeleri

Eskiden açıkta kurulan pazarlar ve dükkanlar; kadın, erkek müşterilerle satıcıların bir araya geldikleri yerlerdi. Kadınlar için pazar ziyaretleri, onların kent yaşamının içine dahil olmalarını sağlardı.¹⁹⁵ Nâbî bir beyitte; pazara giden kadınların dışarıda yüzlerini örtmelerinden bahsetmektedir:

Setîreyle 'izârın mühreletmiş ol büt-i nev-hat
Kumâşun rûy-ı kârın gösderüp bâzâra yüz tutmuş G 342/3

2.6.10. Ölülerin Kefenlenmesi ve Tabutta Taşınması

İslam dininde vefat eden kişi yıkandıktan sora beyaz bir kumaş olan kefene sarılır, cenaze namazı kılınır, tabutla kabre kadar götürülür ve kabirde kefeniyle gömülür. Nâbî, kefenlerin beyaz renkli olmasını, kişinin dünyada gurur ve övünç elbisesine sığınsa da aslında ona vefa edecek tek elbisenin, kişiyle birlikte kabre girmesi bakımından, kefen olduğunu belirtir:

Olur reng-i ta'alluk reh-zen-i dâr-ı bekâ Nâbî
Anunçün sâdelikden gayrı renk olmaz kefenlerde G 710/7

Umma ümmîd-i vefâ elbise-i fâhireden
Yok vefâ eyleyecek sana kefenden gayrı G 847/4

Vefat eden kimsenin tabutu, omuzlar üzerinde kabre kadar taşınır. Nâbî âşıkların, tabutlarının kimseye yük olmamasını istediğini söyler:

Âşık ifnâ-yı vücûd eylemeden derdi budur
İstemez kimseye bâr olduğunu tâbûtun G 410/4

¹⁹⁵ Faroqhi, a.g.e.,s. 167.

Ölüm bir hakikati dile getirir. Şairimiz musalla taşına konan her ölünün cemaate, âlemin geçici olduğunun vaazını verdiğini dile getirir:

Fenâ-yı 'âlemi eyler cemâ'ata tefhîm
Cenâze va'za çıkup kürsî-i musallada

G 702/7

2.6.11. Papağanı Ayna İle Söyletmek

Eğiticiler, papağanın konuşması için onun kafesinin içine ayna koyar, sonra da aynanın arkasına saklanıp konuşurdu. Böylelikle aynada aksini gören papağan kendisi gibi bir kuşun sesi sanıp konuşmayı öğrenirdi.¹⁹⁶ Şair, sevgilinin yüzünü bir aynaya benzettiği aşağıdaki beyitte, sevgilinin ayna yüzünü görünce kendisinin nutkunun tutulduğunu, papağanın ise aynaya bakarak nasıl konuşabildiğine şaşırılmaktadır:

Ben ol âyîne-ruhsârı görünce bağlanur nutkum
Bakup âyîneye ey tûfî-i gûyâ ne söylersin

G 598/4

2.6.12. Yaka Yırtmak / Dövünmek

Bu davranışlar, içinde bulunulan sıkıntının dışa vurulmasıyla ilgilidirler. Bir beyitte dünyayı saran yedi katlı gökyüzü bir câme'ye benzetilmiştir. Dünya bu gömleklerini parçalasa da, aşk gedasının eline bir abalık elbise parçası dahi girmeyecektir. Ömrü sineye ve hazineye benzeten şair, sine keder yumruğuyla ne kadar dövülürse dövülsün, ömür hazinesinin boş yere geçtiğini söylemektedir. Bir diğer beyitte ise; kişileştirme yoluyla dâmen, âşığın/şairin yaka yırtışlarını görüp, kendi yüzünün aşağıda olmasına şükretmektedir:

¹⁹⁶ Pala, a.g.e., s. 461.

- Eylerse heft câmesini pâre pâre çerh
Girmez gedâ-yı 'aşk eline bir 'abâlıcuk G 392/3
- Dögünse müşt-i te'essüfle n'ola sîne-i ömr
Ki zâyî' olmadadur yok yire hazîne-i ömr G 119/1
- Nâbiyâ çâk-ı girîbânı görüp bâlâda
Şükr ider rû be-nişîb olduğına dâmenümüz G 289/7

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL SANATLARI VE YAZMA ESERLERLE İLGİLİ UYGULAMALAR

3.1. CERİDE

Kelime manası olarak ceride; yapılan işlerin özeti, dökümünün yer aldığı ve bazı işlerin zabitlerinin tutulduğu defterdir. Ayrıca “ceride-i nüfus” nüfus defteri anlamında olup, Maliye ve Defterhanede karşılığı “ruznâme”dir. Ceride; gazete, şiir mecmuası ve cönk manasında da kullanılmıştır.¹⁹⁷

Aşağıdaki beyitte ceride; şiir mecmuası ve cönk manasında kullanılmıştır. Şair; zamanında adının artık anılmadığını, böylelikle adının sadece eskimiş bir cönk yaprağında ya da eski bir şiir mecmuasında yazılı kaldığını belirtmektedir:

İtmez zebân-güzâr-ı taleb kimse nâmumuz

Gûyâ kühen cerîdede mestûrlardanuz

G 260/6

3.2. CETVEL ÇEKMEK

Yazmaların sayfa kenarlarına çizgi çekilmesine cedvel çekme denirdi.¹⁹⁸ Şiirde gül bahçesi Sâdî'nin cetvel çekilmiş Gülistan'ına benzetilmiştir:

Cedvelli bir kitâb-ı Gülistân olup çemen

Olmış nüvişte la'li ile ser-sühânları

G 844/4

---

¹⁹⁷ PAKALIN, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I., MEB. Yay., İst. 2004, s. 281; Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Haz. Cemal Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 86.

¹⁹⁸ Ahmet Mermer, Neslihan Koç Keskin, **Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yay. Ankara 2005, s. 19-20

3.3. DEVÂD / HAME / KALEM

Divit; hokka ve kalemi muhafaza etmeye yarayan, uzun madeni sapı ve ucunda mürekkep hokkası olan eşyanın adıdır. Divitlerin yanında kapaklı mürekkep hokkası bulunurdu. Pirinç, bakır, gümüş ve altın gibi madenlerden yapılmış olanları vardı. Mürekkebin konulduğu hokka kalemlerin yanına yapıştırılırdı.¹⁹⁹

Bir beyitte şair diviti, kalemin malikanesi olarak düşünmüştür. Bir başka beyitte de şair; sevgilinin titreyerek yürümesini yazmaya kalktığında divitindeki mürekkebin yetmeyeceğini söylemiştir:

Egerçi fâ'izi akmasa da tamar Nâbî

Devâddur kalemün mâlikânesin bilürüz

G 263/7

O şûhun lerziş-i endâmuni tahrîre kasd itsem

Devâtumda mürekkeb Nâbiyâ sîm-âbdan kalmaz

G 312/10

Eskiden kalem olarak kamış divitler de kullanılmıştır. Bu kamışların uçları açılırdı. Ucu açılmamış kaleme de “yeraa” denilirdi. Kalemlerin ucu çatallı olduğu için iki dilliydi ve daima dili kesilirdi.²⁰⁰ Kalem, dili kesildikçe de düzgün konuşmaya başlardı.²⁰¹ Şair, kalem ile kalemtırâşın bu ilişkisini arkadaşlık olarak görür:

Sûretde olursa da ne denlû mahrem

Nâ-cins ile ülfet olamaz müstahkem

Eyler mi gör e husûmetinde taksîr

Hem-sâye iken kalem-tırâş ile kalem

Rb 140

¹⁹⁹ Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Ankara 1981, s. 148-150.

²⁰⁰ Yazır, *a.g.e.*, s. 139.

²⁰¹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İst., 2004, s. 266

Nâbî bir başka beyitte de yazarken kalemin ucunun devamlı olarak sulandırılmasına değinir. Yazan, meşk eden şairin kaleminin, sık sık mürekkebi biter ve kalemin içinde siyah mürekkep olan hokkaya daldırması gerekir. Buradan hareketle şair bir beyitte, parlak gazelin kuru kalemin ağzını sulandırıcaya kadar çalıştığını ifade etmiştir. Ayrıca şair, kalemin mürekkep almak için hokkaya batırılmasını, kalemin bir ayağının çukurda olması biçiminde dile getirir:

Çalışdı bu gazel-i âbdâr ey Nâbî Dehân-ı hâme-i huşki sulandırıcaya dek	G 406/16
Turmaz siyâh-rûylığa yine meşk ider Bî-çâre hâmenün bir ayağı çukurda	G 694/2

3.4. HÂTÂYİ KÂĞIT

Farsça “kagız” kelimesinden gelen kağıt; eskiden yazılabilecek şekle gelebilmesi için önce istenilen renge boyanır, aharlanır ve mührelenirdi. Yazma eserler ve levhalar için kağıt şarktan ya da Avrupa’dan gelirdi. 17. yüzyıl Osmanlısında çeşitli kağıtlar kullanılmıştı. Bunları; Adilşâhî, Dimişkî, Devletâbâdî, Hataî, Harîrî, Hindî, Kasım Beygî, Nizamşâhî, Semerkandî, Gûn-i Tebrîzî, Muayyer şeklinde sıralayabiliriz.²⁰²

Aşağıdaki beyitten anladığımıza göre Hatâyî kağıt, diğerlerine göre daha sadedir. Aşağıdaki bir beyitte, taze göze çekici gelenin sade, ayva tüyü bitmemiş yüz ve şairin kaleminin eğiliminin ise Hatayi kağıdına olduğu ifade edilir:

Îzâr-ı sâdeyedür incizâbı çeşm-i terün Hâtâyî kağıdadur meyli hâme-i nazarun	G 458/1
---	---------

²⁰² Yazır, a.g.e., s. 158-159; Pala, a.g.e., s.252.

3.5. HAVÂŞÎ

Havaşı haşiyenin çoğuludur. Mektupların kenarına yazılan satıra yahut ilmi kitaplarda izah yollu yazılan açıklamalara denirdi. Ayrıca yazma kitaplarda kenarı saçaklı ve yıldızlı olan sayfalar için kullanılan havaşı diye bir sanat tabiri de vardır.²⁰³ Sevgilide çıkan ayva tüyleri, onun güzelliğine düşülmüş haşiyeler olarak değerlendirilmiştir:

Yârün havâşî-i hatına dikkat itmedük
Fenn-i usûl-i hüsni 'aceb sâde görmüşüz G 276/5

3.6. HÜSN-İ HAT

Hüsn-i hat meşk ile geliştirilen bir sanattır. Hocanın örnek yazısına bakarak yazı yazmaya meşk denilmiştir.²⁰⁴ Kirpiğin kaleme, sevgilinin hat çıkan yüzündeki güzelliğinin naz meşki yapılan bir sayfaya benzetildiği beyitte, yazı yazmanın meşk ederek öğrenilmesine atıf vardır. Ayrıca yazı yazılırken hata yapıldığında o kısmın üzeri karalanması, öğrenciye icazet verilmesi beyitlerde dile getirilen hususlardandır. İcazet, öğrencilerin eğitimlerini bitirdiklerinde aldıkları bir nevi diplomadır. Aşk kitabını yazan âşıklara, sevgilinin siyah hattını yazdıkları için hüsn-i hatta icazet verilmiştir:

Gerçi hat karaladı safhâ-i hüsnin ammâ
Meşk-i nâz itmededür hâme-i müjgânı henüz G 275/2

Zevâl-i hüsni hengâmında hat basdı ruh-ı yâri
Sahîfe çirknâk oldukça 'âdetdür rakam çekmek G 462/5

Hat-ı siyâhı yazup 'aşk-nâme-i 'uşşâk
Virildi 'âşık-ı âvâreye icâzet-i hüsn G 544/5

²⁰³ Mermer-Keskin, a.g.e.,s. 37; Pakalın, a.g.e., C. I., s. 764.

²⁰⁴ Yazır, a.g.e., s. 125.

3.7. İMZA ATMAK

Aşağıdaki ilk beyitte, eskiden bir belgeye atılan imzalar metnin sonunda, alt kısımda olduğunu öğrenmekteyiz. Eskiden ev eşyalarından bazılarında da imza atılırdı. Osmanlı insanının kullandığı kapların çoğu kalaylanmış bakırdandı. Bazı zenginler bunlardan değerli olan birkaç tanesini altın kaplatırlar ve üstlerine adlarını kazıtırlardı.²⁰⁵ Şiirde âşığa göre, rakibin gönlündeki yârin tasvirinin bakır tasların eteğine kazılan imzadan farkı yoktur:

Sultânımı zîb-i sadr iden 'âlemde

İmzâ gibi câygâhumı eyledi pest

Mfr 2

Nakş-ı yârün dil-i agyârda yokdur farkı

Dâmen-i tâs-ı nühâse kazılan imzadan

G 578/2

3.8. MISTAR ÇEKMEK

Hattatlar, yazılarının düzgün olması için üstüne sıra sıra iplikler geçirilmiş mukavvadan bir alet kullanırlardı. Bu alet kağıdın altına konur, üzerinde temiz bir tülbentle sarılı parmak gezdirilerek ipliklerin izinin çıkması sağlanırdı. Yazı da bu çizgiler üzerine yazılırdı.²⁰⁶ Aşağıdaki beyitte şair, gönül macerasını yazmak için mıstara ihtiyaç duysa, gönlündeki şerhaların buna yeteceğini söyler:

Sînemde şerhalar yetişür bana Nâbiyâ

Tahrîre mâcerâ-yı dili mıstar istesem

G 529/6

Aşağıdaki beyitte bulut; ince, seyrek ve yumuşak dokulu olmasından dolayı parmağa sarılan tübente benzetilmiştir. Nâbî; hilali, kendi eserlerinin

²⁰⁵ Faroqhi, a.g.e. s. 175.

²⁰⁶ Yazır, a.g.e., s. 174-175; Pakalın, a.g.e., C.II., s. 531.; Onay, a.g.e., s. 291; Mermer-Keskin, a.g.e., s. 69-70

mıstar çekilmiş sayfaları zannedip, bulut tülbendini parmağına sarmasın diyerek uyarmaktadır:

Dülbend-i ebri barmagina sarmasın hilâl

Mıstar-keş-i sâhîfe-i âsârumuz degül

G 486/8

3.9. MİNYATÜR

Geleneksel Türk sanatı olan minyatür, genel bir tanımlamayla yazma eserlerde anlatılan olayları görselleştirmek üzere yapılan kitap resimlerine denilmektedir.²⁰⁷ Şair; aşağıdaki beyitte zihnini, dolu olması yönünden resimli bir nüshaya benzetmektedir. Böylece kendisine rağbet edilmesine şaşılmanması gerektiğini, döneminde resimli kitaplara itibarın çok olmasıyla örnekledirerek söylemektedir. Beyitte kitab-ı musavverden kasıt, minyatürlü kitaplar olsa gerektir. Çünkü şair, tezhipli kitaplardan söz edecek olsaydı müzehhep derdi ki vezin itibariyle de adı geçen kelime uyumluluk gösterirdi:

Mergûb olursa nüshâ-i hâtır 'aceb midür

Efzûndur i'tibârı kitâb-ı musavverün

G 474/6

3.10. MÜHÜRLEME VE DAMGALAMA

Mektuplara, resmi kağıtlara ve değerli eşyaların taşındığı keselerin ağızlarına vurulan, üzerinde isim ve ya belli bir simgenin yazılı olduğu taştan ya da madenden yapılan aletin adına mühür denmektedir. Osmanlılarda resmi yazılara imza atılmaz, mühür basılırdı. Osmanlılarda mühür'ü Hakkaklar yapardı. Hakkaklar mühürleri; rik'a, sülüs, talik, dîvânî vb. yazı çeşitleriyle hazırlayabilirlerdi.²⁰⁸

Beyitlerde de mühür, çeşitli özellikleriyle benzetmelere konu edilmiştir. Nâbî; Muhafaza edilecek eşyalara dökülen balmumunun üzerine de mühür

²⁰⁷ Banu Mahir, **Osmanlı Minyatür Sanatı**, Kabalcı Yay. İstanbul 2005, s.15.

²⁰⁸ Pakalın, **a.g.e.**, C. II., s. 607-609.

basılmasını anlatır ve Celî hatla yazılmış böyle bir mühürden bir beyitte söz eder. Aşk bir damgaya benzemektedir. Bu mühür'ün özelliği yıkamakla çıkmamasıdır. Mezar taşıyla mühür'ün karşılaştırıldığı bir beyitte de basıldığında düz çıkması için mühür üzerindeki hat ters, mezar taşı üzerindeki hat ise düz yazılmaktadır. Ayrıca eskiden üzeri, mühür olarak tasarlanmış yüzüklerde kullanılmaktaydı. Şair böyle bir mühürlü yüzükten de bahseder:

Harâbât-ı muhabbet 'âşıkâ 'ayn-ı 'imâretdür
Celîdür sûret-i harf-i sa'âdet bâlmûmında G 763/3

Gönülden rîziş-i eşk ile dâg-ı ârzû çıkmaz
Ne denlü eylesen tamgâ-yı aşkı şüst ü şû çıkmaz G 325/1

Nakş-ı cebîni birisinün rast biri kec
Mührün budur tefâvüti seng-i mezârdan G 633/3

Kim tutar sînedeki muzmer olan sözlerini
Çeşm-i hatemde mürekkebden eger olmasa nem G 496/6

Mühür, sadece sahiplerinin açıp okuması için mektupların üzerine de vurulmaktadır. Rakip; üzeri mühürlü bir mektubu sevgiliye göndererek, sevgilinin âşığa olan tutumunun değişmesine sebep olmuştur. Mektuplarına mühür basıp gönderen bir diğer kişi de ay yüzlü sevgilidir. Sevgilinin mektubuna bastığı mühürde kendisi gibi gökteki yarım hilal'e benzemektedir. Bir başka beyitte ise, sevgilinin dudakları rengi açısından balmumuyla ilişkilendirilmiş, mektup ve keselerin ağızlarının mühürlenmesine işaret edilmiştir:

Hilâf inhâ rakîb ol âfeti tenfîr idüp benden
O sengîn dil müzevver mühür kazmış nâme uydurmuş G 341/4

Bî-dimâgâne basar nâmeye mührin cânân
Nâbiyâ safha-i çerh üzre meh-i nîm gibi G 837/5

Sirâyet eylemiş mektûba la'linden halâvet kim
Virür şehd-i musaffâ kîsenün mûm-ı girîbânı G 860/4

Eskiden içinde para gibi önemli eşyaların saklandığı keselerin de ağzı mühürlenirdi. Bir beyitte mana, ağzı mühürlemiş keseye benzetilmiştir. Bunun nedeni, şiirde mana'nın müphem olmasındandır. Bu mühür daha yüzüğe vurulmadan önce manaya vurulmuştur. Sevgilinin, yok denecek kadar küçük olan ağzı hazine kesesine benzer. Onun güldüğünde gonca renkli dudaklarının açılması ise, yine rengi itibarıyla kesedeki balmumuna vurulan mührün bozulması olarak hayal edilmiştir:

Kîse-i ma'nâya mühr urmuşdı gencûr-ı dilüm
Sîne-çâk-ı mısra'-ı mühr olmadan hâtem henüz G 274/5

İtse düzdîde-tebessüm lebi ol gonca-femün
Mûm-ı mühri bozultur kîse-i genc-i 'ademün G 402/1

3.11. SADEFÇİLİK

Eskiden sadefkarlar, ince marangozluk işleri yapar ve onları sadef, fildişi ve kemik vs. ile süslerlerdi.²⁰⁹ Denizden çıkan saydam bir madde olan sedefler, ahşap üzerine yapıştırılarak veya kakılarak yerleştirilirdi. Nâbî, sadefle süslenmiş aynalardan söz etmiştir. Beyitte şair, insanların dış görünüşe bakarak hareket etmesini; sadef işlemeleri olan ayna aramaya benzetmiştir:

²⁰⁹Pakalın, a.g.e., C.III., s. 81.

Kim sorar hâtırı hep câme vü destârın arar

Halk âyînelerün şimdi sade-kârın arar

G 158/1

3.12. SAHH KAYDI

Yazma eserlerde bilhassa dinleme ve okuma esnasında müellif tarafından yaptırılan tashihlerin yerlerini tayin için satıların yanibaşlarına konulmuş olan “sad ve ha” harflerine “sahh kaydı” adı verilir. Düzeltilen veya ilave edilen kelime ya da kelimelerden sonra da bu işaret konurdu.²¹⁰

Şair; bir kasidesinde fermân'ın satırlarını, Cuma namazında saf tutmuş cemaate benzetirken, memduhun ferman üzerindeki düzeltmelerden sonra çekilen pençesini de Cuma hutbesini veren bir hatibe benzetir:

'Arzlarda satrlar saff-ı salât-ı cum'adur

Sahh-ı âsâfdur hatîbi pençe-i fermân-beri

K 17/2

3.13. ŞEMSE

Şemse; elyazması kitapların ciltlerinin üzerine altın yaldızla yapılan süslemeye denirdi. Süsleme, güneşe benzediği için bu adla anılmıştır. Şemse kitabın ilk sayfasının sağ üst tarafına yapılırdı. Yekpare şemseler olduğu gibi, parçalı şemseler de vardı. Köşeli, zincirli, gömme, mülevven, mülemma, müşebbek, gibi adlarla anılan çeşitli şemseler vardı.²¹¹ Şiirde âşığın görme ümidi şemse gibidir. Âşık ne kadar istese de sevgilinin mushafa benzeyen yüzünü her zaman göremez. Bunun sebebi ise mushafın her safhasında şemse bulunmamasıdır. Bir başka beyitte de şemse ile dağ arasında şekil bakımından ilişki kurulmuştur. Kitabın cildine yapılan şemsenin kitabı değerli göstermesi gibi sevgilinin güzelliğini de âşığın sinesindeki dağ izleri gösterir:

²¹⁰ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara 1997, s. 542.

²¹¹ Pakalın, *a.g.e.*, C.III., s. 334; Mermer-Keskin, *a.g.e.*, s. 94-95.

Her safhâda bulunmaz mushafda şemse-i hizb
Çeşm-i ümîd her dem ruhsâr-ı yâre gelmez G 295/2

Hüsn-i ma'şuka olur sînedeki dâg delil
Şemse-i cild ider iş'âr kitâbun şerefî G 634/2

3.15. ŞİİR MECMUASI

Mecmu'a; içinde seçme yazı ve şiirlerin bulunduğu el yazması eserlerdir. Bir çeşit antoloji niteliği taşımaktadırlar. Mecmuaların yazarları ve yazılış tarihleri genellikle belli değildir. Mecmualar, derleyenin zevkine göre hazırlanırdı. Edebiyat üzerine kurulu mecmuaların yanı sıra; dini ilimler (fıkıh, kelam vb.), musıkî, hat, falcılık vb. konular üzerine derlenmiş mecmualar da vardır.²¹² Şairimiz mecmuaların bir takım özelliklerini şiirlerinde şu şekilde kullanmıştır:

Düzenli mecmualarda aynı şaire ait şiirler sıralanırken “velehu ey dan” terimi şiirlerin arasına yazılması ve bu dönemde kişilerin koyunlarında mecmua taşımaları adetinden söz eder. Ayrıca Nâbî; kendi şiirini överek, şiirini görmeden derlenen bir mecmuanın ne tarz bir şiirle süslenebileceğini de merakla sorar:

Şu'arâ olmasalar vâlih ü hayrân Nâbî
Evvel-i şi'rîne yazmazlar idi lafz-ı veleh G 663/5

Ne gûne şi'rle tezyîn ider ser-levhâsın Nâbî
Bu şi'ri görmeyen mecmû'a yapdursa heveslerle G 741/7

Gâh mecmû'a gibi koynına kor gâh bakar
Dil veren kimse yanılmaz 'ulemâ-zâdelere G 729/6

²¹² Pala, a.g.e., s.300; Yaşar AYDEMİR, “Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve karşılaşılan Problemler”, *Turkish Studies*, Sayı 2, Yaz 2007, s.122-137.

3.16. ŞİRÂZE

Ciltlenen kitapların üst ve alt uçlarında kitap yapraklarını tutması için renkli ipekle yapılan ilmiklere şiraze denir. Şiraze, kitabın çabuk dağılmasını engeller.²¹³

Şiirde de şairin gönlü, nadir bulunan bir kitap nüshasına benzer. Bu kitabı muhafaza edecek ve koruyacak olan da, sevgilinin şiraze yapmak için kullanılan zülfünün ince telleridir:

Bulur elbette bir gün rişte-i zülfünle cem'iyet
Gönül bir nüshâ-i kem-yâbdur şîrâzesüz kalmaz   G 258/2

3.17. TEMELLÜK KAYDI

Mal edinme anlamına gelen temellük, yazma eserlerde kitabın sahibi tarafından mal edinildiği tarihi belirten kayıttır. Bu kayıta her zaman tarih olmayabilir. Bazı durumlarda kitap kapağının içindeki boş sayfaya basılan mühür de, kitabın kime ait olduğunu belli eder.²¹⁴ Şair, bir beyitte sevgilinin bakışlarıyla temellük kaydını ilişkilendirir. Sevgili, âşığın gönlünü şevk verici keskin bakışlarıyla mülk edinmiştir:

Şevk-i nigâh-ı tîzün ile kahramân-ı dil
İmzâ-keş-i temellük olur gam gam üstine   G 707/7

3.18. TEZHİP

Tezhip, boya ve altın tozu kullanarak çiçek ve nakışlarla süsleme satına denir. Tezhib'in sırf altınla yapılanına "Halkâri" denir.²¹⁵ Tezhip'in Rûmî ve Hatâyî gibi ıstılahları vardır. Rûmî, tezhibin hayvan şekilleriyle

²¹³ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 357; Mermer-Keskin, a.g.e.,s. 95.

²¹⁴ Abdulkadiroğlu, a.g.e., s. 547.

²¹⁵ Pakalın, a.g.e., C.III.,s. 490-491

süslenmesidir. Hatâyî ise, tezhibin çiçek şekilleriyle süslenmesidir.²¹⁶ Aşağıdaki beyitte de tezhipteki Rûmî ve Hatâyî tarzlardan söz edilmiştir. Şair, beyite göre gül ve sünbül desenleriyle bezenmiş tezhibe, yine bir nakkaş olan mâni ve onun resimlerinin yer aldığı Erjeng bende olsalar, tezhibin buna layık olacağı söylenmiştir:

O Rûmîler Hıtâyîler o güller hurde sünbüller
Sezâ üstâdına Mânî vü Erjeng olsalar bende G 811/5

Nâbî, kitabın bâblarının kırmızı mürekkeple ayrılması ve başlıklarının kırmızı mürekkeple yazılması gibi hususları da şiirinde konu etmiştir. Şiirin hayal dünyasında âşıkların elemle sinelerine çektikleri şerhaları şair, kitaplara çizilen kırmızı şekillere benzetmiştir:

Elemle sînemüzi şerhazâr idüp Nâbî
Kitâb-ı mihneti sürh ile bâb bâb idelüm G 528/5

Uşşâk rûy-ı zerdini itsün güdâhte
Tezhîb için kitâbe-i bâb-ı tevekkülin G 637/3

3.19. ZAHRIYYE

Gizli şeylerin saklandığı yer anlamına gelen zahriyye, yazma eserlerde kitabın cilt kapağının iç tarafıdır. Burada temellük kayıt ve mühürleri ile tayin, azil, doğum, evlenme gibi ailevi ve mesleki gizli kayıtlara da yer alırdı.²¹⁷ Şair; gülistanı, sabah rüzgârından aldığı vazife gereği içinde iki renkli gülü saklayan bir kitaba benzetmiştir:

Gülsitâna vazife viridi sabâ
Oldı zahriyyesi gül-i ranâ Mes 8/73

²¹⁶ Pakalın, a.g.e., C.III.,s. 57; Pakalın, a.g.e., C.I., s. 765.

²¹⁷ Abdulkadiroğlu, a.g.e., s. 539.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ

4.1. VÜCUDA GIYİLEN

4.1.1. 'Anteri / Entari

Entârî; eskiden üste giyilen, iki tarafı yırtmaçlı, geniş kollu, uzun gömlek gibi olan elbiseye denirdi.²¹⁸ Nâbî, Farsça şiirleri Türkçe'ye çevirmeyi, dış elbiseyi bozup entârî yapılması gibi düşünmüştür:

Câmeyi bozup 'anteri yapmak gibidür

Nazm-ı Türkîye çevirmek 'Acemün güftârın

G 550/5

4.1.2. Barâni

Bârânî, Osmanlıda yeniçerilere kıştan kışa verilen bir yağmurluktu. Bu yağmurluğun bir diğer ismi de “zemistânî”ydi.²¹⁹ Nâbî, memduhunu övmek için güneşi, ikbal yağmurluğunun altından bir düğmesi olarak düşünürken, ayı da şekli ve rengi itibariyle memduhun makam mutfağındaki gümüştan bir kevgire teşbih etmiştir:

Mihr barânî-i ikbâline zerden düğme

Kurs-ı meh matbah-ı câhında gümüştan kefgîr

K 8/32

---

²¹⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I., MEB. Yay., İst. 2004., s. 601-602.

²¹⁹ Pakalın, *a.g.e.*, C.I., s. 159.

4.1.3. Câme

Câme sırta giyilen, yeneri bol, rahat ev kıyafetine denir. Eskiden devlet erkânı, dışarıda günlük elbiselerini, evde de bu elbiseyi giyerdi.²²⁰ Aşağıdaki beyitte câme; değerli bir kumaştan yapılmış gösterişli bir elbise olarak ele alınır. Buna göre; kişilerin nazarları daima hakikate yönelmedikçe kişi, kıymetli kumaştan üzeri altın iplikle işlenmiş câme bile giyse, ona itibar edilmez:

Nazar hakîkatedür yohsa kim perestiş ider

Girerse câme-i zer-târe sûret-i dîbâc

G 37/3

Câme hâtırla da ilişkilendirilir. Hatır; eskide kalması, tesirinin olmaması yönüyle üzeri tozlanmış bir câmeye benzetilir. Bu bakımdan Nâbî'nin, boya benzettiği manâ'ya bu câmenin layık olmamasına şaşılmamalıdır:

Âceb mi kâmet-i ma'nâyâ Nâbî olsa nâ çesbân

Gubâr-âlûde olmuş câme-i hâtır köhenlenmiş

G 339/7

Bir başka beyitte ise câmelerde bulunan düğmeler ve ilikleri, sevgilinin tenini avlamak için kurulan tuzağa benzetilir:

Zann itme Nâbî tüğme ilik dâm u dânedür

Kurmuş şikâr içün ten-i hûbânı câmeler

G 136/7

4.1.4. Çâr-şeb

Çâr-şeb geceleri giyilen gömlek, ferâce ve çarşaf demektir. Şair, sulhiyesinde biten savaş sonucu barışın vermiş olduğu rahatlık ve huzurdan kinayeli olarak, indirilen savaş bayraklarının kumaş parçalarını, barış

²²⁰ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 255; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 528.

zamanında uyku için giyilen birer gecelik olarak kullanılabileceğini hayal etmektedir:

Pây-ı gavgâ çekilüp geldi dem-i asayış
Hâb için şukkaların çâr-şeb itdi a'lâm K 13/22

4.1.5. Ferâce

Çarşıftan önce kadınların üstlerini örttükleri ve dışarı çıkınca giymek için kullandıkları bir elbiseydi. Çuha, softa gibi çeşitli kumaşlardan yapılan ferâcelerin düz ve sade olanları bulunduğu gibi süslü ve işlemeli olanları da vardı. Ferâceler uzun, kollu ve dik yakalı, genellikle siyah yada koyu renkliydi. Boyundan yukarısını örtmezdi. Osmanlıda sarayın büyükleri ve ilmiye mensupları da ferace giyerlerdi.²²¹

Nâbî, denizi bir hocaya, dalgaları da hocaların giydiği bir ferâceye benzetmiştir. Ferâce, bir kıt'ada önlerinin açık olması, bir diğer kaside de ise renginin siyah olması yönüyle söz konusu edilmiştir:

Deryâ tecerrüd itse n'ola eski hâcedür
Pür-mevc-i mâ'î pûşîşi bir saf ferâcedür G 160/1

Neden dilün gam-ı 'âlemle derdnâk olmak
Misâl-i sûf görüp mevcini helâk olmak
Hemîşe derzi Muhammed yanında hazır iken
Neden ferâce gibi böyle çâk çâk olmak Kt 50

Çekmesün mi dil sevâd-ı maniye nazm-ı teri
Yok siyeh ferrâceli dûşîze-i nâzikteri K 17/1

²²¹ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 601-602.

4.1.6. Hırka

Dervişlerin giydiği, kalın kumaştan yapılmış, yaz kış giyilen, yakasız kollu cübbeye hırka denirdi. Müride şeyh tarafından dua ile giydirilir ve o şeyhe bağlılığı simgelerdi.²²²

Nâbî, dervişlik alametlerinden sayılan hırka; tesbih ve tâc'ı halkın nazarında itibar kazanmak için gösterişle giyenleri hiciv etmekte, kendisinin itibara ihtiyacı olmadığını söyleyerek dönemindeki kimi dervişten şikâyetlenmektedir:

Yokdur egerçi hırka vü tesbih ü tâcumuz

Ammâ ki i'tibâra yok ihtiyâcımız

G 281/1

4.1.7. Kabâ ve Perniyân

Kabâ, değerli bir kumaştan yapılmış elbisedir. Şiirde bu elbiseyi sevgili giyer. Perniyân ise, ipekten dokunmuş bir cins işlemeli kumaştır.²²³ Beyitte, kabâdan yapılmış eteğin üzerine samimiyet perniyanı giyilirse, o kişinin riyadan ve kirliliğe bağlılıktan kurtulacağı anlatılmıştır:

Olur ta'alluk-ı çirk ü riyâdan âzâde

Kabâ-yı ber-zede-dâmân perniyân-ı hulûs

G 362/3

4.1.8. Nemed

Nemed, keçe yününden örülmüş elbise demektir²²⁴. Nâbî, tecerrüt ehliyle dervişleri kasteder ve nemedi dervişlerin giydiğini söyler. Riyakar insanara sataşan şair, Melamet çıplaklarının, nemed gibi sıradan bir elbiseyi bile bilmezlerken, bazı kimselerin altın iplikle nakşedilmiş elbise giymelerini ise, onların riyakarlıklarının delili olduğunu söyler:

²²²Pakalın, a.g.e., C.I., s. 894; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İst., 2004, s. 204; Tolasa, a.g.e., s. 58.

²²³Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2004, s.353.

²²⁴Pakalın, a.g.e., C.II., s.676.

Gönül rehâ bulamaz mevce-i ta'alluktan
 Tecerrüd ehline kayd-ı nemed ne müşkil imiş G 356/3

Bilür lebâçe-i zer-târ bu riyâyı bilen
 Bürehne-cism-i melâmet nemed nedür bilmez G 326/2

4.1.9. Püşt-mâl / Peştemâl:

Peştamal, hamamda belden aşağısını örtmek için kullanılan bezdir. Şair; zahide aşk çıplaklığının hararetini sorduğunda, onun sadece peştamalıyla girdiği hamamdaki yalnızlıktan bahsedeceğini belirtir:

Zâhide germî-i 'üryânî-i 'aşkı sorsan
 Peştemâliyle fakat halvet-i hammâmı bilür G 197/5

Gümüş bedenli güzeller hamamda, üzerlerini peştamallarla sarınca, peştamallar sevgiliye kavuşmanın zevkini yaşayacaklardır:

Sîmîn-tenândan itmede zevk-i visaller
 Germ-âbelerde asılıcak püşt-mâller G 139/1

Bir başka beyitte de Nâbî, feleği hamama benzetir ve bu hamamın içinde peştemalin olmadığını söyler:

Çok da açılma eyle hazer rûzgârdan
 Hammâm-ı çerh köhnelemiş püşt-mâli yok G 388/5

4.1.10. Pîrehen / Gömlek

Pîrehen, elbiselerin içine giyilen bir g mlektir.²²⁵ Nâbî, badem çiçeklerini beyazlığından dolayı g mleğe benzetmiş; onların r zg rlı havada hareket etmelerini ise, yıkanıp asılan g mleklerle ilişkilendirmiştir:

 z d olup ş k fe-i b d m habsden
Asmış hevâya ş ste idüp p rehenleri G 844/3

Âşığın bakışlarını ipe benzeten şair, sevgiliden bu iplikleri umursamayıp zayı etmemesini, bu iplikle ona bir gömlek çıkmazsa da en azından eline mendil çıkarmasını söyleyerek sevgiliden,  şığını bir nebze olsun umursamasını istemektedir:

Meded t r-ı nig hum itme zâyi' k rg hunda
Sana bir p rehen çıkmazsa b ri dest-m l olsun G 564/6

Her gömleğin göz alıcı olmaması gibi her şiir de göz alıcı değildir. Göz alıcı şiirleri yazmak ancak Nâbî'ye mahsustur:

Nâbî varak-ı şi'r ne mahsûsdur ancak
Her p re varak çeşm-güşâ p rehen olmaz G 267/6

G mleklerde ince ve kalın ip birbiri içine girmiştir:

Olup rek bete ser-rişte lezzet-i baden n
Girer biribirine t r u p dı p rehen n G 409/1

4.1.11. Ridâ

Ridâ,  rt  ve belden yukarıya örtülen şal anlamındadır. Zühd ehline sataşan şaire göre, kaba zühd anlayışının tesiri o dereceye gelmiştir ki kadeh bile meclise, üzerinde bir örtüyle gelmektedir:

²²⁵ Tolasa, a.g.e., s.529.

Te'sîr-i zühd-i huşk irişdi o hadde kim
Gelmekte bezme gerden-i mînâ ridâ ile G 670/6

4.1.12. Sâde

Sâde, gül mevsiminde, yani ilkbaharda giyilen bir giysi olarak aşağıdaki beyitte söz konusu edilmiştir:

Gül gülüp girdi nihâlân-ı çemen sâdeler
Fasl-ı güldür yakışur sâdeler âzâdeler G 729/1

4.1.13. Tennûre

Tennûre, Mevlevilerin giydikleri kolsuz, yakası yırtmaçlı uzun elbisenin adıdır. Tennûre giyildikten sonra bele “elif nemed” denilen bir parçası sarılırdı. Daha üste tennûrenin “destegül” denilen ikinci parçası giyilirdi.²²⁶ Nâbî, aşağıdaki beyitte, üzerinde tennûre ve başında külahıyla semâ' dönen bir Mevlevi dedesini konu eder:

Bir habâb-ı yem-i vahdet külehi birisi de
Devr-i tennûresi girdükçe semâ'a dedenün G 416/5

4.1.14. Terlik

Terlik, teri tutan anlamında aşağıdaki beyitte atlet anlamında kullanılmıştır:

Çâk eylesün ko perdeyi fasl-ı bahârdur
Gül pîrehele kâni' olur terlik istemez G 261/4

²²⁶ Pakalın, a.g.e., C. III., s. 456-457.

4.2. AYAĞA GİYİLENLER

4.2.1. Pâbuş / Kefş / Ayakkabı

Kefş, ayakkabı, keş-ger de ayakkabıcı demektir (bkz. Sosyal Yapılanma: Kefşger). Divan şiirinde hilal genellikle şekli itibariyle ayakkabıya benzetilir. Ayakkabılar; eskimesi, dikilerek yapılması gibi hususlarla şiirde konu edilmiştir. Aşağıdaki beyite göre, yaşlı felek ay yüzlü sevgiliyi hale meclisine alıştırmak için çok fazla ayakkabı eskitmiş yani çok fazla çaba sarfetmiştir:

Siphr-i pîr çürütdi hezâr keş-i hilâl

O mâhı hâle-i bezme dadandurıncaya dek

G 406/9

Camide ayakkabı koyma yerleri içeridedir. Camiye giren insanların, ayakkabılarını bu yerlere koyup, almak için ayakkabılarını el üzerinde taşımaları aşağıdaki beyitte dile getirilmiştir:

Zillet erbâbı olur bâb- İlâhî'de 'azîz

Halk câmi'de el üzre götürür pâbuşın

G 573/2

4.2.2. Mûze / Çizme

Mûze, çizme demektir. Nâbî, aşağıdaki beyitte kanaatimizce kalemi, mürekkebinin renginden dolayı, yeryüzünü dolaşan siyah çizme giymiş bir tacire benzetmektedir.

Bir siyeh mûzeli sûdâger-i bahr u berdür

Sahtdür kâdime-i sâhire-peymây-ı kalem

G 513/7

4.2.3. Na'lçe

Eskiden ayakkabı ökçelerine çakılan nal şeklindeki demire na'lçe denirdi. Ayrıca şairler na'lçeyi aya, çivilerini ise yıldıza benzettikleri hayaller oluşturmuşlardır.²²⁷

Aşağıdaki rubaide eğri / kötü huylu kimseler; şeklinden dolayı na'lçe'ye benzetilmiş, na'lçe'nin ayakkabının altına takılıp ezilmesi gibi kötü karakterli insanların yeri de ayaklar altıdır:

Mânend-i zîrâ' elden ele devreyler
Her kim ki olur ise müsakîmü'l-ahvâl
Ammâ ki olan na'lçeveş kec-tıynet
Olmaz da n'olur zîr-i kademde pâ-mâl

Rb 137

4.3. BAŞA GIYİLENLER

4.3.1. Destar

Destâr, başa giyilen takke ve fes gibi şeyler üzerine sarılan sarık demektir. Destar sarılması sultan 1. Ahmet zamanında bir takım usullere tabi oldu ve destar; kafesî destar, örfî destar gibi muhtelif isimler aldı.²²⁸ Destarlar sarılışına göre değişik görünüm arz ederlerdi. Hatta sarılışlarından kişinin tarikatındaki derecesi bile anlaşılabilirdi.²²⁹ Destâr'ın sarılması, kenarına çiçek takmak (bkz. 2. Bölüm), destarın renkleri gibi bir takım özellikler beyitlerde söz konusu edilmiştir.

Nâbî, destâr renginin mensup olunan inançla ilgili olduğunu söylemiş ve Sünnî Müslümanların tek renk / beyaz destâr taktıklarını belirtmiştir:

Ser-i sünnîdeki destâr gibi yek-reng ol
Yüri terk eyle dü-reng olmağı mendîl gibi

G 848/4

²²⁷ Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Haz. Cemal Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 310.

²²⁸ Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.431-432.

²²⁹ Pala, **a.g.e.**, s.113; Tolasa, **a.g.e.**, s. 529.

Aşağıdaki beyitte ise, “gecelik destâr” ifadesi geçmektedir. Beyitte, mum bir insana, başındaki fitil de gecelik destâra benzetilirken, âşîğın ah ateşinden neredeyse mumun destarının yanacağı belirtilmiştir:

Meclise oldı bu şeb âteş-i âhum sârî
Şem'-i bezmün yanayazdı gicelik destârı Mt 54

Nâbî, destarın sarılmasını, her yere sarabilen kabak bitkisiyle ilişkilendirir. Destâr tülbentinin, kubbeyi andırır şekilde fazlaca sarılması, kişinin yüksek rütbeli olmasına işarettir. Fakat bu dünyaya ne kadar rağbet edilir, dünyada ne kadar yüksek bir makam elde edilirse de sonunda bunların hepsi geçicidir:

Vechi var bulduğı eşcâra tefevvuk itse
Çünkü destâr-ı mükevverle zuhûr itdi kedû G 657/8

Bu devlet-i fânîye bu ragbet çokdur
Bu çihre-i ikbâle bu nahvet çokdur
Başunda bu kubbe denlû destâr nedür
Virân olacak kasma bu zînet çokdur Rb 58

4.3.2. Külâh

Külâh, başa takılan, keçeden yapılmış, ucu sivri giyeceğın adıdır.²³⁰ Mevlevilerin giydikleri külâha sikke denmekteydi. Bu külâhlar devetüyü renginde otuz, otuz beş santim uzunluğundaydı.²³¹ Mevleviler bu külâhları başlarına tek birle giyerlerdi:

²³⁰ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 338; Tolasa, a.g.e., s.529.

²³¹ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 339.

Bî-ezân-ı subh tâc-ı âftâb olmaz bedîd
Mevlevî eyler külâhın zîb-i ser tekbîr ile G 664/3

Aşağıdaki beyitte de şair başa takılan külâhı bir nişan tahtasına benzetir:

Bir pûteye benzer seri üstinde külâhı
Kim rîhtedür sîmveş ol gerden-i sâde G 786/2

4.4. KUMAŞ ÇEŞİTLERİ

4.4.1. Alaca

Alaca, çok dayanıklı, fes rengi ve lacivert zemin üzerine sarı çizgili bir tür pamuklu kumaşın adıdır.²³² Nâbî, alaca'nın "karışık renkli" anlamına gelmesinden de hareketle; toprağı, baharda alaca kumaşı giyen bir pire benzetir:

Hâk-i siyeh ne turfe heveskâr pîrdür
Kim her bahar giydüğü taze alacadur G 160/4

Aşağıdaki rubaide de şair, sevgilinin dudağının yansıması gözümü Cem'in kadehi, yanağının parlaklığı ise, yüz suyumu çiğ tanesi yaptı. Sevgilinin alaca giyinmiş servi boyunun seyri bakışımı, Rüstemin yayının süsleri haline getirdi demektedir:

Aks-i lebi itdi çeşmümi kâse-i Cem
Tâb-ı ruhi itdi âb-ı rûyum şeb-nem
Ol serv-kad-i alaca pûşun seyri
İtdi nighüm nakş-ı kemân-ı Rüstem Rb 145

²³² Pakalın, a.g.e., C.I., s.43.

4.4.2. Atlas

Atlas, ince ipekten genellikle kırmızı renkte dokunan bir çeşit kumaştır. Atlasın incesinden kadınlara, kalınından ise erkeklere şalvar yapılırdı. Ayrıca zenginler atlastan; bohça, kese vb. eşyalar da yaparlardı.²³³ Nâbî'nin şiirinde atlasın genellikle değerli bir kumaş olarak ele alındığını görmekteyiz.

Nâbî, elverişli halde olup da giydikleri elbiseleriyle yani zenginlikleriyle övünen kişilerin durumlarını, önemsiz bir yaprağa benzetir. Dünyanın geçiciliğine binaen bu yaprağın kişilere atlas olarak görüldüğünü söyleyerek, onlara gözlerini açmalarını tavsiye eder:

Ey iden câme-i atlasla tefâhür gözün aç
Sana atlas görünür berg-i hakir-i fursâd

K 2/18

İpekli bir başka kumaş da dibâdır. Nâbî aşağıdaki beytinde, Yaptığı her işi sanatkârca yapan Allah'ın, ipek böceklerinede dut yaprağı yedirerek ipek yaptırmasını, bu ipekten de hükümdarların iftihar elbisesi olarak giydikleri atlas ve dibâ denilen ipekli kumaşların dokunduğunu anlatmıştır:

Zihî Sâni ki eyler berg-i tut u kirm-i bed-bûdan
Libâs-ı iftihâr-ı şehriyârân atlas u dibâ

K1/17

4.4.3. Dülbend

Tülbent, pamuklu bir dokumadır. İnce seyrek dokularıyla yumuşaktırlar.²³⁴ Erkekler tülbenti sarıklarında kullanır, kadınlar ise dışarı çıkarken başlarına taktıkları hotozların üzerine işlemeli iki parça tülbent örtterek yüzlerini kapatırlardı.²³⁵ Bir beyitte tülbent, ince seyrek ve yumuşak dokulu olmasından dolayı buluta benzetilir. Burada şair hilal, eserlerimizin

²³³ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 111.

²³⁴ KESKİN, Neslihan İlknur, *Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divan Edebiyatına Yansımaları ve Anlam Çerçevesi*, GÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 859.

²³⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul 2002, s.123-125

sayfalarının mistar çekenini olmadığından, bulut tülbendini boşuna parmağına sarmasın demektedir:

Dülbend-i ebri barmagina sarmasın hilâl
Mistar-keş-i sâhîfe-i âsârumuz degül

G 486/8

4.4.4. Kâlâ

Kâlâ, bir çeşit kumaş ve giyim eşyasıdır. Nâbîde kâlâ, genellikle istek ve arzuya benzetilir. Aşağıda ise, sevgilinin siteminin, kabul edilmeyen âşığa teveccüh etmemesi, satın alınmadığı için herhangi bir işleminden geçmemiş kumaşların iğnenin cefasını çekmemeleriyle ilişkilendirilir:

Her nâ-kabûle itmez zahm-ı sitem teveccüh
Görmez cefâ-yı sûzen kâlâ-yı nâ-harîde

G 703/3

Ayrıca kişi, eline dünya malı geçmedi diye hayıflanmamalıdır. Çünkü dünya kumaşı, iç geçirerek bakmaya değmez:

Kâlâ-yı cihân germ-nigâh itmege degmez
El irmedi hayfâ diyü âh itmege degmez

G 272/1

4.4.5. Kettan / Keten

Keten, keten denilen bitkinin sakızından çıkarılan lif ipliğidir ve bununla çeşitli kumaşlar yapılmıştır. Boyacılar boyayacakları ketenleri, çimene serip bir gece ay ışığında bekletirlerdi. Böylelikle ketenlerin renkleri bozulur, sonra da istedikleri renge boyarlardı. Ayrıca eskiden ketenlerin ay ışığına üzerindeki lekeleri yok etmek için konulmasına dair bir uygulama vardı.²³⁶

²³⁶ Onay, a.g.e., s. 251-252.

Böyle bir durum aşağıdaki beyitte de işlenmiştir. Âşık keten gibi yıpransa da, beyaz tenli sevgiliye kavuşmak için onun vücuduna giyeceği bir gömlek olmayı istemektedir:

Kettân gibi fersûde olursam da olaydum

Tek ol meh-i sîmîn-tene pirâhen olaydum

G 526/4

4.5. KUMAŞLARLA İLGİLİ UYGULAMALAR

4.5.1. Kumaş Boyamak

Nâbî şiirinde kumaşların boyanmasını söz konusu eder. Kabâ, bir tür önü açık kaftandır (bkz. Kabâ). Nâbî, gözlerine hitap eder ve gözyaşı kumaşını, açık renge boyamamasını, çünkü güzellik pazarında “kabâ”lara rağbet edilmediğini söyler:

Ey çeşm açuk boyama kumâş-ı sirüşküni

Yok çâr-sûy-ı hüsnde ragbet kabâlıga

G 768/5

4.5.2. Kumaş Damgalamak

Eskiden kumaşın kalitesini ve nerede üretildiğini göstermek için kumaşlar damgalanırdı. Aşağıdaki beyitte gönül, sevgilinin yanağının aksiyile damgalanmış ve böylelikle değeri artmış bir kumaşa benzetilmektedir:

Aks-i ruhunla buldı revâcın metâ-ı dil

Tamga-peziîr-i nakş-ı 'izârün benüm senün

G 443/6

4.5.3. Kumaşı Ölçmek

Kumaşlar, endâze denilen bir ölçüyle ölçülerek satılırdı. Şair bir beyitte gönlüne seslenerek, kavuşma kumaşını ölçmek mümkün olsada bunu yapmamasını, çünkü bu durumun debi terk etmek olduğunu vurgulamaktadır:

El virse dahı düşme gönül terk-i edebdür

Endâzelemek kaydına kâlâ-yı visâli

G 840/3

4.6. TAKILAR

4.6.1. İnci Kolye

İnci kolyeler, kadınların mücevher olarak boyunlarına taktıkları aksesuardır. İnciler ortalarından delinerek ipe dizilir ve böylelikle bir süs olarak boyuna takılırdı. Şair bir beyitte, mıstar çekilmiş bir sayfadaki nazmı değeri yönüyle ipe dizilerek kolye yapılmış inciye benzetir:

Mıstar-keşide safhadaki nazm-ı âbdâr

Lû'lû-misâl rişte-i hem-vârdan geçer

G 195/4

4.6.2. Kemer

Giyeceklerin önemli bir aksesuarıdır. Osmanlılarda kadınların gümüşten kemer veya tokaları gümüşten kumaş kemer takmamaları çok yaygın bir gelenektir. Osmanlı kadınlarında kemer takma âdeti, kuşaktan kuşağa aktarılmış bir motiftir.²³⁷ Kemer şiirde, sevgilinin güzellik unsurlarından birisidir. Âşıklar sevgiliyi kemeri sebebiyle de methetme fırsatı bulurlar. Sevgilinin beline süslemek için taktığı kemer ve tokası gümüştedir:

Sîmden cûy-bârdur kemerün

Ehl-i 'aşka medârdur kemerün

G 437/1

Sîmîn-kemer ki zîver-i mûy-ı miyânıdır

Çengelli belde sanki gümüş kârbânıdır

G 107/1

²³⁷ Faroqhi, a.g.e., s.123-125.

4.6.3. Küpe

Küpe de süslenmek için kadınların taktıkları mücevherlerdendi. Altın ya da gümüş gibi pek çok değerli madenden yapılan küpeler kulaklara takılırdı. Aşağıdaki beyitte kanaatimizce eritilmiş gümüşten yapılmış damga, sevgilinin kulağına ziynet olarak taktığı küpeye benzetilmiştir.

Dü gûş-ı taraf-ı benâgûş-ı yâre zîverdür

Olur zenîşgeh-i tamgâ sebîke-i sîmîn

G 561/4

BEŞİNCİ BÖLÜM

EŞYALAR VE ALETLER

5.1. KİŞİSEL VE EV EŞYALARI

5.1.1. Atlas Kese

Eskiden padişah fermanları, ekâbir mektupları vb. kırmızı atlas keseler içine konup ağızları mühürlenirdi.²³⁸ Mektup aşırı isteklilere, bekledikleri haberleri veriyor. Bundan dolayı mektubun sefer elbisesini atlastan yaparlarsa da degecektir:

Nâme müştâklarun virmede çün kim haberin

Deger atlasdan iderlerse siyâb-ı seferin

G 570/1

5.1.2. Âyîne / Mir'ât / Ayna

Ayna / mir'ât, süslenirken kullanılmasından dolayı şiirlerde sıklıkla geçmektedir. Ayrıca beyitlerde ayna birçok yönüyle ele alınır. Sevgilinin aynaya bakarak süslenmesi, geçmişte âyîne-dâr veya berberlerin süslenenlere ayna tutmaları, aynalara bakımları yapılmadığı zaman paslanmaları ve ayna çeşitleri Nâbî divanında gözümüze çarpan hususlar olmuştur:

Gelür sahn-ı hayâle birbirine benzemez sûret

Dil-i endîşenâkûn farkı yok mir'ât-ı berberden

G 599/5

Levh-i derûna nakş olalı fikr-i hatt-ı yâr

Âyîne gibi jeng ile germ-ülfet olmuşuz

G 329/6

---

²³⁸ Onay, a.g.e., s. 47-48.

Aynaların çok çeşitleri vardı. Dükkânların önüne konulan, içerde oturanın dışarıdan geleni görebilmesini sağlayan top aynalar ve eğri aynalar bunlardandı. Aynalarla papağanların kafeslerine konulup konuşmaları sağlanırdı (Bkz. 2. Bölüm: Papağanı Ayna İle Söyletmek):

Nâzırın 'aksini kec gösterür âyîne-i kec
Olmadun sen bize togrulmadun ey âyîne-rû G 657/4

Şiirde, sevgilinin yüzü, aynaya da teşbih edilmiştir. Sevgilinin hat çıkan yüzü, paslanmış bir aynayı andırmaktadır. Ayrıca aynaların paslarının külle silinerek giderildiği aşağıdaki beyitte şöyle dile getirilir:

Jengini açmak için çihre-i mâhun feleğe
Matbahından götürür bâd-ı seher hâkister K 9/48

Nakş-ı tamga gibi âyîne-i sîmîn üzre
Kaldı ey sîm-beden çeşm-i ümîdüm sende G 805/8

5.1.3. Banyo Kesesi / Lif

Banyo kesesi ve lif vücudu tezlemek için kullanılan eşyalardır. Lif, sabunla köpürtülerek vücuda sürülmektedir. Nâbî, ay yüzlü sevgilinin yüzüne sürülen beyaz sakalları lif'e benzetir. Banyo kesesi, vücuttaki ölü derileri temizler. Yüzeyi sert ve pürüzlüdür. Şair, kişinin hamam kesesi gibi olmadıkça dünyanın kirlerinden kurtulamayacağını belirtir:

Meh-rûylara lif sürer rîş-i sepîdi
Sabunculuk itmekde 'aceb rind-i cihândur G 208/6

Çirk-i dünyâyı sühûletle ne mümkin tahsîl
Rû dürüş t olmayacak kîse-i hammâm gibi G 833/3

5.1.4. Bisât / Câme-Hâb / Pister / Bâlîn / Yatak

Câme-hâb ve pister, yatak; Bâlîn ve bisât ise minder ve yastık anlamlarıyla beyitlerde kullanılan motiflerdir. Bir beyitte pister; gece yolculuk eden kimselerin uykuları geldiğinde rahat bir yatak / döşek aramayacakları yönüyle işlenmiştir:

Şeb-rev ki hâbı gâlib ola pister istemez
Âteş ki subha kalmaya hâkister istemez G 304/1

Yastık ve minderler ise; ipekten yapılanlarının olması, kişilerin sırtlarını dayamak için kullanmaları, üzerlerinin nakışla süslenmeleriyle konu edilirler:

Bir zaman mesned-i şâhîdeki bâlîn-i harîr
Gerdiş-i devr ile âmâde yatur mezbelede G 731/2

Halk-ı zamâne râhat olur istinâddan
Bâlinlerün suverlerine istinâd iden G 575/8

Kilid-i genc-i tevekül müselleme oldu bize
Zekât-ı 'âleme kâfîdür en fakîrümüzün
Bisât-ı zer-keş-i şâhâne künc-i râhatda
Şikenleri-i leb-i pür-handedür hasîrümüzün Kt 52

Rû-mâl-i hayâl eyleyerek haste-i çeşmün
Tasvîrli bâlîn-i münakkaşlara düşmüş G 337/3

5.1.5. Bûriyâ / Hasır

Bûriyâ, yere serilen hasır demektir. Hasır, geçmişte temin edilmesi kolay bir eşyaydı. Hasır Nâbî'nin şiirlerinde, toprağın üzerine serilmesi, mescitlerde kullanılması ve üzerinde namaz kılınması gibi hususlarla yer almıştır:

Ümmîd-i himmet eyler isen andan eyle kim

Hâk-i siyâha bast idecek bûriyâsı yok

G 382/5

Aceb ne tîz ferâmûş ider cebîn-i gurûr

Hasîr-i mescide her rûz çihre-sâlığını

G 862/4

Hâsir-i 'âm rûchân üzredür seccâde-i hâsa

Tururken sahn-ı mescid gûşe-i mihrâbı neylersin

G 556/2

5.1.6. Cârûb

Cârûb, yeri temizlemek için kullanılan süpürge. Aşağıdaki beyitte tövbe, süpürgeye benzetilmiştir. Süpürge'nin gövdesi de yaşlanmış şairimizin ak sakallarıdır ve o pişmanlık zeminini süpürmektedir:

İtdükçe rûy-mâl zemîn-i nedâmete

Rîş-i sefid-fâm ile cârûb-ı tevbeyüz

G 302/4

5.1.7. Çakmak / Lüle

Lüle içine tütün basılıp içmeye yarayan eşyadır.²³⁹ Şiirde derviş, lülesini çakmakla yakarken elini yakmıştır. Bunun sebebi ise, çakmağın

²³⁹ Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Haz. Cemal Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 421.

âh'ının tutmasıdır. Ayrıca şair, düşmanlarının lüle gibi kalbinde delik, dudağında duman, başında ateş olmasını ister:

Lûlesin yakduğı dem yandı eli dervîşün
 Bu cezâ turfe cezâdur sana elyâk didiler
 Tütüni gerçi güzel lûlecigi müsta'mel
 Çakmagın seyr idicek âhını alçak didiler Kt 31

Ola surâh be-dil dûd be-leb sûz be-ser
 Nâbiyâ lüle-sıfat her kim ise düşmenümüz G 309/7

5.1.8. Destmâl / Mendil

El bezi, mendil anlamında olan destmâl, nakışla süslenmesi ve kişilerin ceplerinde bir süs eşyası olarak konulması yönüyle konu edilmiştir:

Bilüp hûn-âbe-rîz-i eşk-i hicrân olduğın çeşmüm
 Münakkaş destmâli dîde-i giryâne göndermiş G 340/4

Bî-çâre destmâllere çâr-mih-i cevır
 Tahsîline mukaddemedür cîb-i ragbetün G 400/5

5.1.9. Delv / Kova

Kova, kuyulardan su çekmek için kullanılan bir alettir. Aşağıdaki rubaide, Bu dönemde bir kişinin azl yahut başka bir sebeple görevden ayrıldığında da halkın ondan yüz çevirmesi; kişi, rağbet görülen bir makama geldiğinde de halkın onu baş üstü etmesi, kovanın kuyuya boş inip dolu çıkmasıyla ilişkilendirilmiştir:

Âlemde o kim şeref bulur devletle
 Halk eyler anı sadr-nîşîn 'izzetle

Delv olsa tehî çâha iderler irhâ
Bâlâya çekerler tolıcak ragbetle

Rb 191

5.1.10. Dûr-bîn / Dürbün

Dürbün, uzakları yakın göstermeye yarayan aletin adıdır. Bir beyitte dürbün, camı olması nedeniyle kadehle ilişkilendirilir. Diğer taraftan şair, sevgiliye kavuşma düşüncesi ne kadar görülse, sevgiliyi o kadar uzaklaştırır. Bundan dolayı, acaba sevgiliye kavuşma düşüncesi dürbün özelliği mi taşıyor demektedir:

Olurduk bî-ta'ab müşrif temâşâ-yı harâbâta
Dirîgâ pâre-i mînâ-yı meyden dûr-bîn olmaz

G 303/5

Olur dırâzter ne kadar kûteh eylesen
Fikr-i visâl-i yâr 'aceb dûr-bîn midür

G 150/5

5.1.11. Gehvâre / Kundak

Gehvâre beşik demektir. Kundak ise bebeğin sarıldığı örtünün adıdır. Beşik bir beyitte, çocuğun uyumasına yardımcı olması ve ağaçtan yapılmasıyla; kundak ise, bebeklerin tedbir açısından beşiğe, kundak bağıyla bağlanıp yatırılmaları yönüyle söz konusu edilmiştir:

Tıfl iken gelmezdi fikr-i kâmetiyle çeşme hâb
Olmasa serv ü sanavberden eger gehvâremüz

G 282/3

Fikr ü tedbîrün olur gerdûn içinde kârger
Bend-i kundak men' iderse cünbiş-i gehvâreyi

Mfr 64

5.1.12. Hâven / Havan

İçinde çeşitli şeylerin dövülüp ufalandığı ağaç, taş veya mâdenden yapılmış çukurca kaba havan denir. Eskiden eczacılar da “hokka” adı verilen havanların içinde çeşitli maddeleri ilaç yapmak için döverek karıştırırlardı.

Aşağıdaki beyitte de bu duruma temas edilmiştir. Hz. İsa peygamberin mucizesi, nefesiyle ölüleri diriltip, hastaları iyileştirmektir. Şair beyitte Hz. İsa'nın bu yönüne ve o'nun feleğin dördüncü katında bulunduğu inancına telmihte bulunarak, gönül derdine İsa'nın, feleğin değerli altın havanında hazırlayacağı ilaçların bile çare olamayacağını belirtilmiştir:

Olmaz şifâ-pezîr gönül sahk iderse de
Zer-hâven-i felekde Mesîhâ devâmuzı G 881/3

Şair, bir kıt'asında lâleyi şeklinden dolayı havana benzetirken, lalenin içindeki siyah lekeyi de gönül yarasına teşbih etmiştir:

Pür olup nan ile bir keffesi bir mîzânun
Birisi sengler altında zebûn kalmışdur
Hâven-i mis pür olur misk ile yâ 'anber ile
Lâlenün hâvenine dâg-ı derûn kalmışdur Kt 34

5.1.13. Hilâl / Kürdan

Eskiden kürdan, hilal şeklindeydi ve kemikten yapılırdı. Kişiler bu kürdanı destarlarında taşırlardı.²⁴⁰ Aşağıdaki beyitte sevgili, âşığa kulağını aç deyip, tama' dişlerini temizlemesi için kemikten bir kürdanı âşığa nasihat olarak göndermiştir. Bu kürdan, sevgilinin dişlerini öpme saadetine sahip olduğu için hüma kuşuna benzetilir:

²⁴⁰ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I., MEB. Yay., İst. 2004. s. 830.

Tama' dendânını pâk eyle gûşun aç diyü ol şûh
Hilâl-i üstühânkâriyi dervîşâne göndermiş G 340/3

Olmış garîk devlet-i bûs-ı dehânına
Gûyâ hilâl-i yâr hümâ üstühânıdur G 107/2

5.1.14. İbrik ve Leğen

İbrik; el, yüz ve ayak yıkamak için kullanılan su kabının adıdır. Tek kullanıldığı gibi leğenle birlikte de kullanılırdı. Temizlenmek için ibrikten akan su leğene dökülürdü. İbriğin; toprak, bakır, gümüş ve altından yapılanları vardı.²⁴¹ Şiirlerde; maddi ve manevi boyutta temizlik sağlayan abdest almak gibi günlük temizliğin, ibrikten dökülen suyla yapılması söz konusu edilmiştir:

Afvunda azâbun dahi ahkâmı muhakkak
İbrîk-i vuzû kûze-i mestân mütereddid G 55/6

Nâbî idemez kısmet-i Hakkı idrâk
Çâlâk ise de ne denlü 'akl-ı derrâk
İbrîk ü legen ma'den-i vahidden iken
Birinde su pâk birinde nâ-pâk Rb 124

5.1.15. Kef-gîr / Kevgir

Kevgir, süzgeç olarak kullanılan delikli bir kaşıktır. Şair, kasidesinde memduhunu övmek için güneşi, ikbal yağmurluğunun altından bir düğmesi olarak düşünürken, ayı da şekli ve rengi itibarıyla memduhun makam mutfağındaki gümüşten bir kevgire teşbih etmiştir:

Mihr barânî-i ikbâline zerden düğme
Kurs-ı meh matbah-ı câhında gümüşden kef-gîr K 8/32

²⁴¹Pakalın, a.g.e., C.II., s. 14.

Bir diğerk beyitte ise şair kevgiri; şekli ve görünüşü itibariyle, yüzeyinin pürüzlü ve delik delik olmasından yola çıkarak Allah'ın kudret mutfağında yaratmış olduğu gökyüzüne benzetmiştir:

Dürdden sâfını tefrika veli-nimet-i sun
Eylemiş matbah-ı kudretde sipihri kefgîr G 73/2

5.1.16. Mankal / Mangal

Eskiden evlerde soba tertibatı olmadığı için odalar mangalla ısıtılırdı.²⁴² (Ayrıca bkz. Tandır) Şimdi ise mangal piknik eşyası olarak kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, gül bahçesindeki goncayı şekli itibariyle micmer'e / buhurdan'a, gülün ateşi çağrıştıran renginden dolayı da yapraklarını mangala benzetmiştir:

Olurđı gonce micmer verd mankal bezm-i gülşende
Nesîm-i cân-fezâ mihmân-ı zülf-i 'anberîn olsa G 778/2

5.1.17. Micmer

Micmer içinde tütsü yakılan kaptır. Şiirlerde micmerle ilgili teşbihlerde genellikle yanma eylemi esastır Ele aldığımız beyitte de micmer yanma eylemiyle geçmektedir (Ayrıca bkz. 2. Bölüm: Başa Ateş Yakma):

Âteş-i 'aşk ile ser-geşteligüm sanma tehî
Dûd-ı sevdâ ile micmer gibi pürdür külehim G 518/5

5.1.18. Mikrâz

Makas anlamına gelen mikrâz, aşağıdaki beyitte mumları kesmek için kullanılan bir eşya olarak geçmektedir. Mumun içinde yanmasını sağlayan bir

²⁴² Pakalın, a.g.e., C.III., s. 394.

fitil bulunur. Bu fitil bittikçe mumun yanması için başı bir makasla kesilir. Nâbî, sevgilinin dudağına değen iki parmağı mum makasına benzetir:

Engüşt-i nevâziş ki leb-i yâre yapışmış
Mikrâzdur ol şem'-i ziyâdâra yapışmış G 349/1

5.1.19. Mirvahâ / Yelpaze

Yelpaze, sallanınca rüzgârıyla serinlemek için kullanılan bir eşyadır. Ayrıca geçmişte yelpaze, sineklerin tatlı şeylerin üstüne konmasını engellemek için de kullanılırdı. Aşağıdaki beyitte yelpazenin bu şekilde kullanılması söz konusu edilmiştir:

Meges-i ye'sden ey Nâbî keder-yâb olma
Dest-i cûd-ı hak iken mirvâha cünbân-ı ümîd G 58/9

5.1.20. Misvak

Misvak, diş fırçası yerine bir ağacın dallarından yapılan temizlik eşyasıdır.²⁴³ Kullanılması peygamberimizin sünnettir. Bu sebeple misvak şiirde, genellikle zâhid / sûfî ile birlikte kullanılır. Misvakın ucu, kullanılacağı zaman lif lif açılır.

Misvak mevcut olan yüzlerce lifiyle şairin “ağzını aramak”tır, fakat misvak şairin sırrını asla öğrenemez. Ayrıca her ağaçtan misvak yapılmaz onun ağacı özeldir, bir rubaide de şair buna değinmiştir:

Zâhid idrâk idemez yohsa hüveydâ görünür
Sûret-i vahdet ü kesret ser-i misvâkinde G 689/2

²⁴³Pakalın, a.g.e., C.II., s. 547.

Sırra dâ'ir dehenümden yine bir harf alamaz
Sad hezâr öyle zebân olsa da misvâkümde G 666/4

Her dil keder-i nifâkdan pâk olmaz
Her sâde-dil âyîne-i idrâk olmaz
Her şahsa dehen-güşây-ı esrâr olma
Her şâh-ı çenâr ü bîd misvâk olmaz Rb 96

5.1.21. Para Kesesi / Cüzdan

Para kesesi ve cüzdan, para ve maddi değeri yüksek madenlerin saklanması için kullanılan eşyalardandır. Şiirlerden anladığımıza göre geçmişte; keselerin ağzı, üzerlerinde bulunan ince iplikle bağlanır, başkası tarafından açılmadığının bilinmesi için bal mumuyla mühürlenirdi. Halk, altınlarını da bu keselerde saklardı.

İrşâda olur vâsıta sâhib-nazarı
Teshîr-i eşiddâda hâlimün eseri
Bir kîse-i süst-târda zabt eyler
Bir pâre-i mûm nice bin sîm ü zeri Rb 210

Kîseden kîseye habs eyleyerek halk zeri
Çok peşîmanlığı var çıkduğına ma'denden G 586/5

Son olarak ümit, cüzdana benzetilmiş ve içi ümitsizlik nakdiyle doldurulmuştur:

Kam ol gün ki ola dest-zed-i kîse-berân
Toldı nakdine-i hirmân ile cüzdân-ı ümîd G 52/7

5.1.22. Rahle

Üzerine kitap, Kur'ân vb. konulup, yanına oturarak okumak için yapılmış sıralara rahle denilir. Rahleler, biri açılır kapanır bir şekilde; diğeri sabit iki geniş ayaklı, üstü dar, alçak bir masa olarak tasarlanmışlardır. Geçmişte rahlelerin çok süslü yapılmış olanları vardı. Bunlar, ceviz ağacından ve üzerleri sedef ve kemik kakmalarla süslenerek yapılırlardı.²⁴⁴ Nâbî de bir rubaisinde, sedefle süslenmiş böyle bir rahleden söz etmiştir:

Âgâh olur sırr-ı Hudâ'dan Nâbî
Ecrâm müresse'ât-ı zerkârınun
İdrâki irerse ma'nî-i Kur'ân'a
Tahtındaki rahle-i sadevkârınun

Rb 127

5.1.23. Saat

Saat; hem kişisel hem de evde kullanılan, sosyal hayatta çok yaygın bir eşyadır. Bu yönüyle şiirde çeşitli hayallere konu olmuştur. Şiirde saatler zamanı göstermelerinin yanında, çeşitleri; rakkas, akrep ve yelkovan gibi bir takım parçalarıyla söz konusu edilmiştir.

Rakkas, şiirin çalışmasını sağlayan yaydır. Nâbî, saat çalışırken rakkasın çıkardığı sesi kalp atışlarına benzetir. Ayrıca rakkasın bu sesleri, bestelenmiş bir sanat eserini andırmaktadır. Saati çalıştırmak için rakkası devamlı kurmak gerekir. Şairin mizacı da rakkas gibidir. Onun mizacının, amaçladığı maksada erdiği anda başka maksatlara yönelmek için tekrar işe koyulması, rakkasın sürekli kurulmasına benzetilir. Şair; bir başka beyitte de camı tozlanmış bir saatten söz edip, saatin akrep ve yelkovanını kastederek onu, iki dilli olarak nitelendirir:

Sâatdeki rakkâs gibi dil tapış eyler
Olmaz da n'olur tab'-ı peşimân mütereddid

G 55/3

²⁴⁴ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 5.

Nâbî 'aceb mi cünbiş-i rakkâs-ı nâtika Üstâd-ı sun' bestesidür sâ'atüm benüm	G 516/7
Maksuda nâ'il olduğu sa'at rücû' ider Rakkâs-ı sâ'at olsa sezâdur mîzâcumuz	G 281/2
Elbette olur sâ'at-ı mînâ gibi mugber Bu dâr-ı mükâfatda her kim dü-dil olsa	G 678/3

Şairin yaşadığı yüzyılda kullanılan çeşitli saatler, onun şiirlerinde söz konusu edilen diğer hususlardır. Bu yüzyılda saatler, içinde bulunulan yılı, ayı, haftayı ve haftanın gününü de gösterirdi.²⁴⁵ Nâbî de, böyle ay ve günü gösteren “aylı günlü” saatlerden söz etmiştir. Âşığın gönlü, put gibi olan sevgilinin hayaliyle aylı günlü bir saat gibidir. Bu saat, sevgilinin kaşının hayaliyle çalışmakta ve her yeni güne onun hayaliyle girmektedir:

Gönül ki fikr-i bütân ile germ-ülfetdür Derûn-ı sîne hemân aylı günlü sâ'atdür	Mt 16
Hayâl-i ebrû-yı rûyunla gerdiş itmededür Derûn-ı sîne dil aylı günlü sâ'atdür	G 87/4

Kurmalı saatler yine bu yüzyılda kullanılan bir saat çeşidiydi. Nâbî, felek ile kurmalı bir saati karşılaştırır. Bu saatin, zarf adı verilen bir muhafaza kabı olması ve kurularak çalışması yönüyle, feleğe göre rahatı daha fazladır:

Senden âsûdedür ey çerh kurulmuş sâ'at Ki anun zarfı bile vakf-ı tek-â-pû degül a	G 715/6
--	---------

²⁴⁵ Neslihan İlknur Keskin, “Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divan Edebiyatına Yansımaları ve Anlam Çerçeveleri”, GÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 938.

Diğer saat çeşidi de; elde taşınabilen, süslü bir muhafaza içerisinde, zincirle bağlanıp yeleklerin cebinde taşınan (köstekli) süslü cep saatleridir. Şair bahtını, çalışması feleğe bağlı olan âlemin eline verilmiş bir saate benzetir:

Vâ-beste çerhe cünbişümüz devr ü seyrümüz

Gûyâ ki dest-i 'âleme bir sâ'at olmuşuz

G 329/3

Şair, âlemin cebindeki altın işlemeli, gayretle çalışan bir saat gibidir. Ayrıca Nâbî, kişileştirme yoluyla ayın doğup batışını, gayretlerini taklit eden birine benzetir. Ay'ın; doğup batarak, şairin gayretini taklit etmesi boşunadır:

Cîb-i 'âlemde biz ol sâ'at-ı zerrînüz kim

Mâh taklîd idemez gerdîş-i hemvârumuza

G 798/3

Şiirde, sevgilinin taş kalbi bir saate, âşığının saf kalbi ise, üzeri değerli taşlarla süslenmiş bir kılıfa benzemektedir. Bu saatin yeri, âşığının süslü bir saat kılıfına benzeyen kalbidir:

Ol kalb-i âhenîne gerek sîne böyle sâf

Zarf-ı bilûr hoş yakışur sâ'at üstine

G 713/2

Ömür, geçip gitmesi yönüyle saate benzer. Bu saat, demirden yapılmış zincirlerle bile bağlansa durmaz, akar gider:

Sâ'at-i evkât-i ömr nâzenîn durmaz geçer

Nâbiyâ bağlansa kat kat âhenîn zencîr ile

G 664/9

Ele evkât-ı ömrün girdügiyle çıkduğı birdür

Degül zencirlerle zabta kadir vakti sâatler

G 60/4

5.1.24. Sabun

Sabun el ve yüz temizlemeye yarayan temizlik eşyasıdır. Şair sevgilinin nazını, âşığın gam kirini temizleyen bir sabun, sevgilinin gülüşünü de âşığın gönül yarasının ilacı olarak göstermektedir. Bununla birlikte sabun, şiirde genellikle tövbe ile ilişkilendirilir. Bu sabun, manevi kirlilik olan günahları ve makam düşkünlüğü gibi hevesleri temizleyen bir unsur olarak ele alınmıştır:

Sâbûn-ı çirk-i gamdur ol şîvenâklikler
Ma'cûn-ı renc-i dildür ol hande-rânlıcuklar G 174/6

Bu güne çirk-i günâh ile oldun âlûde
Elünde hayf ki sâbûn-ı ma'zeret yokdur G 185/4

5.1.25. Seccâde

Seccade, üzerinde namaz kılmak için kullanılan bir eşyadır. Şair, altın ve gümüş iplikle işlemeli seccadelerin varlığını bir sembol olarak dile getirirken asıl amacı, dünya malına tamah eden insanları eleştirmek ve yermektir:

Dünyâ-perestün anlamışuz secdegâhını
Pür-nakş-ı sîm ü zer nice seccâde görmüşüz G 276/2

Aşağıdaki beyitte de geçmişte seccadelerin, hasırların üzerine serilmesine değinilmiştir:

Hâsir-i 'âm rüchân üzredür seccâde-i hâsa
Tururken sahn-ı mescid gûşe-i mihrâbı neylersin G 556/2

5.1.26. Sûzen / İğne

Sûzen, iğne demektir. Aşağıdaki beyitte, dikiş yapmak için kullanılmasıyla ele alınmıştır. Nâbî; sefil/ fakir insanları sûzenle, zengin kişileri de altın iplikle dikilmiş bir câme ile ilişkilendirir. Nasıl ki basit bir iğne altın iplikli câmenin ortaya çıkmasına yol açıyorsa, fakirlerin olması da zenginlerin olmasına yol açıyor:

Esâfil olmasa olmaz ahâlî nâ'il-i sâ mân
Viren zîrâ ki sûret câme-i zer-târe sûzendür G 199/2

5.1.27. Sünger

Sünger, temizlik yapmak için kullanılan eşyalardan bir tanesidir. Beyitte güneş, karanlığın çirkinliğini silen bir süngere benzetilmiştir:

Felegün sanma ki hurşîd ziyâ-güsteridür
Âlemün çirk-i şebîn silmek için süngeridür G 92/1

5.1.28. Şamdan

Şamdan, içine mum yerleştirilip aydınlatmada kullanılan bir eşyadır. Bir tek mum koyulup yakılanları olduğu gibi, birkaç mum konulup yakılanları da mevcuttur. Geçmişte şamdanlar; bakır, pirinç, gümüş ve altın gibi madenlerden yapılırdı.²⁴⁶ Nâbî de şamdanı, başında ateş yakarak şikâyetini bildiren bir insana benzetir:

Ümmîd-i makdemünle senün ey çerâg-ı hüsn
Âteş yanar başında gice şem'dânlarun G 423/4

²⁴⁶ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 307-308.

5.1.29. Şâne / Tarak

Divanda, saç tarağı, sakal tarağı ve dokumacılıkta kullanılan tarak konu edilmiştir. Nâbî, yaşlandıkça sakalın seyrekleşmesi sebebiyle, kullandığı sakal tarağının, sık dişleri olan dokumacı tarağına benzediğini söyler:

Pîrlük hengâmı geldi rîşümüzde şânemüz

Şâne-i cûlâha döndi şâne-i mû-tâb iken

G 605/4

Bir diğer beyitte tarak, sevgilinin saçının karışık olmasıyla alakalı olarak kişileştirme yoluyla, karışık fikirlere düşen birisine benzetilmiştir:

Hal kaydı ile mes'ele-i müşkil-i zülfün

Şâne 'aceb efkâr-ı müşevveşlere düşmüş

G 337/2

5.1.30 Takvim

Takvimler seneleri, ayları, günleri ve gün içindeki namaz vakitleri gibi bazı malumatları gösteren eşyalardır. Eskiden çeşitli tarzda hazırlanmış duvar takvimlerinin yanında, kitap şeklinde hazırlanmışları da olurdu. Osmanlılar Hicrî, Rûmî, Mali, Miladi tarihleri gösteren takvimler kullanmışlardır. Kullanılan bu takvimler genellikle senelik olarak hazırlanırdı.²⁴⁷

Nâbî de kişilerde külfet olarak gördüğü aşırı süslenmeleri ve yalan sözleri, yıllık olarak hazırlanan takvimlerdeki malumat ve süslere benzetmektedir:

Ne bu tezyîn-i tekellûf ne bu elfâz-ı dürûg

'Ömr-i yek-sâle için nüsha-i takvîm gibi

G 837/2

²⁴⁷ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 387.

5.1.31 Tesbîh

Namazın sonunda bazı esmâ-i hüsnâ çekilirken sayının unutulmaması için kullanılmak üzere yapılmış, ufak tanelerin ipliğe ya da ibrişime sıralanarak yapıldığı eşyaya tespih denir. Bu adın verilmesinin nedeni namazın sonunda tekrarlanan kelimelerden birisinin “Suphanallah” olmasıdır. Diğer ikisi ise “Elhamdülillah” ve “Allahü ekber”dir. Her isim otuz üç defa tekrarlandığından dolayı tespihler, otuz üçlük ya da doksan dokuzluk olarak yapılır. Tespihler madeni sert taş (örneğin; yeşim, mercan, kehribar, zümrüt, yakut gibi) veya çeşitli ağaçlardan (örneğin; gül ağacı, kalenbek, zeytin ağacı, sakız ağacı gibi) olmak üzere iki çeşittir.²⁴⁸

Tespih Nâbî'nin şiiirlerinde; asâ, hırka ve tâc gibi derviş eşyası olması, yüz tanesinin olması, mercan taşı gibi madenden ya da altın işlemeli kalenbek gibi ağaçtan yapılmalarıyla konu edilmiştir. Tespihin anlam çerçevesine baktığımız zaman da, gönülden çekilmesi gerektiği yoksa kişinin yanında tesbih taşımasının ya da tespihin hangi maden veya ağaçtan yapıldığının öneminin olmadığı vurgulanmaktadır:

Yokdur egerçi hırka vü tesbih ü tâcumuz

Ammâ ki i'tibâra yok ihtiyâcmuz

G 281/1

Leb zikrde amma ki gönül fikr-i cihanda

Kaldı arada subha-i mercân mütereddid

G 55/2

Buz üzre danelenmiş eşk-i mercângûnum al ey dil

Hisâb-ı derd için bu subha-i sad dâne olmaz mı

G 823/4

Her cânda nühüfte nefsi bed regde degül

Sevdâ-yı şikar şehdedür segde degül

Tesbih süveydâda gerekdür yohsa

Zer şemseli süba-i kalembekde degül

Rb 134

²⁴⁸ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 473.

5.1.32. Tennûr / Tandır

Tandır soğuğa karşı ısınmayı sağlayan eşyaya denir. Eskiden odalar mangalla ısıtılırdı. Büyük odalar ise mangalla ısıtılamadığı için odanın ortasına ayakları kısa, dört köşe bir masa altına mangal konurdu. Masanın dört tarafını kaplamak üzere üstü, pamuklu bir örtü ile örtülürdü. Böylelikle herkes bunun etrafına toplanır, dizlerini masanın altına yerleştirerek tandır içinde ısınırdı. Ayrıca köylerde odanın ortasında açılan çukura odun ateşi konulur, etrafında tahtadan yapılan yüksek yerlere oturulurdu. Bunların dışında yere gömülü fırınlara da tandır denilmiştir.²⁴⁹

Âşık, sevgilinin vuslatıyla ısınmak ister ve bu kavuşmanın sıcaklığı âşık için yeterlidir. Rakibin ümit buzhanesi, kıskançlığından dolayı bir tennura bile dönse, bu âşığın artık umurunda olmayacaktır:

Ben germî-i vaslunla ısınsam da rakîbün

Yâh-hâne-i ümmîdi tenûr-ı hased olsa

G 674/4

Ayrıca tandır şiirde, yemek pişirilen bir fırın olmasıyla da ele alınır. Buna göre Allah'ın inayet tandırının içine konulan hiçbir şey ham, yani pişmeden çıkmaz:

Nâ-puhte komaz matbâh-ı âfâkda

Nâbî der-kâr olıcak germî-i tennûr-ı inâyet

G 25/7

5.1.33. Zenbîl

İçine öteberi koyup elde taşımak için ağız geniş olarak sazdan örülmüş ve üst tarafında yine sazdan örülmüş kulpu olan kaba, zenbil denmektedir. Nâbi'nin aşağıdaki beyitinde zenbil, hasırdan örülmesi ve omuzda taşınması yönüyle konu edilmiştir:

²⁴⁹ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 394-395.

Ko hasîr olup ayakda kalalum istemezüz
Kimsenün dûşına bâr olmagı zenbîl gibi

G 848/3

5.2. AYDINLATMA ALETLERİ

5.2.1. Fânus

Mum ve kandil gibi aydınlatma eşyalarının sönmelerini engellemek için etraflarını kaplayan camdan muhafazaya fânûs denir. Fânûsların yuvarlak olanları olduğu gibi farklı şekilde olanları da vardır. Eskiden bunların toparlak olanlarına karpuz denirdi. Fanusların üzerlerine çeşitli resimler çizilir ışıkla birlikte bu resimler de etrafa yansır.²⁵⁰

Nâbî, mumu talihe benzetmiş, gam dolu kara günlerde dua etmek için kalkan elleri de bu mumun fanusu olarak hayal etmiştir. Ayın ışığına âşık olan dünya/ felek de, bir fanusa benzer. Ay ışığının değdiği zemin ise, bu aşk uğruna yaka parçalamaktadır:

Şem'-i ikbâline gam-hâr-ı siyeh-rûzânun
Dest-i erbâb-ı du'â perde-i fânûs olsun

G 594/3

Fânûs-ı çerh gerdiş ider mâh 'aşkına
Sad çâk ider zemîn yakasın râh 'aşkına

G 762/1

5.5.2. Fener

Fener, içine mum konulan etrafı camlı aydınlatma aracıdır. El feneri, sokak feneri, bahçe feneri, araba feneri, kağıt fener, muşamba feneri dikili fener gibi türleri vardır.²⁵¹

Bir beyitte fener, içinde yanan mumu rüzgâra karşı korumasıyla ele alınır. Ayrıca mecliste fener ışığı altında sevgili beklenmektedir. Sevgili

²⁵⁰ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 589.

²⁵¹ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 600.

meclise gelmeyecekse, mecliste bulunup bağrında mum yanan / bağrı yanık fener, boşuna yanıp tükenecektir:

İtmez düşürse pîreheinin yakmada kusûr
Şem'â fener vikâye iken rûzgârdan G 633/2

Teveccühün yog ise bezmi itmege teşrîf
Tehî eritmeyelüm bağrı yağını fenerün G 458/6

5.2.3. Kandil

Kandil, içinde fitil ile zeytinyağı yakılan aydınlatma eşyasıdır. Kandiller, kurşun, cam, taş, pişmiş toprak, altın vs. den yapılırdı. Kandillerin iki bölümü vardı. Yağ konulan yuvarlak ya da yassı bölüme hazine, fitilin takıldığı bölüme de emzik adı verilirdi. Kandillerin içine, ateşin hararetinden çatlamaması için yağla birlikte su konulurdu. Yağ haznesinin üzerinde bulunan fitil, yanan yağ bitince suya değip ıslanır, böylece kandilin sönmesi sağlanırdı.²⁵²

Can ve gönül bir kandile, gözyaşı da kanilin içine konulan yağa benzetilir. Böylelikle kandilin içine yağ konularak, kandilin haznesine yağla birlikte ateşin sönmesi için su konulması da şiirde söz konusu edilen hayallerdendir. Ayrıca bir beyitte kandilin içinde badem yağının da yakıldığını görmekteyiz:

Zîr ü bâlâdan alur feyzi dil-i rûşenümüz
Zûr ile âbdan ateş çıkarur revganumuz G 289/1

O şeb ki çeşmün olur nûr-bahş-ı bezm-i hayâl
Yanan 'usâre-i bâdâm olur çerâgumda G 750/2

²⁵²Pakalın, a.g.e., C.II., s. 158.

Bir diğ er ö rnekte ise Nâbî, dönemden ş ikâyet etmek için tevriyeli olarak rûzgâr kelimesini kullanır. Buna göre rûzgârın, yüksekçe bir yere konan kandilleri söndürmesi gibi içinde bulunulan zaman da kimsenin, yanan kandilini sabaha çıkarmamaktadır:

Subha dek olmazsa sûzân n'ola kandîl-i menâr
Kimsenün subha çerâgını çıkarmaz rûzgâr Mt 11

5.2.4. Meşale

Aydınlatma için kullanılan, ucunda çıra gibi yanıcı bir madde bulunan eşyaya meşale denir.²⁵³ Beyitlerde meşale, geceleri aydınlanmak için kullanılması, omuz hizasının üzerine kaldırılarak taşınması yönüyle geçmektedir:

Dûr u dirâzî-i reh-i şâm-ı felâketi
Meş'al be-dûş-ı bârika-i âh olan bilür G 117/2

Şem'ler pây be-dâmânlig ile râhatdur
Dûşa çıkmagla o râhat ne gezer meş'alede G 731/3

5.2.5. Şem' / Mum

Mum aydınlatma araçları içinde önemli bir yer tutar. Şiirde de, yanması ve ışık kaynağı olmasıyla işlenmektedir. Sık sık pervaneyle birlikte kullanılır. Âşık pervaneye, sevgilinin yüzü de muma benzer²⁵⁴ Mum, aşağıdaki beyitte de şamdanlara konulmasıyla konu edilmiştir. Buna göre; çaresiz mum, vuslata erinceye kadar yani şamdana konuluncaya kadar çok fazla yolculuk edecektir:

²⁵³ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 491.

²⁵⁴ Pala, a.g.e., s. 427; Tolasa, a.g.e., s. 389.

Eyler hezâr seyr ü seyâhat fakîr-i şem'
 Reh-yâb-ı vasl olıncaya dek şem'adâna dek G 428/6

5.3. ÖLÇÜLER VE ÖLÇÜ ALETLERİ

5.3.1. Endâze

Endaze, 60, 65 cm'ye karşılık gelen bir uzunluk ölçüsüdür.²⁵⁵ Nâbî, vuslatı bir endazeye benzetmekte ve bununla istek, arzu metainı ölçmektedir. Âşık vücudunda, rengi itibariyle bir peymâneye benzeyen dağ yarası ile mecnun pazarına geldiğinde onun bu yarası, endazeyle ölçülmektedir. Ayrıca âşık, sevgilinin boyunu görünce âh etmektedir. Âşığın bu âhı sevgiliyle olan muhabbet metainin bir ölçüsü olarak görülmüştür:

Tâ böyle çekilmezdi bu hamyâze-i vasl
 Ölçeydi metâ'-ı kâmi endâze-i vasl
 Âyâ gele mi ol âfetün lutfından
 Gûş-ı talebe sarîr-i dervâze-i vasl Rb 129

Gelür bir dem teninde dâg-ı şerha gösterür âşık
 Bu bâzâr-ı cünun peymânesüz endâzesüz kalmaz G 258/3

Yârün tamâm gelmege kadd-i kabûlına
 Endâzesidür âh metâ'-ı mahabbetün G 400/7

5.3.2. Gırbal

Gırbal, 1640 kg ağırlığına karşılık gelen bir ölçü aleti olan kalburun²⁵⁶ adı olduğu gibi, harmandan elde edilen hububatı samandan ayırmak için kullanılan eleğe de denmektedir. Aşağıdaki beyitte felek bir harman yeri, yıldızlar da bu harmanın hububatı olarak düşünölmüştür. Bazen ayın

²⁵⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 7. Bsk., İst 2006, s. 249.

²⁵⁶ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 250.

etrafında bir daire olarak görülen hâle de gırbal olarak hayal edilmiştir. Mehtap ise her gece görünerek bu hububatın öşrünü ödemektedir:

Degül hâle tutup hırmengeh-i çerh üzre bir gırbâl
Hubûbât-ı nücûmı şeb-be-şeb ta'şîr ider meh-tâb G 16/3

5.3.3. Kîle

Kîle eskiden kullanılan bir hububat ölçüydü. İstanbul kilesi, Isparta kilesi, Ankara kilesi, Bosna kilesi vb. gibi birçok türü vardı. Bu kilelerin hepsinin ağırlıkları farklıydı.²⁵⁷ Kîle aşağıdaki beyitte dolunayla ilişkilendirilmiştir:

Elbette bir taraftan olur nakşî âşîkâr
Bedrûn hemân pür olduğu sâ'atde kîlesi G 841/2

5.3.4. Mikyal

Mikyal bir tahıl ölçüydü. Gam'ın harmana, kadehin de mikyale benzetildiği bir beyitte, bu harmanın mahsulü de artık içene neşe vermeyen şaraptır:

Mikyâl-i câmî urma tehî hırmên-i gama
Mahsûl-i neş'e mezra'â-i Cem'de kalmamış G 351/3

5.3.5. Miskâl / Kantar

Kantar, eşyaları tartmaya yarayan bir alettir. El kantarı, kol kantarı, baskül kantar, kefeli kantar gibi türleri vardır. Ayrıca 56.449 kg tutarındaki ağırlık ölçüsüne de kantar denir. Miskal ise, 4.233 gr ağırlığında başka bir

²⁵⁷ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 281; İnalçık, a.g.e., s. 251.

ölçü aletidir.²⁵⁸ Aşağıda kantarın konu edildiği bir beyitte dil, bir tavaya benzetilmiştir. Buradan hareketle kastedilenin kefeli kantar olduğu anlaşılmaktadır. İltifat da altın ve gümüşe benzetilerek bu kantarın kefelerinde, iltifatı ölçecek miskal kalmadığı söylenmiştir:

Kantarlarla sîm ü zer-i iltifâtınun

Dil pûtesinde bir iki miskâli kalmadı

G 820/7

5.3.6. Pergâr / Pergel

Pergâr / pergel, daire çizmeye yaran bir ayağı merkezde sabit, diğer ayağı ise merkez etrafında daire çizen alettir. Aşağıdaki beyitte pergel, işlevi açısından ele alınmış ve ayaklarından birinin sabit olması, diğerinin ise dönmesiyle söz konusu edilmiştir:

Merkezde eger bir kademi sâbit olursa

İtmez kadem-i diger-i pergâr tahallüf

G 381/2

5.3.7. Terâzû

Terazi, iki yanında kefeleri bulunan ölçü aletidir. Aşağıdaki beyitte terazi, kefeleri ve bu kefelere ağırlık olarak konulan taşlarla birlikte geçmektedir:

Kalduğun kadr-şinâsun eli taş altında

Azmûn-kerde-i ahvâl-i terâzûyuz biz

G 301/4

5.4. SAVAŞ ALETLERİ

²⁵⁸ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 161; İnalçık, a.g.e., s. 250.

5.4.1. Barut

Barut, hemen alev alıcı, toz halinde bir maddedir. Genellikle silahların ateşlenmesinde kullanılır. Nâbî, bir beyitte âşığın, aşk yüzünden düştüğü halleri görmek istiyorsan barutun ateş önündeki durumunu izle demektedir. Yine bir başka beyitte barut, siyah renkli olması yönüyle konu edilir:

Âşıkun 'aşk ile ahvâlini bilmezsen eger
Pîş-i âteşde olan hâlini gör bârutun G 410/3

Bârût-ı rû-siyâh yakup yıkdı hânemi
Döndürdi çerh hâtıruma âşiyânemi G 846/1

5.4.2. Hançer

Hançer, ucu sivri ve eğri iki yanı da keskin bir tür bıçaktır. Divan şiirinde sevgilinin kaşı; eğriliği sebebiyle göze, gamze ve kirpiğiyle de âşığın sinesinde yara açtığından dolayı hançere benzetilir.²⁵⁹Aşağıdaki beyitte hançer işlevi dolayısıyla ele alınmıştır. Şair; sevgilinin bulunduğu mekana hançerle varma imkanı bulsak, onu rakibin safına saptamak kolay olurdu demektedir:

Saff-ı rakîbe sunmak kolaydı
Kûyına yârün hançerle varsak G 396/2

5.4.3. Ok ve Yay

(Bkz. Spor Faaliyetleri)

²⁵⁹ Pala, a.g.e., s. 190-191; Tolasa, a.g.e., s. 198-199.

5.4.4. Şemşîr / Tîğ / Kılıç

Divan şiirinde kılıç, çeşitli özellikleriyle benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. İncelediğimiz beyitlerde de kılıcın kılıfı, kılıç yaparken kullanılan demiri çelikleştirmek için su verilmesi, üzerine fetih ayetleri yazılması gibi hususlar kılıçla ilgili söz konusu edilen özelliklerdir.

Sevgilinin gamzesi, cefası vb. âşıkta kılıç etkisi yaratır. Nâbî de sevgilinin gamzesini, içinde gaflet kılıcı olan bir kabzaya benzetir. Bir başka beyitte de, kılıçların üzerine fetih ayetleri yazılması geleneğinden söz edilmiştir:

Zahm-ı 'uşşâk için i'mâle ne hâcet âlet
Kabza-i gamzede şemşîr-i tegâfûl var iken G 548/2

Hutût-ı çîn-i cebînün sûtûr-ı nusha-i lutf
Sevâd-ı cevher-i tîğün hurûf-ı fenn-i cihâd K 14/56

Şiirde tîğ olarak da ele alınan kılıç, demire su verilip çelikleştirilerek yapılır. Bu nedenle kılıç “âbdâr”²⁶⁰ sıfatıyla da anılır. Nâbî, kılıcın ne denli suyla çelikleştirilmiş olsa da onun, düşman kanıyla sulanmadıkça suya doymayacağını belirtmiştir:

Âbdâr olsa ne denlü yine itmez tîğün
Düşmenün kanını nûş eylemeden istignâ K 24/58

5.4.5. Tîşe / Balta

Eskiden hazineler toprağa gömülür, tılsımlı olan bu hazineleri, korumak için yılanların beklediğine inanılırdı.²⁶¹ Bu inanışa da telmihte bulunup muhatabına hikmete dayalı mesaj vermek isteyen şair, bazı kimselerin hikmet baltasıyla hazineyi yerinden çıkardığını, hazine bekçisi yılanın ise bu durumdan habersiz olduğunu dile getirmiştir. Bu beyitte balta

²⁶⁰ Pala, a.g.e., s.269; Tolasa, a.g.e., s. 198-199.

²⁶¹ Pala, a.g.e., s.166.

kazmak için kullanılan bir alet olması ve soyut bir kavram olan hikmeti, somutlaştırmasıyla birlikte kullanılmıştır:

Tîşe-i hikmet ile genci alanlar aldı
Mârveş kalmadasız siz dahı bî-cânlıgla Mfr 59

5.4.6. Top

Top, genellikle kale surlarının yıkımında kullanılan, barutla ateşlenen yuvarlak savaş aletidir. Nâbî, topu sevgiliye edilen niyaza benzetir ve bu toplu sevgilinin kibir kulelerini yıkmanın mümkün olmadığını dile getirir:

Değme bir top-ı niyâz ile yıkılmaz
Nâbî Kulle-i nahvet-i cânân katı müstahkemdür G 118/ 7

5.4.7. Topuz

Topuz, demirden bir sapı ve ucunda yuvarlak bir top bulunan savaş aletinin adıdır. Divan şiirinde farsça gürz olarak da kullanılır. Aşağıdaki beyitte geceleri gökyüzü, siyah renkli olduğu için, edhem isimli kara yağız bir ata benzetilmiş; samanyolu da o atın bir süsü olarak hayal edilmiştir. Şeklinden dolayı bir topuza benzeyen güneş, gündüz yüzünü gösterince gaddar felek atını, alt etmiş ve geceyi gündüze çevirmiştir:

Zîb-i miyân-ı Edhem-i çerh idi keh-keşân
Kırdı topuzla mihr o gaddâra kalmadı G 866/5

5.4.8. Tüfek

Elde ve omuzda taşınabilen ateşli silahlardan olan tüfeklerin bu yüzyılda kullanımlarının yaygınlaştığını görmekteyiz. Eskiden fitille ateşlenen, çakmaklı ve fitilli denilen çeşitli tüfekler kullanılırdı. Padişahların ve bazı

kimselerin tüfeklerinin üzerinde sahibinin adı yazılırdı.²⁶² Şair, ağıdaki beyitte memduhun düşmanına doğru tüfeğiyle nişan alıp bakmasından söz etmiştir:

Yitişür hasma nişagâh-ı tüfekden bakdun
Dûr-bîn al ele gör kanda ider dost hirâm K 13/36

Ayrıca Nâbî, III. Ahmed'in tüfeği hakkında üç adet tarih düşürmüştür. Düşürülen tarihlerde tüfek, sultan kullanacağı için, ona layık bir şekilde özenilerek yapılmış olmasıyla methodilmiştir:

Eyledi isbât iki şâhidle târihin felek
Keff-i Sultân Ahmed'e lâyük ne nâzende tüfek T 140 (1123)

Sen de târihine tevcih-i zamir it Nâbi
Bu tûfengün demine hû didi erbâb-ı nefes T 139/1-6 (1123)

Birbirinden tâzeter biri birinden hûbter
Nâbiyâ nahl-ı tecelli âşiyân-ı âteşin T 141/1-7 (1123)

Bir kıtadan da bu yüzyılda, savaşlarda tüfeklerin kullanıldığını görmekteyiz. Burada şair; din düşmanlarının, savaşta methodilen tüfekte can verip cehenneme gittiklerinde, bu tüfekte öldürüldükleri için iftihar etmeleri gerektiğini söyler. Kanaatimizce kıtada methodilen tüfek Sultan III. Ahmed'in tüfeği olsa gerektir:

Yaraşur bu tûfeng-i zer-kârün
Yolina cân virürse düşmen-i dîn
İftihâr eylesin cehennemde
Bu tûfengle ölen 'adû-yı la'în Kt 80

²⁶² Pakalın, a.g.e., C.III., s. 535.

5.5. BİNEK HAYVANI EŞYALARI

5.5.1. Fitrâk / Terki

Fitrak, at eğerinin arkasında bulunan eşya bağlamaya yarayan kayışın ismi olup diğer bir adı da terkidir.²⁶³ Avcılar, avladıkları hayvanları ayaklarından terki bağlarıyla sararlar ve avları herkesin görmesi için atın sağ ve sol tarafında sallandırırıldardı. Ayrıca eskiden sarayın emriyle kesilen kellelerde terkiye asılır ve halka teşhir edilirdi.²⁶⁴ Aşağıda, avların terkide asılıp taşınması geleneğinden söz edilmiştir:

Kimi terkiye asar bilsem o sayd-efken-i nâz

K'ahû-yı çeşmini hasret-keş-i fitrâk eyler

G 198/4

5.5.2. İnân / Dizgin

Kelime manası, dizgin, idare etme ve yürütme demek olan inan, atı durdurmak için kullanılan bir araçtır.²⁶⁵ Divan şiirinde kullanılan at eşyalarından olan inân, daha çok işlevine yönelik olarak konu edilmiştir. Şairler, kendi şiir anlayışları hususunda da inânı bir araç olarak kullanmışlardır.²⁶⁶ Şairin söz atı, mana arsasında gereğinden fazla dolanmıştır. Artık söz atının dizginlerini çekmenin zamanı gelmiştir:

Bu denlü eylemesün tayy-ı 'arsa-i ma'nâ

'İnânını çekerek tut semend-i güftârun

G 412/4

5.5.3. Rikâb

Rikâb, atın üzengisidir. Aynı zamanda binek atı anlamına da gelir. Rikâb şekli ve gümüşe benzeyen rengi bakımından hilale benzetilir. Rikabın

²⁶³ Bülent Kaya, *Divan Şiirinde At*, GÜSBE, Yük. Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 205.

²⁶⁴ Onay, *a.g.e.*, s.170.

²⁶⁵ Kaya, *a.g.e.*, s. 211.

²⁶⁶ Kaya, *a.g.e.*, s. 212.

altından yapılanları da vardır. Makam ve mevki sahibi olan kişilerin atının yanında yürüyeler, atın rikâbına yapışırılar ve rikaplara yüzlerini sürerler.²⁶⁷

Şair, ayı şekli ve rengi itibariyle memduh'un atının rikâbına banzetmektedir. Bir başka kasidede ise, zahitlerin murat atlarına bindikçe, memduhun rikabını dua ederek tutacakları dile getirilmiştir:

Dâmâd-ı pâdişeh 'Alî Pâşâ-yı bî-'adil
Kim mâhdur hamîde-i reşki rikâbınun G 461/9

Sa'âdet ile semend-i murâda bindükçe
Tuta rikâbını dest-i du'â ile zühhâd K 14/71

5.5.4. Semer

Yük bağlamak ve üzerine binmek için at, eşek gibi hayvanların sırtına konulan ağaçtan yapılma bir çeşit eyerdir. Ayrıca hamalların yük taşımakta kullandıkları arkalığa da semer denir.²⁶⁸ Şair döneminde, hünerli kimselerin çok az olduğunu belirtir. Hünerli kimseleri bulmak için tıpkı sırtlarında köhne semerle, iş verecek bir tacir arayan hamallar gibi uğraşmak gerektiğini söyler:

Hüner ol mertebe kâsid ki gezüp kûy-be-kûy
Der-be-der köhne semer gibi haridârın arar G 158/4

5.5.5. Tâziyâne / Kırbaç

Tâziyâne; kamçı, kırbaç demektir. Deriden yapılan tek parça kamçıya kırbaç denir. Binek hayvanlarına vurmak için yapılan uzunca değneklere de kamçı denir.²⁶⁹ Şair, bayramın geldiğini gösteren yeni ayı, rengi ve şekli

²⁶⁷ Kaya, a.g.e., s. 232.

²⁶⁸ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, C. III. 2. Bsk. İst. 2006, s. 2726.

²⁶⁹ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 269.

itibarıyla şevk atını harekete geçiren bir kırbaça benzetmektedir. Çünkü hilal, bayramla birlikte insanlara sevinç de getirmektedir:

Hilâl-i îd neşâta nişâne geldi gibi
Kümeýt-i şevke gümüş tâziyâne geldi gibi G 884/1

5.5.6. Terkeş

Terkeş, ok çantasıdır. Diğer bir adı da sadaktır. Terkeşler genellikle meşinden yapılır ve çoğu sırma işlemeli olurdu. Terkeşler, boyna asılıp sırtta taşınır ve oklar terkeşe uçları omuz başına gelecek şekilde istiflenirdi. Süvarilerin kullandığı terkeşler de atların sağ omuzlarına asılırdı.²⁷⁰ Şair, dilini söz oklarının bulunduğu bir terkeşe, sözlerini de terkeşten alınıp atılan oklara, benzetmiştir:

Aceb hıdmet-güzâr-ı zûd-hîz-i maslahat-bîndür
Zebanlar şekl-i terkeşdür suhanlar nâvek-i terkeş G 348/3

5.6. TARIM ALETİ

5.6.1. Yaba

Yaba, harman savurmak için kullanılan beş dişli tarım aracıdır. Beş dişli olması nedeniyle insan elini andırır. Nâbî de dua etmek için kaldırılan elleri yabaya benzetir:

Zâhid isterse savursun ne girer dâmenine
İki destini yaba itse du'â hırmene G 706/1

²⁷⁰ Pala, a.g.e., s. 277.

5.7. DİĞER EŞYA VE ALETLER

5.7.1. Ceres / Çan

Eskiden uzun seyahatler ve ticari yolculuklar kervanlarla yapılırdı. Her kervanda da bir kervanbaşı bulunurdu. Kervanlarda yük taşımak için de deve, at, katır vb. hayvanlar kullanılırdı ve her hayvan bir organla birbirine bağlanırdı. Ceres, kervanda en sonda bulunan hayvana takılır, kervanbaşı bu çanın sesini duymazsa arkadaki kervanın dağıldığını anlardı. Nâbî, hakikati bir kervanbaşına, kendini de bu kervandaki ceresin sesine benzetmiştir:

Ey kâfile-sâlâr-ı hakikat meded eyle

Güm-kerde rehüz pey-rev-i bâng-i ceresüz biz

G 300/4

5.7.2. Erre

Tahta ve kereste kesmeye yarayan testerenin büyüğü olan dişli alete erre denir. Aşağıdaki manzumede erre, sadefin yakasını yırtan yani onu açan bir nesne olarak düşünülmüştür:

Her kim ki bulur fazl ü ma'ârifle şeref

Eyler anı çerh-i tîr-endûha hedef

Eyler sitem-i erre girîbânını çâk

Rûşen-dil ü dür-perver iken tab'-ı sadef

harfû'l-fa s. 743

5.7.3. Fevvâre / Fıskiye

Suyu çeşitli şekillerde yukarı doğru fışkırtan boru şeklinde yapılmış eşyalara denir.²⁷¹ Eskiden zenginler, bahçelerine içinde süs fıskiyesi bulunan havuzlar yaptırırlardı.²⁷² Nâbî, yukarı su fışkırtması yönüyle fıskiyeyi,

²⁷¹ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 622.

²⁷² Faroqhi, a.g.e. s.170.

cennette tevazu ile akan bir nehir olan Selsebil'i leff ü neşr yoluyla karşılaştırır:

Biri tevâzu' üzre biri i'tilâdadur
Fevvârenün tefâvüti çok Selsebîl ile G 746/3

Âşığın da gözyaşı o kadar su saçmaktadır ki, fevvere feryat ederek gökyüzünün tasından yağmur istemek zorunda kalır:

Benüm cûş-ı sirişküm gayretinden dâd-hâhâna
Sipihrün tâsına feryâd ile fevvere yüz tutmuş G 342/7

5.7.4. Mengene

Nesneleri sıkıştırmak için kullanılan demirden alete mengene denmektedir. Felek, düzen şirazesini kimseye, ızdırap mengenesinde sıkmadan vermemektedir:

Gerdûn virür mi kimseye şirâze-i nizâm
Tâ sıkmayınca mengene-i ıztırâbda G 691/3

5.7.5. Penbe-i Mînâ

Penbe-i mînâ; mantar keşfedilmeden önce şişelerin ağzına takılan pamuktur.²⁷³ Şair, penbe-i mînâ'nın pamuktan olması yönüyle hacıların giydikleri ihramla ilişkilendirir. Şair, meyhane ehli hacca gitseler bile onların, penbe-i mina ipinden yapılmış ihram giyecekleri görüşündedir:

Gitse erbâb-ı harâbat-ı hakîkat hacca
Rişte-i penbe-i mînâdan olur ihrâmı G 854/6

²⁷³ Onay, a.g.e., s. 329-330.

5.7.6. Şişe / K p / Seb  / Sâgar / M n  / Fincan

Divan Şiirinde kadeh anlamına gelen; fincan, fıçı / k p, k ze, k se, kadeh, peymâne, seb , s r h , s g r, c m vb. kelimeler kullanılmıştır.²⁷⁴ Şiirde bahsedilen bu gibi kelime ve kavramlar Şarap doldurmak veya içmek için kullanılan eşyaları ifade eder. Şaire göre mehtap, ayın etrafında bulunan ıŐıktan yapılmış sofraya, altından kadehi s s ederek, gökyüzünde Cem'in içki meclisine benzer bir meclis kurmuştur:

İdüp bir s gar-ı zerrini z b-i s fre-i hâle
Felekde Cem gibi bir bezm-i mey tasvir ider meh-t b G 16/4

Testi demek olan seb , bir beyitte topraktan yapılmasıyla söz konusu edilmiştir. İçki testisi ile abdest almak için kullanılan ibrik, aynı topraktan yapılmıştır fakat biri salihken, diğeri fasıktır:

Seb -yı meyle ibrik-i vuzû bir h kd r amma
Ne hikmetdür bilinmez biri s lih biri f sıkdur G 166/5

Eskiden içki, fincanlara konularak da içilirdi. Şair fincanla içki içilmesinden yola çıkararak güneşi bir fincanla, güneşin ıŐıklarını da meclislerde gelenek olarak yere dökülen içkinin son yudumuyla ilişkilendirir:

İtmiş ihy  c r'a-i nûr ile bezm-i ' lemi
Dest-i mest-i  erhde hurŐ di finc n gösteren G 646/3

Bir başka beyitte de mecliste bulunanların, fincanlardan içtikleri Şarabın etkisiyle gözlerinin kararması ve bu kimselerin ortamda sersemce dönmeye başlamaları söz konusu edilmiştir:

²⁷⁴ Pala, a.g.e., s. 82.

Mecâlis içre serâsîme gerdiş itse n'ola
Karardı çeşmi dem-i serdiyile fincânun

G 471/2

ALTINCI BÖLÜM

YİYECEK VE İÇECEKLER

6.1. SOFRA DÜZENİ VE YEMEK ADABI

Eskiden de sofralar hazırlanırken ve düzenlenirken elbette bugün olduğu gibi bir takım kurallar ve usuller vardır. Şiirde, bu usul ve kuralların bazıları, genellikle şairin asıl amacını ifade etmek için başvurduğu yardımcı düşünceler olarak söz konusu edilmişlerdir.

Misafirler gelmeden önce yemeğin hazırlanmasının önemi, hazırlanan değişik yemeklerin sofrada farklı kaplarda bulunması, yemeğe tuzla başlanması, yemeğin sonunda şerbet ikram edilmesi, şiirde sofraya düzeniyle ilgili yer alan motiflerdir:

Bana leziz gelür bûse zevk-i vuslattan

Olur ziyâfete râcih nevâli mâ-hazarun

G 458/2

Bir nice zarfdan almak gibidür dürlü ta'âm

Eylemek halt sözünde digerün eş'ârın

G 550/6

Selâm pîş-rev-i sohbet olduğındandır

Tekaddüm eylediği ni'mete nemekdânun

G 471/3

Çün şerbet olur hâtime-i bezme 'işâret

Hicrâna çıkar 'âkibeti bu şeker-âbun

G 417/4

Divanda kendi özellikleriyle yer alan yemeklerin, hangi özellik ve yönleriyle kullanıldıkları ayrı başlıklarda gösterilmiştir.

6.2. YİYECEKLER

6.2.1. Balık

Nâbî, aşağıdaki kıtasında, pul anlamına gelen fûlsü “balık pulu” ve “para” anlamlarını çağrıştıracak şekilde kullanır ve halkın parasını pulunu alıp daha sonra teselli etmeyi, balığın pulunu soyup yağda kızartmaya benzetir:

Halkun emvâlin alup sonra tesellî virmek

Fûls-i mâhîyi soyup yağda pişürmek gibidür

Gusfendânun idüp kat'-ı tarîk-i nefesin

Bacagından üfürüp sonra şişürmek gibidür

Kt 25

6.2.2. Çorba

Aşağıdaki beyitte, çorbaların kâse ile içilmesi söz konusu edilmiştir. Şair; bahçe ile sofranın arasında, bahçede bulunan havuzla da çorba kasesi arasında ilişki kurmuştur:

Yapılıp bâğçe-i sufreye havz-ı sîmîn

Şûrvâ kâsesi nasb eyledi fevvâresini

G 887/3

6.2.3. Ekmek

Ekmek hem bir yiyecek hem de bir katıktır. Türk kültüründe ekmek, eskiden beri nimet olarak görülür. Bunun içindir ki kültürümüzde; ekmeği yenilen, iyiliği görülen bir kimsenin, bu yardımı yaptığı kişiye hakkının geçtiğini gösteren “ekmek ve tuz hakkı” gibi bir takım deyimler yer almıştır.

Osmanlılarda beyaz renkli ve lezzetli olması bakımından buğday ekmeği çok fazla yenirdi. Kıtık zamanlarında ise arpa ekmeği yapılırdı. Ekmek, değişik şekilde ve çeşitte yapılır ve fırında pişirilirdi. Fırında yakacak

azalması ihtimaline karşı önceden ekmekler pişirilir ve kurutulur, ihtiyaç hâsıl oldukça yenirdi.²⁷⁵

Beyitlerde ekmek genellikle “nân” olarak geçer ve çeşitli hayallere konu olur. Bir beyitte ekmek için hamurun yoğrulmasından söz edilir. Bu beyitte kişinin hırs elleriyle yoğurduğu ekmeğin, onun hiç ummadığı kişilerin sofrasına katık olacağını söyler. Bir diğer beyitte de, kanaat etmesi gereken sûfnin bulunduğu büryan kebabına elini uzatmaktan çekinmeyeceğini, hatta onun arpa ekmeğiyle, daha fazla sevilen buğday ekmeğini bile ayırdığını söyler:

Zann itmedüğün şahsun olur zîver-i hânı
Ol nânâ k'idersin dü-kef-i hırs ile tahmîr G 147/6

Egerçi fark ider nân-ı cevini nân-ı gendümden
Dimez sûfî bulursa dest-res büryâne büryâne G 754/8

Fakirlerin yemeklere ekmek bandırması şiirde yer alan diğer bir davranıştır:

Hezâr bahr-ı gama gavta-hâr olur fukarâ
Kenâr-ı nânını bir zâde bandırincaya dek G 406/13

6.2.4. Engebîn / 'Asel / Şehd / Bal

Bal, arıların çiçekleri dolaşarak topladıkları özle yaptıkları, koyu kıvamda tatlı bir yiyecektir.²⁷⁶ Nâbî, baldan daha fazla şifa veren başka bir yiyecek olmadığını; arıların sanki vahy almış gibi bal yaptıklarını söylemiştir:

Gayrîde var mı öyle şifâ-bahş mu'cize
Şâyân-ı vahy ise n'ola zenbûr ü engebîn G 579/6

²⁷⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul 2002, s.224-225

²⁷⁶ İhan AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, bsk. 2, C. 1, s. 269, İst. 2006.

Hikmeti hep şeref-i vahyiledür zenbûrun
Lezzet-i şehd ile mûmında dırahşân nûrun G 413/1

Balla ilgili olarak; hazmı kolaylaştırması, tatlı olmasından dolayı üzerine sineklerin konması söz konusu edilen diğer hususlardır. Şair bir kasidesinde, memduh'unun, meyhanede ahlakı anıldığında oradaki şarap küpünün, bal peteğine döneceğini söylemektedir:

İtse mânend-i güvâre n'ola pür-şehd-i kabul
Günbed-i âlemi feryâd-ı zenâbir-i ducâ G 9/5

Zembûr denlû nâleler eyler rakib-i dûn
Teklîf-i engübîn olunursa mekeslenür G 202/ 2

Anılsa meykedede çâşnî-i ahlâkı
İder hum-ı mey-i telhi küvâre-i zenbûr K 7/60

6.2.5. Kebap

Osmanlı mutfağının vazgeçilmez et yemeği kebablardı. Kebabı yapanlar, yemek pişerken arada bir lezzetli olup olmadığını kontrol etmek için tadarlar ve neticede kebabın lezzetli ve kıvamında pişmesini sağlardı:

Kebâb-ı vasl olur mıydı böyle sîr- nemek
Anı yapup pişürenler arada tatmasalar G 206/8

Divanda bir kebab çeşidi olarak büryan kebabı geçmektedir. Bu kebab bütün olarak tuzlanmış kuzu etiyle yapılır. Et, çengelle içi kızgın kuyulara sarkıtılır ve kuyunun ağzı kapatılır. Ayrıca, damlayan yağlarla ateşin

alevlenmemesi ve kebabın kurumaması için fırının dibine, bir kabın içerisinde su bırakılır. Böylece uzun süre pişirilen kebab sıcak bir şekilde servis edilir²⁷⁷:

Egerçi fark ider nân-ı cevini nân-ı gendümden
Dimez sûfî bulursa dest-res büryâne büryâne G 754/8

6.2.6. Kuş Dolması

Avlanan kuşların içinin pirinçle doldurulmasını şair, aşağıdaki beytinde söz konusu eder, fakat ölmüş olan kuşun içinin pirinçle doldurmanın anlamı yoktur²⁷⁸:

Kerem vaktinde lâzım hem eziyyetsiz gerek yohsa
Pirinc ile pür itmek küşte murgı sûdmend olmaz G 313/2

6.2.7. Piliç

Piliç; bir beyitte, yemesi leziz bir yemek olarak değerlendirilmiş fakat böylesi leziz yemeğin fena kokulu kirli yumurtadan çıktığı vurgulanmıştır:

Ta'affünâtını yâd eyle beyza vü ferhün
Piliç lezizdür amma çepel bozuntusudur G 159/7

6.3. İÇECEKLER

6.3.1. Âb/ Su

Nâbî bir beyitte, alemin sudan yaratıldığına değinmiş fakat alemde yine de sudan ucuz bir şeyin olmadığını söyleyerek dönemindeki pahalılıktan şikayetini dile getirmiştir:

²⁷⁷ Neslihan İlknur Keskin, *Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divan Edebiyatına Yansımaları ve Anlam Çerçeveleri*, GÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 739.

²⁷⁸ Keskin, *a.g.e.*, s. 745.

Âbdan olmuş iken dâ'ire-i 'âlem hayy

Yine yokdur arasan âbdan erzân bir şey

G 851/1

6.3.2. Bâde / Mey / Şarap

Üzüm suyunun mayalanıp bekletilmesiyle ortaya çıkan alkollü içeceğe şarap denir. Divan şairleri alkollü içecekleri birer motif olarak “âb-ı engûr, arak, bâde, bûze, duhter-i rez, duhter-i ineb, dem, dürd, hamr, kümeyt, mey, mül, şarap”²⁷⁹ vb. isimlerle ele alıp onlardan çok fazla hayal ve mazmunlar oluşturmuşlardır.

Nâbî de şarabın yapımını, rengini, içen kişide bıraktığı etkisini, içmenin günah olmasını şiirlerinde dile getirmiştir. Buna göre rind meşrepliler, üzüm suyunu dinlendirip onun şarap olmasını sağlarlar ve şarap içerek neşe bulurlar. Fakat şarap içmek günahtır şair kinayeli olarak bu günaha değinir. Şair yaratılış tabiatını, şarabın yapılış macerasıyla açıklar. Şarap; topraktan asmaya, asmadan şaraba ve en sonunda kadehte kalan son yudum olup, gelenek gereği dökülerek toprağa döner. İnsanın macerası da böyledir:

Âb-ı engûrı ider terbiye-i rind şarâb

Neş'e-bahş olmada şâkird idinür üstâdın

G 580/3

Yâ bâde-i gül-fâm ola yâ şûh-ı hoş-endâm

Âdem dahı bir gayrı günâh itmege degmez

G 272/2

Biz o hâküz ki bün-i tâkda âsûde idük

Şimdi dürd-i teh-i sâgarda zuhûr eylemişüz

G 268/4

Şarabın şiirdeki rengi kırmızıdır. Nâbî, güvercinlerin bir özelliği olan takla atmalarından faydalanır, sarhoşların dengesiz hareketlerini güvercin kanı şarap içmelerine bağlar:

²⁷⁹ Agah Sırrı Levend, **Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, 4. Bsk., İst. 1984, s. 323-335.

Leb-i mey-keşde dest-i sâkiyânda takla-bâzîler

Sirâyet eylemiş peymâneye hûn-ı kebûterde G 599/3

Şarap içenler, gamlarını bir müddet gidermiş olurlar. Şarap, içeni küstah eder. Âşık şarap içince ağırbaşlılığını kaybedip kendinden geçer, utanmadan sevgiliye sürekli yalvarır:

İzâle-i gam için biz şarâba muhtâcuz

Derûnı tîrelerüz âfitâba muhtâcuz G 320/1

Mey sebük-tıynet olan 'âşıkı küstâh eyler

Ne kadar yâre niyâz itse hacâlet gelmez G 278/3

Şarap kadehi, sevgilinin dudaklarını öpmedikçe şaraba, tadı tuzu yok denilse hata olmayacaktır. Sevgilinin elinden âşık zehir bile olsa içmeye razıdır. Âşık sevgilinin elinden midesini şişirinceye kadar şarap içse, bu hal ona asla rahatsızlık vermeyecektir:

Peymâne olmadukça leb-i yâre bûse-dâd

Sahbâya bî-nemek dinilürse hatâsı yok G 382/6

Yarün elinden sahbâyı Nâbî

Zehr olsa içsek şişsek kabarsak G 396/ 7

6.3.3. Kahve

Giriş bölümünde yasakları değerlendirirken tarihçesini kısaca ele aldığımız kahve; siyah renklidir, kavrulur ve fincanla içilir.²⁸⁰ Aşağıdaki beyitte de kahvenin ateşte kavrulması ve tütünün yakılarak içilmesi birer imge olarak kullanılmıştır:

²⁸⁰ Faroqhi, a.g.e., s.236-237.

Kahveyi âteş-i zulm ile kavurdu kemerün
Tütünü yakdı külin göge savurdu kemerün

Mt 24

6.3.4. Şerbet

Şerbet meyvelerden yapılan klasik bir Osmanlı içeceğiydi. Eskiden şeker pahalı olduğu için şerbet, ikram edilen seçkin bir içecekti. Şerbetsiz Osmanlı yemeği düşünülemezdi. Osmanlılarda önemli konuklara, kırmızı ve beyaz gül, menekşe, nilüfer, vişne, dut, karabaş gibi meyve ve çiçeklerden yapılan şerbetler ikram edilirdi. Üzüm ve baldan yapılan şerbetler daha sıradan sayılırdı.²⁸¹

Nâbî, şerbetin kutlamalarda içilmesine değinir. Sevgili, âşığın bulunduğu bezme gelmesi durumunda, âşığın sevgili için akıttığı hasret gözyaşları dinecek ve onun meclise gelişini kutlamak için kâseler dolusu şerbet içilecektir:

Yâr bezme gelicek girye-i hasret mi kalur
Mevsim-i tehniyede kâsede şerbet mi kalur

G 173/1

Yemeklerin arkasından şerbet ikram edilir. Bu yönüyle şerbet meclis toplantısının bittiğinin de habercisidir. Nâbî, bir başka beyitte de şekerli olmasından dolayı şerbetin arkasından su içilmesinden bahseder ve kendi şiirini şerbete; diğerlerini de suya benzetir:

Çün şerbet olur hatime-i bezme işâret
Hicrâna çıkar 'âkibeti bu şeker âbun

G 417/4

Şi'rünle şi'r-i dîgeri Nâbî ne anlasun
Sâde su içmeyen şekerî şerbet üstine

G 713/9

²⁸¹ Marianna Yerasimos, **500 Yıllık Osmanlı Mutfağı**, İstanbul 2005, s.178-179.

Nâbî, sevgilinin kırmızı dudaklarına bakarak, akan gözyaşlarını değerli konuklara ikram edilen menekşe şerbetine benzetir:

Leb-i hat-âverün olmagla matmah-ı nazarum
Benefşe şerbetine döndi eşk-i çeşm-i terüm

Mt 27

6.3.5. Vişne Suyu

Bugün de yaygın olarak tüketilen vişne suyu, bir beyitte şarap içmekten tövbe edince veya şarap bitince içilen bir içecek olarak dile getirilmiştir:

Ne gam sâkî eger sahbâ dükense âb hâzırdur
Senün zemzemleyüp de sundugun vişn'âbdan kalmaz

G 312/7

6.3.6. Zemzem

Kâbe civarında bulunan meşhur kuyunun suyuna verilen addır. Kutsal sayılan bu su hacılar tarafından memleketlerine götürülen hediyelerin başında gelir. Ka'be'ye gitmeye niyet eden şair, bu mutlulukla içtiği suyu da zemzem niyetiyle içmek istemektedir:

Azmümüz Ka'be'yedür devlet-i şâhanşehde
Şimdiden nûş idelüm suları zemzemcesine

G 783/4

6.4. MEYVE VE SEBZELER

Bugün olduğu gibi Osmanlı zamanında da mevsimine göre taze meyveler, yaz kış öğün aralarında bolca tüketilirdi. Kavun, karpuz, üzüm, elma, armut, ayva, nar, erik, kiraz, vişne vb. çok sevilen yetiştirilip pazarda

satılan meyvelerdendi.²⁸² Divanda münferit bir şekilde bulunan meyveler özel olarak ayrı ayrı başlıklarda kendi adlarıyla incelenmişlerdir. Meyveler burada ise ikramı ve yeme usullerinden örneklerle yer alacaktır.

Nâbî, herhangi bir mecliste getirilen bir tabak meyvenin adet gereği bazısının ham bazısının da pişmiş olarak ikram edildiğini söyler:

Bir tabak mîve gelürse meclise âdet budur
Olur elbette anun bazısı puhte bazı hâm G 1-1/16²⁸³

Nâbî, acı veya tatlı olmayan meyvelerin üzerine pudra şekeri/şeker dökülerek yenmesi usulünden leff ü neşr ile söz eder ve fesat insanları acı meyvelere benzetir. Onlara ne yapılırsa yapılsın, tıpkı acı meyve gibi, yaptıkları kötülüklerden kalplerine pişmanlık gelmeyecektir:

Lutf ile hased-i bed-hâha nedâmet gelmez
Telh olan mîveye sükkerle halâvet gelmez G 278/1

6.4.1. Âlû / Erik / Şeftali

Âlû, erik demektir. Nâbî, kâğıt mührelemek için kullanılan camdan yapılmış mühreyi eriğe; içinde kırmızı mürekkep olan hokkayı da şeftaliye benzetmiştir:

Mühre-i âbgînedür âlû
Oldı lâlî devâtı şeftâlû Mes 8/109

²⁸² Faroqhi, a.g.e., s.229.

²⁸³ Divanda bu gazele numara verilmemiş.

6.4.2. Ayva

Bugün olduğu gibi Osmanlılar zamanında ayva çok sevilen bir meyveydi. Geçmişte Edirne etrafında yetiştirilen ayvaların evliya çelebi tarafından da methedildiği anlatılmıştır.²⁸⁴ Ayva ağaçta yetişen bir kış meyvesidir. Nâbî, ayvanın pamuk içerisinde saklandığını söyler:

Virmeyüp berfe zarar vâhime-i hıfzından

Kala berf içre nihân penbede gûyâ ayva

K 24/32

6.4.3. Enâr / Nar

Nar, ılıman iklimlerde yetişen bir meyve türü olup, gövdesinin içinde tadı hafif ekşi ve bazen tatlı olan yüzlerce çekirdek taneciği bulur. Şair, aşağıdaki beyitte, sözlerini sembolik olarak narın dış kabuğuna, fikirlerini de bu kabuğun içindeki çekirdeklere benzetmektedir. Yani şair, sözlerinin ardında çok zengin düşünce ve hayaller yattığını anlatmaktadır. O'nun şairlik tabiatı badem gibi kabuk içinde bir iki çekirdekle sınırlı değildir:

Degül bâdâmveş tabum bir iki mağz ile hursend

Enârum mağz-ı fikrüm kışr-ı güftârumdan efzûndur

G 97/4

6.4.4. Hanzal

Hanzal, Ebûcehil karpuzu olarak bilinir ve acı bir tadı vardır. Şair, kendini himmet bahçesinde meyvesi vefa olan bir fidana benzetmektedir. Bu fidanın meyvesi vefa olduğu için, şairin meyveleri topladığı dallarında, acı ve zehir gibi tadı olan zakkum bile şeker gibi tatlı olacaktır:

Ben o nahl-ı vefâ-bâr-ı riyâz-ı himmetüm Nâbî

K'olur ta'm-ı şeker hanzal mezâk-ı mîve-çînümde

G 739/7

²⁸⁴ Faroqhi, a.g.e., s.229.

6.4.5. Hinduvâne / Karpuz

Karpuz, kabuğu yeşil ve sert, yuvarlak şekilli içi kırmızı ve sulu bir meyvedir. Karpuz, içinin şarap gibi kırmızı olması ve içki meclislerinde meze olarak yenmesiyle söz konusu edilmiştir:

Engûr ki ya beyâz ü ya şeb-gûndur
 Mînâ-yı şarâb u hokka-i efyûndur
 Bezm ehline hindûvâne-i surh derûn
 Bir meh-veş-i şûh-ı sebz-tîh-i gül-gûndur Rb 42

6.4.6. Hurma

Hurma, ılıman iklimle ve çöl ikliminin olduğu yerlerde yetişen bir meyvedir. Özellikle Ramazan ayında sünnet gereği hurma ile iftar edilmesi, Medine hurması ve hurmanın çekirdeğinin ortadan ayrık olması gibi hususlar dile getirilmiştir:

Çeşm ü lebi âyetle pür-envâr idelüm
 Tefsîr ile kalbi genc-i esrâr idelüm
 Bâz itmeyelüm hadisden gayre dehen
 Hurmâ-yı Medîne ile iftâr idelüm Rb151

Gonce-i gül gibi dil muntazamü'l-hâl olsa
 Tohm-ı hurma gibi ten münşerihü'l-bâl olsa G 770/1

6.4.7. Kiraz

Kiraz, ağaçta yetişen birkaç tanesi bir küme oluşturabilen kırmızı renkli yaz meyvesidir. Dalından koparılan kiraz, uzun süre bekletildiği takdirde

içinde kurtlar oluşur. Şair bir rubaisinde, sevgilinin dudakları rengi dolayısıyla kiraz'a, dudağın kenarında çıkan ayva tüylerini de kurda benzetmiştir:

Hat geldi fenâ buldı sitem-kârlığı
 Rahme bedel oldu 'âşık-âzârlığı
 Lâ'l-i lebi kurtlandı mânend-i kirâs
 Def' oldü gözinden eski bîmârlığı Rb 212

3.5. ŞEKERLEMELER VE TATLILAR

6.5.1. Baklava

Baklava, kuşaklar boyu aktarılmış kültür tarihimizde yerini edinmiş meşhur bir Türk tatlısıdır. Nâbî baklavayı, nişastanın beyazlatması ile söz konusu etmiştir:

Der-mândesüz ne lezzeti var şân u şevketün
 Rûyım baklavanun ağardur nişesteler G 83/5

6.5.2. Dûşâb / Pekmez / Sirke

Pekmez, pek çok meyvenin sularının kaynatılmasıyla yapılırdı. Nâbî, aynı üzüm dalından yetişmesine rağmen, pekmezin, üzümün, sirkenin ve şarabın farklı özellik ve tabiatlarının olduğunu söylemiştir:

Yek bîhden demîde olurken nihâl-i kerm
 Dûşâb ü gûre sirke vü mey imtiyâzda G 695/4

6.5.3. Güllâç

Güllâç için özel hazırlanan ince yuvarlak yufkalar şerbet ve sütle ıslatılır ve pişirilir. Güllâç pişerken üzerine bir fincan gül suyu ilave edilir. Pişirilmiş yufkaların aralarına ya da güllâç soğuduktan sonra üzerine

kuruyemişler konulur.²⁸⁵ Güllaç, geçmişte olduğu gibi bu gün de Ramazan ayının vazgeçilmez tatlısıdır. Nâbî, oruç tutarken susatabileceği için sahurda güllaç yerine, çorbayı tercih eder:

Ben devlet-i fâniyle gurûr eyleyemem
 Düşsem de o sevdâya huzûr eyleyemem
 Şûr-âbe-i tekve-i hakikat var iken
 Güllâc-ı mecâzdan sahûr eyleyemem Rb 150

6.5.4. Helva

Un, un ve nişasta karışımı yada irmiğin yağda pişirilip üzerine bal yada şekerle hazırlanan şerbet dökülmesiyle yapılan tatlıya helva denir. İmparatorluğun sarayının mutfağında helvahane denilen tatlıların pişirildiği bir bölüm de vardı. Un helvası, unsuz helva, irmik helvası, fıstık helvası, şekerli kuru helva, bal helvası, halka helva, helva-yı Hâkânî, Helva-yı Sabunî eskiden hazırlanan bazı helva çeşitleriydi.²⁸⁶ Eskiden helva sohbetleri dediğimiz, kış aylarında dostların konaklarda bir araya gelip eğlenmeleri de toplum yaşamında yer edinmiştir.

Nâbî helvanın undan yapılmasına ve dudakta bıraktığı lezzete değinir. Dudak tasavvufta, aracısız ilham ile gelen sözü karşılar.²⁸⁷ Nâbî de manayı, dudakta bulunan bu lezzete benzetir. Bu lezzeti cahillerin anlaması mümkün değildir:

Lebbedür lezzet-i ma'nî ne bilür ehl-i kusûr
 Ard halvâ olamaz gendüm iken hirmende G 805/7

²⁸⁵ M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I., MEB. Yay., İst. 2004, s. 686; Muhammed bin Mahmud Şirvanî, **15.Yüzyıl Osmanlı Mutfağı**, haz. Mustafa Argunşah-Müjgan Çakır, İstanbul 2006, s. 129.

²⁸⁶ Muhammed bin Mahmud Şirvanî, **a.g.e.**, s.110; Yerasimos, **a.g.e.**, s.168-170.

²⁸⁷ Ethem CEBECİOĞLU, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka yay. 3. Bsk., İst. 2005, s. 396.

Ayrıca Nâbî, geçici dünyayı tatlılığından dolayı bir helvaya benzetir. Tatlı oldukları için ikisinden de el çekek zordur:

Helvâ-yı fenâ zehr ile âlûdedür ammâ
Çekmek eli güç gizlüce lezzet var içinde G 696/2

Helva çeşidi olarak helva-yı sâbûnî de imge olarak şiirde geçer. Nişasta, bal, badem ve susam yağından yapılan bir helva çeşididir. Ak sabunî, kızıl sabunî, saru sabunî, gök sabunî, barmak sabunî, temür-hindi sabunî gibi renk ve çeşitleri bulunur. Pişirince bir kaba konularak üzerine güzel kokulu baharatlarla beslenmiş şeker unu serpilir. Soğuyunca bıçakla kesilip istendiğinde yenir.²⁸⁸ Nâbî, bu helvanın sarayda yapıldığını söylemiş, fakat sevgilinin dudaklarının ondan daha tatlı olduğunu belirtmiştir:

Bu çâr-sûda 'aceb fark olunmadı kaldı
Riyâ-fürûş ile halvâ-fürûş-ı sâbûnî G 858/2

6.5.5. Kadayıf

Undan yapılan hamur, tavada uzun erişte halinde pişirilir. Bu erişteler sahan içine kat kat döşenir. Üzerine dövülmüş badem ve fıstık ekildikten sonra şerbet dökülerek kadayıf tatlısı yapılmış olur.²⁸⁹ Nâbî; yazdığı bir lugazında “katayıf” başlığı vermiş ve kadayıfın kaba alındıktan sonra üzerine sıcak şerbet dökülmesi ve bu şerbetle kadayıfın tel tel yarılması hayal unsuru olarak kullanılmıştır:

Nedür ol bâz-gûne fevvâre
Ola evc-i hevâda âvâre

²⁸⁸Yerasimos, **a.g.e.**, s.175; Muhammed bin Mahmud Şirvanî, **a.g.e.**, s.111.

²⁸⁹ Muhammed bin Mahmud Şirvanî, **a.g.e.**, s.116.

Âbı var lîk âteşî meşreb
Halkı bir şehrûn idinür matlab

Cem' olursa olur âb-ı revân
Şemle-i çâk-çâk-i dervîşân

L 1/1-3

6.5.6. Şeker Kamışı

Şeker kamışının suyu üç defa kaynatılır ve böylelikle beyaz şeker elde edilirdi.²⁹⁰ Şekerlerin kamışı sulak yerlerde yetişirdi. Aşağıdaki ilk beyitte şeker, kamışının getirildiği yer olması yönüyle Mısır'la, kamıştan yapılması yönüyle de neyle ilişkilendirilmiştir. Şeker'in, deniz yoluyla gemilerle getirilmesi de işlenen diğer bir husustur. Kamış şekeri ayrıca kamıştan yapıma kalemle de ilişkilendirilmiştir. Kalemden dökülen şiirler güzel hayaller içerdikçe, bu şiirlerin tadına kimse eksik demeyecektir:

Sabâ la'lün hevâsın sâha-i Mısra götürmüş kim

Nemek baş gösterür sükkerle bir pirâhen-i neyden G 557/2

Lezzetden olma telhî-i zâhirle nâ-ümid

Deryâ ile seffîne seffîne şeker gelür G 59/4

lyâr-ı lezzet-i eş'âra noksân gelmez ey Nâbî

Zebân-ı hâmeye oldukça şeker-hâne dirlerse G 672/5

²⁹⁰ Onay, a.g.e., s. 239.

6.6. YAĞ

6.6.1. Zeytin Yağı

Eskiden zeytinyağı, genellikle aydınlanma için kullanılırdı. Yemeklerde ise daha çok tereyağı tercih edilirdi.²⁹¹ Nâbî ham zeytinden yapılan zeytinyağını söz konusu eder ve dalındaki ham zeytini, aşkın ateşinden mahrum kalmış gönle benzetir:

Dil midür ol dil k'ola mahrum-ı sûz u tâb-ı 'aşk
Kim alur zeytûn-ı hamı deste revgandur murâd

G 51/3

6.7. BAHARATLAR

6.7.1. Dârçîn / Tarçın

Tarçın kokusu keskin, tadı yakıcı olan bir tür baharattır. Tarçın ağacının gövde ve dal kabuklarının dış kısmı sıyrıldıktan sonra kalan iç kabuğunun kurutulup öğütülmesiyle elde edilir.²⁹² Nâbî, her ağacın kabuğundan tarçın yapılmayacağını söyler:

İden hep reng ü bûy-ı bâtınîdür cilve zâhirde
Anunçün kışrı her sâde dırahtun dârçîn olmaz

G 303/7

6.7.2. Kâfur / Zencebîl / Zencefil

Nâbî, kâfûr'un "serd", zencefilin "germ" olması özellikleriyle karşılaştırır. Kâfûr, ağacın gövdesinden elde edildiği için sert bir maddedir ve doğası soğuk olarak bilinir. Zencefil ise bir bitki olduğu için ona göre daha

²⁹¹ Faroqhi, a.g.e., s. 223.

²⁹² Tarçın,(Erişim) <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tar%C3%A7%C4%B1n>; 14.12.2009

yumuşaktır. Zencefilin, ısıtıcı, sindirimi kolaylaştırıcı, iştah açıcı etkisi vardır²⁹³.

Bu kârgâhun anlamayan germ ü serdini
Kâfûrun anlamaz eserin zencebîl ile

G 746/4

6.7.3. Za'ferân / Safran

Zaferân sözü Arapça asıllı ve sarı anlamına gelen bir kelimedir. Şiirlerde bu kelime, safranı karşılamak için tercih edilmiştir. Safran, süsengillerden çok yıllık soğanlı bir bitkidir. Bu bitkinin tepeliklerinin kurutulmasıyla elde edilen toz, bazı yiyecek ve içeceklerle tat, koku ve sarı renk vermekte kullanılır. Safranın bir gramı kendi ağırlığının 100.000 katını renklendirebilir. Zaferân, iltihap giderici, iç organlarını güçlendirici ve şişlikleri gidericidir. Koklanması, ferahlatıcı ve rahatlatıcı bir etki yapar. Zaferanın geçtiği beyitlerde onun sakinleştirici, iştah kesici etkisi ve kokusu söz konusu edilir.²⁹⁴

Zaferan şifalı bir bitki olarak aşağıdaki beyitte karşımıza çıkmaktadır. Zaferânı bitkiler âleminin Nasrettin Hocasına benzeten şair, Hoca'nın fıkralarının yaptığı etkiyle, zaferânın etkisini eşleştirmiştir:

Rûy-ı zerdüm piste-i leb-bestesin hândân ider
Za'ferân nev'-i nebâtun Hâce Nasrû'd-din'idür

G 146/7

6.8. KURUYEMİŞLER

6.8.1. Ceviz / Fıstık / Badem

Ceviz, fıstık ve badem, çekirdeği tüketilen kuruyemişlerdir. Ceviz, fıstık ve bâdem aşağıdaki kıt'ada kabuklu yemiş olmalarıyla söz konusu edilmiştir. Ham ile pişmiş yani farklı manaları ayıramayan kimseler, şiirdeki çeşitlilikten

²⁹³Keskin, a.g.e., s. 792.

²⁹⁴Ömür Ceylan, "Taşranın Altın Çiçeği Safran", *Osmanlı Araştırmaları Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan II*, S.XXVI, s.147-162.

zevk almasını bilmezler, bu kişilerin durumu tıpkı cevizin çekirdeğini, badem ve fıstığın çekirdeğinden ayıramamak gibidir:

Çâşnî-i zevki idrâk eylemez
Puhteyi fark itmeyenler hâmdan
Vâye-gîr-i ma'rifet pest anlamaz
Magz-ı cevzi piste vü bâdâmdan

Kt 72

Fıstık, ağaçta yetişip, kabuğu kırılarak çekirdeği tüketilen bir yemiş çeşididir. Fıstık aşağıdaki beyitte, kişileştirme yoluyla haset eden bir insana, kadeh de sevgilinin dudağını öpen rakibe teşhis edilmiştir. Ayrıca fıstığın yetiştiğinde kabuğunun çatlaması, sevgilinin dudağını öpen kadehi kıskanmasına bağlanmıştır:

Peymâne lebin öpdüğünü gördi cemende
Hazm eylemeyüp çatladı piste hasedinden

G 574/2

Nâbî, bir başka beyitte fıstığı, lezzet ve kıymet açısından cevizden üstün tutar:

Cevzden kıymet ü lezzetde füzûndur piste
Var tesellîleri hâlince tenük-'ayşların

G 465/5

Ceviz ayrıca, çekirdeğinin insan beynini andırmasından dolayı söz konusu edilmiştir. Sevgilinin hayaliyle beraber olan âşık, sevgilin hayaliyle birlikte, sanki gönlün derinliklerinde ceviz gibi bir kabukta hapis olmuş iki hücre arkadaşına bezerler:

Hayâl-i yâr ile yek kışrda dü magz gibi
Derûn-ı sînededür hücredaşluklarımız

G 288/3

YEDİNCİ BÖLÜM

HASTALIKLAR VE TEDAVİ YOLLARI

7.1. HASTALIKLAR

7.1.1. Âbile / Çıban

Âbile, bir cilt hastalığıdır ve “çıban, sivilce” anlamlarına gelir.²⁹⁵ Nâbî, ayağın altında çıkan bir çıbandan söz eder. Beyite göre ayağının altına inciler saçılrsa bile çıbanın ağrısına değmeyecektir. Burada inci ile çıban şekil bakımından ilişkilendirilmiştir:

Hurûş-ı âbile-i pâya degmez ey Nâbî

Ayagun altında dürler nisâr olınsa bile

G 737/9

7.1.2. 'Ateh / Bunama

'Ateh, bunama, bunaklık hastalığıdır.²⁹⁶ Nâbî, bu hastalığın yaşlılıkta olduğunu ve bu hastalığa yakalananların bir çeşit macun kullandıklarını, bu macunun kadrini de gençlerin anlayamayacağını söyler:

Pîrlikten o kadar fâ'ide gördüm ancak

K'oldı güstâhlugum 'özrine bâis 'atehüm

G 518/6

Tazeler bilmez anun kadrini pîrân anlar

Başka bir keyf virür neş'e-i ma'cûn-ı 'ateh

G 663/3

²⁹⁵ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, Bsk. 2, C. I, İst. 2006, s. 7.

²⁹⁶ Ayverdi, **a.g.e.**, C. I., s. 200

7.1.3. 'Atse / Öksürük

Atse, soğuk algınlığı neticesinde nefesin ağızdan gürültü ile çıkmasıdır.²⁹⁷ Aşağıdaki beyitte Nabi öksürük sonucu ağızdan çıkan kan ile sabah kırmızılık içerisinde doğan güneşi ve gülü ilişkilendirir:

Atsesinden gül-i hurşîd döker subh gibi
Bâğ-ı re'yinün iden güllerini istişmâm K 12/79

7.1.4. Baş Ağrısı, Humâr

Hemen her insanın şikayeti olan baş ağrısının en iyi ilacı gülsuyudur. İçkinin sebep olduğu humâr denilen baş ağrısını gidermek için de "çivi çiviye söker" hesabı yine şarap içilir veya bol su içilir ya da halen geçerli bir tedavi usulü olarak baş, alın hizasından bir tülbentle sımsıkı bağlanır.²⁹⁸ Nabî de, içkinin sebep olduğu baş ağrısından söz eder ve bu ağrıyı dindirmek için sevgilinin kadehe benzettiği dudaklarından içki içmek ister:

Câm-ı lebünde bâde gibi yok diyü humâr
An içsem agrımaz başum ey şûh-ı şivekâr Mt 14

Şairimizin meşhur gazellerinden birinde humâr; sosyal eleştiri olarak, makam ve mevki meyhanesinde sarhoş olanların çektikleri baş ağrısı olarak karşımıza çıkmaktadır:

Çok da magrûr olma kim mey-hâne-i ikbâlde
Biz hezârân mest-i magrûrun humârın görmüşüz G 319/2

Baş ağrısı için bir başka ilaç gülsuyudur. Nâbî, bu ağrıyı içki yerine gülsuyuyla geçirmeye çalışanların olduğunu söyler. Şiirde âşık baş ağrısı

²⁹⁷ Ayverdi, a.g.e., C. I., s. 211.

²⁹⁸ Yeniterzi, a.g.m., (Erişim)

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf; 24.12.2009

çekerken sevgili; yüzünün güzelliğinin aksiyle rakibe görünerek onların gözlerini, içinde gülsuyu olan şişeye çevirmiştir. Yani derdi âşık çekerken, sevgili gülsuyunu rakibe vermiştir:

Derd-i serden nice âzâd olur ol tâ'ife kim
Bâde nûş eyleyecek yirde gül-âb isterler G 230/2

Ben esîr-i derd-i ser amma ruhun aksiyle sen
Dîde-i ağyarı mînâ-yı gül-âb itdün bu şeb G 15/4

7.1.5. Hummâ / Teb / Sıtma

Sıtma, titreme, ateş ve ter nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalıktır. Şair, bir beyitte denizdeki dalgaların hareketini, bu hastalığa yakalanan insanların titremeleriyle ilişkilendirir:

Reg-i efsürdedür cisminde gûyâ pençe-i mercan
Ki teb-lerzeyle anunçün giçer her rûz u şeb derya G 6/4

Hummâ, ateşli hastalıkların geneline verilen addır ve sıtma için de kullanılır. Şair bir beyitte bu hastalığı, rengi dolayısıyla altınla ilişkilendirir ve gözlerini hırs bürüyen insanların mal, mülk, altın peşine düşmelerini, vücudu humma nedeniyle sararmış hastalara benzetir:

Hummâ-yı sufrevî gibi hakın vücudını
Pâ-mâl-i lerziş itmededür ârzû-yı zer G 155/8

7.1.6. İrti'âş / Titreme

İrtiaş; titreme, raşeye tutulma hastalığıdır.²⁹⁹ Titreme hastalığına karşı “gül-i mükerrer” adı verilen bir tür gül şurubunun kullanıldığını, Nâbî aşağıdaki beytinde belirtmiş ve sevgilinin dudaklarını bu şuruba benzetmiştir:

Âşık gül-i mükerrer ile eylesün devâ

Gördükçe la'lüni maraz-ı irti'âşına

G 684/2

7.1.7. Kan Tutması

Kan tutması, kanı görünce kendinden geçme şeklinde beliren bir rahatsızlıktır. Nâbî, rengi dolayısıyla şarap ve kanı ilişkilendirir ve şarabı tanıyan kalbi hüznü âşığın onda kanlı elbise gördüğünü, bu yüzden de âşığı kan tutmasına şaşılmaması gerektiğini söyler:

Ra'şe tutsa n'ola endâm-ı dil-i mahzûnı

Şâhid-i meyde yine gördi libâs-ı hûnı

G 873/1

7.1.8. Kulunç

Şiddetli boyun, omuz ve sırt ağrılarına “kulunç” adı verilir. Nâbî, sevgilinin boynuna sarılan rakîbin, kendisinde kulunç etkisi yaptığını söyler:

Bende hemyâze-i âgûş ü rakîb-i bed-reg

Sarılr gerdenine 'illet-i kulunc gibi

G 849/4

7.1.9. Lüknet

Lüknet, lüknûnet ve lükûnet, kekeleme, pelteklik, kekeleme, söz söylerken dildeki tutukluk gibi bir konuşma kusurudur. Edebiyatımızda

²⁹⁹ Ayverdi, a.g.e., C. II., s. 1431.

kekemelerin konuşmasını taklit ederek yazılmış şiirler de vardır.³⁰⁰ Şair, lüknet sebebiyle harflerin ağızdan titrek ve tutuk bir edayla çıktığından söz eder. Şiirde, sevgilinin ağzı nokta sığmayacak kadar dardır.³⁰¹ Nâbî, kanaatimizce sevgilinin ağzının darlığından yola çıkarak, sevgili konuşurken bunun lüknet olarak nitelendirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır:

İsbât-ı lüknet itme sakın ana bî-vükûf
Teng olmag ile câ-ı suhan irkilir hurûf Mt 21

7.1.10. Mide Bulantısı ve Kusma

Yenilen yiyeceklerin mideye rahatsızlık vermesi sonucu, baş dönmesiyle kendisini gösteren mide bulantısı ve yiyeceklerin yemek borusu yoluyla tekrar ağızdan çıkarılması anlamına gelen kusma; Nâbî'nin aşağıdaki beyitinde içkiyi fazla kaçırmak neticesinde meydana gelen bir rahatsızlık olarak anlatılmıştır:

Olan ser-geşte-i câm-ı mecâzî dîk-meşrebler
Ne nûş eylerse istifragda dûlâbdan kalmaz G 312/4

Şair, eğer [sevgilinin] gümüşe benzeyen pak, temiz sinesini anlatmaya kalksam, ölümsüzlük suyu olan âb-ı hayât'ın hasedinden midesi bulanacaktır demiştir:

Safvet-i sîne-i sîmînin idersem takrîr
Mi'desi âb-ı hayâtun hasedinden bulanur G 69/2

³⁰⁰ Cemal Kurnaz, "Türden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme", Akçağ Yay. Ankara 1997, s. 471-47.

³⁰¹ Kurnaz, a.g.e., s. 474.

7.1.11. Nâsur / Nasır

Nasır, genellikle el ve ayakta, derinin devamlı sürtünmeye uğrayan yerlerinde meydana gelen sertliğe denmektedir.³⁰² Şiirde genellikle nasır, üzerine sürülecek merhemini iyi gelmemesiyle ele alınır:

Bîh-bûdî-i ümîdüme sa'y itme ey felek
Rüsvây ider cerâhat-ı nâsûr merhemini

G 601/3

7.1.12. Remed

Remed, göz ağrısı, göz kapağı iltihaplanmasıdır.³⁰³ Geçmişte sürme, göz ağrısı, göz yaşarması ve göz kanlanması gidermek için bir ilaç gibi kullanılırdı. Sürmenin etkisini artırmak amacıyla içine başka maddeler de katılırken, deliksiz incinin dövülüp, toz halinde getirildikten sonra sürmenin içine ilave edildiği de olurdu. Ayrıca remed hastalığında ya da göz kanlanmasının tedavisinde göz, siyah veya mavi çemberle kapatılır sımsıkı bağlanırdı.³⁰⁴

Nâbî; güneşi bakanın gözünü alması ve gözü yaşartması yönüyle, sevgilinin yüzüne; Sevgilinin güneş gibi yüzüne bakıldığında oluşan gözyaşını da göz nezlesine benzetmiştir:

Olur müşâhede-i rûyına sirişk-i nikâb

Tulû'-ı mihr deminde remed ne müşkil imiş

G 356/2

³⁰² Ayverdi, a.g.e., C. II., s. 2304.

³⁰³ Ayverdi, a.g.e., C. III., s. 2570.

³⁰⁴ Yeniterzi, a.g.m.,(Erişim)

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf; 24.12.2009

7.1.13. Şir-Pençe

Şir-pençe; vücudun çoğu yerlerinde özellikle de ensede ve sırtta çıkan, sancılı, genişlediğinde tehlikeli ve öldürücü olan tepesi morumsu renkte bir kan çıbanıdır. Nâbî, bu hastalıktan vefat eden Kaplan Paşa'nın adına "Târîh-i Vefât-ı Kaplan Pâşâ Ez-Maraz-ı Şir-Pençe" başlıklı manzum bir tarih düşürmüştür:

Mâ-hasal Kaplân'ı yıkdı pençe-i şir-i ecel [1091] T 33

7.1.14. Zükam / Nezle

Zükam, soğuk algınlığı sonucu kışları çok görülen nezledir. Nezlenin burun akması, tat ve koku alamama gibi belirtileri vardır. Nâbî, nezle olan birinin koku alamamasını, istek ve arzularının gülünü, nezle dolayısıyla koklayamaması şeklinde yorumlar:

Olmadın bûy-ı gül-i kâma meşâm âmâde
Olur âgûş-ı meşâmumda zükâm âmâde G 781/1

Şair, başka beyitte de, renginden dolayı gül ile şarap dolu kadehi ilişkilendirir ve bu ikisine artık rağbet etmediğini söyler. Çünkü şairin; leff ü neşr-i müşevveşle kurduğu bu ilişkide aklına, gül gediğinde nezle olacağı, şarap içerse de baş ağısı çekeceği fikri gelmektedir:

Ne câm-ı gül ne gül-i câme kaldı ragbetümüz
Birinde fikr-i zükâm ü birinde renc-i humâr Mfr 7

Şair, nezle hastalığının akabinde zihinde bir açılma ve ferahlama olduğunu söylemektedir. Bu durum ise bir sıkıntı ve kederin ardından gelen sefa ile ilişkilendirilmiştir:

Te'âkub itmededür birbirin kederle safâ
Gelür dimâga güşâd âhirinde zükâmun

G 421/3

7.2. TEDAVİ YOLLARI

7.2.1. Dağlamak

Dağlama, kanamanın durması veya yaranın yayılmasını önlemek için yaraya kızgın demirle yakı vurulurdu veya yara üzerine konulan fitilin yakılmasıyla dağlama gerçekleştirilirdi.³⁰⁵ Eskiden delileri hem zayıf düşürmek, hem cinlerini yakmak, “def-i cünûn” etmek için başlarına dağ vururlar ve üzerine pamuk yapıştırırlardı. Bu dağı göğse de vururlardı. Dağlanan yaranın üzeri, kabuk bağladığı için siyaha yakın bir rengi olurdu.³⁰⁶ Dağ yarası gerek kızgın demir, gerek kesici âlet ve çivit ile yapıldıkları için kalıcıdır, izler yıkanılrsa da gitmez:

Gönülden rîziş-i eşk ile dâğ-ı ârzû çıkmaz

Ne denlü eylesen tamgâ-yı 'aşkı şüst ü şû çıkmaz G 325/1

Âşığın sinesindeki yaranın izi, renginin siyah olmasından dolayı Kâ'be'nin örtüsüyle ilişkilendirilmiştir:

Hem-libâs-ı Ka'be dâğ-ı sinemi kim görse dir

Ser-be-ser ma'mûre-i 'aşkun sevâdı böyledür G 123/3

³⁰⁵ Emine Yeniterzi, “Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar” (Erişim) http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf; 24.12.2009

³⁰⁶ Onay, a.g.e., s.112.

7.2.2. Dinâr Şerbeti:

Dinâr şerbeti, Mervanîler zamanında yaşayan İbn Dinâr tarafından yapılan bir ilaçtır.³⁰⁷ Aşağıdaki beyitte, bir ilaç olarak kullanılan dinâr şerbetinden söz edilir:

Aceb mi şerbet-i dinâr ile iderse ilâc
Tabi'at-ı emele 'ârız oldu sûy-ı mizâc G 37/1

7.2.3. Fasd / Hacamât

Fasd, Hacâmât; vücutta rahatsızlık olan bir yerden iğne, bıçak, neşter yardımıyla kan alarak yapılan tedavi yöntemidir. Kan aldirmek, dinen de tavsiye edilen tedavi yöntemlerinden biridir. Geçmişte zehirlenmeyi veya yaranın yayılmasını önlemek için hastanın yarasından bir miktar kan akıtılırken, özellikle vücudun değişik yerlerindeki ağrıları dindirmek için de bu metot uygulanırdı. Ayrıca sarılığın tedavisi için de hastadan kan alınır.³⁰⁸

İncelediğimiz beyitlerde kan alma; damarın neşterle yarıp kanın akıtılması, kan veren kişiye zinde kalabilmesi için şerbet içirilmesi, kanın şişede toplanması gibi hususlarla ele alınmıştır:

'Ayn-ı lutf olduğunu kahruh o anlar Nâbî
Ki regin bûsegeh-i nişter-i fassâd eyler G 138/5

Bir elde kâse-i şerbet bir elde neşter-i fasd
Nedür bu ahz u atâ bu ne turfe âdetdür G 68/4

Dem gelür kim dübüründen çıkarurlar nefesün
Olma leb-teşne-i hûn şîşe-i haccâm gibi G 833/7

³⁰⁷ Neslihan İlknur Keskin, “Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divan Edebiyatına Yansımaları ve Anlam Çerçeveleri”, GÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 1066

³⁰⁸ YENİTERZİ, a.g.m., (Erişim)

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf; 24.12.2009

7.2.4. Merhem

Merhem, içinde gerekli etkili maddeler bulunan yumuşak ve koyu kıvamda yağlı veya yağsız deri üzerine sürülerek kullanılan ilaçların ortak adıdır.³⁰⁹ Nâbî Divanında da merhem, yaraların üzerine sürülmesi, vücutta oluşan nasır gibi belli rahatsızlıklara iyi gelmemesi (bkz. Nasır) ve kâfur gibi maddelerden hazırlanmasıyla ele alınmıştır. Şiirde sözü edilen yaralar, âşığın gönlündeki aşk yaralarıdır. Yaralara merhem sürülür fakat âşıklar, gönül yaralarını iyileştiremeyeceği için merhemi istemezler:

İtmesün mi hâhiş-i merhem dil-i bî-çâremüz
Merheme hamyâze-i hasret çekerken yâremüz G 282/1

Yin bir zahme olur dîde-güşâ-yı hasret
Zahm-ı müstagnî-i dil minnet-i merhem çekmez G 330/4

Merhemle ilgili beyitlerde geçen bir başka hususta da, eskiden kâfur gibi maddelerden hazırlananlarının olmasıdır. Kâfur; Hindistan ve Çin'de yetişen, kâfur ağacının zamburaktan elde edilip hekimlikte kullanılan beyaz ve kolaylıkla parçalanır bir maddedir.³¹⁰ Nâbî aşağıdaki beyitte, kazâ'yı bir cerraha, lütuf'u da yaraları sardığı bir beze benzetir. Bu cerrah yaraya kâfur merhemi sürüp, yaranın üzerini lütuf beziyle sarmaktadır:

Fetil-i lutf ile cerrâh-ı çîre-dest-i kazâ
Kodı cerâhet-i eyyama merhem-i kâfûr K 7/7

³⁰⁹ Ayverdi, a.g.e., C. II., s. 2015.

³¹⁰ Ayverdi, a.g.e., C. II., s. 1513.

7.2.5. Mûmiyâ

Mûmiyâ, zift ve kâfûr karışımından yapılan, kırık-çıkık ağrularına ve ayrıca felçlere dahili ve harici olarak uygulanabilen bir ilaçtır.³¹¹ Şair; mûmiyâ'yı sevgilinin kıl gibi ince belini de çağrıştıracak şekilde kullanmış ve onun kırıklara uygulandığını belirtir:

Lâzım gelürdi 'uhdesine mû-miyânunun
Bitse şikest-i şîşe-i dil mûmiyâ ile G 670/3

Bir başka beyitte de kırılmış hatırın, kırıkları sarmakla iftihar eden mûmiyâya minnet etmeyerek, böylece kalması gerektiği nasihatı verir:

Tutarsan pendümi kalsın şikest-i hâtirun ber-câ
Tefâhur-gûne vaz-ı imtinân-ı mûmiyâdan geç G 38/5

7.2.6. Perhiz Yapmak

Günümüzde hastalıklarla beslenme arasındaki ilgi herkes tarafından bilinmektedir. Modern tıbbın sağlıklı beslenme prensibi geçmişte “sağlığın başı perhizdir” atasözüyle ifadesini bulmuş, az veya yeterli miktarda yemenin insan sağlığı için daha uygun olduğu bütün kitaplarında da belirtilmiştir.³¹² Perhiz yapmak, bir beyitte karşımıza sosyal eleştiri olarak çıkmaktadır. Dönemde, rahatsızlıkları yüzünden perhiz yapan insanların, bunu başka çareleri olmadığı için zaruri olarak yaptıkları söylenmektedir:

Hakîkî sanma her seyr itdüğün perhizkârânı
Fesâde derd-mendün neylesün destinde âlet yok G 394/5

³¹¹ Keskin, a.g.e., s.1067.

³¹² Yeniterzi, a.g.m., (Erişim)

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf; 24.12.2009

7.2.7. Tiryâk

Yılan akrep sokmalarına karşı, zehrin tesirini gideren tiryak ile tedavi olunur, bu panzehir yine yılandan elde edilir. Geçmişte, bir tür sağlık garantisi olarak çeşitli hastalıklardan, nazardan ve yılanların sokmasından korunmak ya da kuvvet kazanmak için muska hazırlayıp taşımak adetti.³¹³

Şair aşağıdaki beyitte “nüsha-i tiryâk” tamlamasıyla, yılandan korunmak için yazılan muskayı ve aynı zamanda yılan sokmasına karşı yine yılandan elde edilen panzehiri söz konusu etmiştir:

Umma dârû-yı şifâ hokka-i çerh-i dûndan

Cüz'-i mârı var iken nüsha-i tiryâkinde

G 689/5

7.2.8. Yaraya Fitol Koymak ve Yarayı Pamukla Sarmak

Fitol, kanamayı durdurmak için derin yaraların içine sokulan ilaçlı ya da ilaçsız steril bezlere denmektedir.³¹⁴ Eskiden yaraların üzerine merhem sürülür veya ot denilen bitkisel ilaçlar konulur ya da pamuk, keten, tiftikten bükülerek hazırlanan fitiller, kâfurla hazırlanmış merhemlere bulanarak yaranın üzerine sürülürdü.³¹⁵ Nâbî, ayrılık yarasının tek merheminin vuslat olduğunu belirtmiştir. Sabır yağından yapılan bu merhem ise, özlem fitiline sürülerek yaraya sarılır:

Revgan-ı sabr ile yapmışlar fetil-i intizâr

Zahm-ı hicrûn vasıdan gayri bulanlar merhemin

G 585/3

Ayrıca yaralar, hava almaması ve suyla temas etmemesi için pamukla sarılırdı ve yaralar iyileştikçe pamuklar kendiliğinden dökülürdü.³¹⁶ Nâbî bir

³¹³ Yeniterzi, **a.g.m.**, (Erişim) http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf; 24.12.2009

³¹⁴ Ayverdi, **a.g.e.**, C. I., s. 969.

³¹⁵ Yeniterzi, **a.g.m.**, (Erişim) http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf; 24.12.2009

³¹⁶ Yeniterzi, **a.g.m.**, (Erişim) http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf; 24.12.2009

beyitte âşıkların sinelerindeki dağ yaralarının üzerlerinin pamukla sarıldığından söz eder:

Râzdâr-ı sîne-i 'uşşâk olur mıydum eger
Dâgveş hem kan yudup hem penbe der-gûş olmasam G 536/2

7.3. ŞİFÂ-HÂNE / DÂRÜ'Ş-ŞİFÂ

Dârü'ş-şifâ ve şifâ-hâne, şiirlerde hastaların tedavi edildikleri yer olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Şifahaneler şairimizin beyitlerinde, hastalara şurup içirilmesi, macunların hazırlanması ve akıl hastalarının da buralara yatırılmaları gibi özellikleriyle karşımıza çıkmaktadırlar. Nâbî aşağıdaki beyitte, dünyayı bir şifahaneye benzetir ve bu hastanede çok fazla isyan hastasının tövbe şurubuyla tedavi edildiğini söyler:

Bu şifâ-hânedede çok nef'ini gördük Nâbî
Hasta-i ma'siyete şerbet-i istigfârün G 438/7

Bir başka beyitte ise hastanelerde macun hazırlandığına işaret eder ve istihare yoluyla dünyayı bir şifahaneye; kendini de, bu şifahanede yeni yoğrulmuş bir macuna benzetir:

Kim i'tibâr ider bu şifâ-hânedede bize
Ma'cun-ı nev-şirişte-i nâ-âzmûdeyüz G 277/4

Âşık, sevgiliye olan aşkının saadetiyle çok diyar gezmiştir ve yolunun düşmediği tek yer olarak akıl hastanesi kalmıştır:

Cünûn vâdîlerin hep devlet-i 'aşkunda tayy itdüm
Hemân bir reh-güzârum düşmedük dârü'ş-şifâ kaldı G 845/3

7.4. ECZÂHÂNE

Eczane, ilaç yapılan ve satılan yer demektir.³¹⁷ Şair, aşağıdaki beyitte birer tasavvufi terim olan velayet ve işrâk'ı söz konusu eder. Velayet; velilik ve ermişlik demek olup tasavvufta Allah ile kul arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluğu karşılar.³¹⁸ İşrak da, aydınlanmak ve aydınlatmak anlamlarında olup, tasavvufta ruhun eğitilmesi ve olgunlaştırılması, kalbin arındırılması ve temizlenmesi neticesinde oluşan aydınlanma demektir.³¹⁹ Nübüvvet ise, peygamberliktir.³²⁰ Şair beyitte velayeti, yüce eczanenin iksirine kavuşmak olarak değerlendirmiştir. işrâk'ı, ilaçların yapıldığı tavaya / hokkaya; Nübüvvet de hazırlanan bu ilaçlara benzetmiştir:

Nübüvvet kîmiyâ-yı mis-sirişt-i pûte-i işrâk

Velâyet vâsıl-ı iksîr-i eczâ-hâne-i 'ulyâ

K 1/49

7.5. TEDAVİ VE HASTALIKLARA DAİR İNANIŞLAR

7.5.1. Az uyumak

Az uyumak, zinde kalabilmek, vakti değerlendirebilmek gibi bir takım sebeplerle dinen de tavsiye edilen bir hususur. Nâbî de, hasta olan aşığın, aşkına kavuşabilmesi için afiyet uykusunu terk etmesi gerektiğini söyler:

Terk-i hâb-ı 'âfiyettür 'âşık-ı bîmâre şart

Gayrîden kat'-ı nazardur dîde-i bîdâre şart

G 366/1

7.5.2. Tan Vaktinde Uyumanın Rahatsızlık Vermesi

Nâbî, aşağıdaki beyitte sabah olmaya başladığı vakitte uyumanın insana rahatsızlık vermesini söz konusu eder.

³¹⁷ Ayverdi, a.g.e., C. I., s. 800.

³¹⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalıcı Yay. İst 2002, s. 371.

³¹⁹ Uludağ, a.g.e., s. 195.

³²⁰ Uludağ, a.g.e., s. 278.

Pister-i safhâ-i mecmû'ada hâbîde iken

Oldı 'illet-zede-i renc-i sübât-ı seherî

G 867/6

7.5.3. Pişmemiş Yiyeceklerin Hastalığa Sebep Olması

Tam olarak pişmemiş yiyecekler bakteri bulundurabileceği için hastalık yapar. Nâbî, pişmemiş yiyecekleri, insana boş hayâller kurdurabilecek dünyaya ait “heves”lerle ilişkilendirir:

İnsânı haste-i maraz-ı hûlyâ ider

Nâ-puhte te'me-i hevese iştihâ galat

G 367/16

SEKİZİNCİ BÖLÜM

EĞLENCE HAYATINDAN YANSIYAN GÖRÜNTÜLER

8.1. BAYRAM EĞLENCELERİ

İkinci bölümde kutsal gün ve aylarla ilgili inanışlarda bayramları da konu etmiştik. Burada ise, bayram kutlamalarıyla ilgili beyitlere yansıyan unsurları değerlendirmeye tabi tuttuk. Bayram kutlanırken çeşitli etkinlikler düzenlenirdi. Bunlardan bir tanesi mahallelere veya meydanlara salıncak kurulmasıydı:

Salındı 'îdgehde yine nev-resîdeler

Hayretle döndi pelle-i dülâba dîdeler

G 239/1

Bir başka bayram eğlencesi ise mehter töreniydi. Mehter, Osmanlı Devleti'nde, davul, zurna, nakkare, zil ve kösten oluşan askerî musikîyi icra eden bando takımına verilen addır. Mehterhânedede her sazın takımdaki sayısı eşit olurdu. Bu sayıya göre takım "altı kat, yedi kat, dokuz kat mehter" diye anılırdı. Dokuz kat mehter, padişaha mahsustu. Padişahı temsilen sadrazamın, vezirlerin, beylerbeyilerin de mehterleri vardı.³²¹ Nâbî, Mehterde çalınan kös üzerinde durmuş; güneşi, büyüklüğünden dolayı katır üzerinde taşınan köse benzetmiştir. Hileci olarak nitelendirdiği feleği de dönmesi yönüyle gösterilerini adet gereği daire şeklinde icra eden bayram mehterine benzetmiştir:

---

³²¹ Yılmaz Öztuna, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara 2000, s.245-246; Pakalın, a.g.e., C.II., s. 446-449

Turre-i gurra be-dest ü tabl-ı hurşîd der-bagal

Mihterân-ı 'îdveş gerdân olur çerh-i dagal

Mt 26

8.2. FİŞEK GÖSTERİSİ

Geçmişte düzenlenen eğlencelerde günlerce süren çalışmalarla hazırlanan fişekler, ateşbazlar tarafından hüner göstermek için ustaca kullanılırdı. Fişekler başlı başına kullanıldığı gibi, bir takım dekorlara, insan ve hayvan tasvirlerine bağlanıp atılanları da vardı. Fişeklere, çıkardıkları seslere, şekillerine, patlayınca oluşturduğu manzarasına göre isimler veriliyordu. Fıskiye fişeği de böyle adlandırılmış fişeklerden birisidir.³²² Nâbî de, aşağıdaki beyitte “fevvâre/fıskiye” şeklindeki fişekten bahsetmiştir:

'Ulûv istersen ol fevvâre-i âb âteşîn olma

Fişek nâ-bûd olur şiddetle bâlâyâ su'ûdından

G 581/3

8.3. HİSAR SEYRİ

Dönemin eğlence anlayışı olarak kayıkla hisar seyrine çıkma âdeti beyitlerden bize yansıyan görüntülerdendir. Şair; kadeh çeken rindlerin cilve gemisiyle hisar seyri olmadıkça cenneti bile istemeyeceklerini söyler:

İstemez cenneti rindân-ı kadeh-keş Nâbî

Cilve-i keşî ile seyr-i hisâr olmayıcak

G 390/5

8.4. HELVA SOHBETİ

Şair, helvanın un ve şerbetle yapılmasından yola çıkarak, kış gecelerinde ahbabların, devlet erkânı ve zengin kişilerin evlerinde toplanıp

³²² Mehmet Arslan, *Divan Şiirinde Manzum Surnameler İnceleme ve Metinler*, Doktora Tezi, GÜSBE, Ankara 1990, s. 342-347.

helva sohbetleri ile birlikte ziyafet ve eğlenceler tertiplemeleri geleneğine telmihte bulunmuştur³²³:

Ne kâdir itmege şekerle halvâ sohbetin gendüm

Tagayyürgâh-ı 'âlem kalsa bâkî bir karâr üzre G 752/3

8.5. MECLİSLERDE EĞLENCE

Eskiden içkili meclislerde eğlenmek, insanlar için çok çekici bir adetti. Genellikle meyhanelerde kurulan meclisler çok rağbet görürdü. İnsanlar ilkbaharla birlikte kırlarda, çemende bir araya gelirler, kışları da büyüklerin ya da zenginlerin evlerinde toplanır ve çeşitli etkinliklerle birlikte eğlenirlerdi. İçkili ve mûsikîli bu meclislerde eğlence, sabahlara kadar sürerdi. Meclislerde herkes yere daire oluşturacak bir şekilde oturur, sâkî elindeki dolu kadehle oturanların ortalarında döner ve herkese aynı içki kâsesinden şarap ikram ederdi. Şairler, sâkîsi, mutribi, gazelhanı, yârânı, içkisi ve mezesiyle birlikte kurulan bu meclisleri, bir imge olarak beyitlerde sıklıkla kullanmışlardır. Şiirlerde; bezm, îyş, işret kelimeleri, hep bu türden kurulmuş eğlence meclislerini anlatmıştır. Ayrıca edebiyatımızda da bu meclisleri anlatan “sâkînâme” adlı şiirler yazılmıştır.³²⁴

Nâbî güzel bir hüsn-i ta'lil'le, feleği geceleri kurulan bu meclislere katılmak isteyen birine benzetir. Felek, bu meclislere katılmak için her gece elbisesini değiştirmek suretiyle hazırlık yapar. Felek gündüz elbisesini çıkartıp gece elbisesini giyer:

Meger erbâb-ı ıyşa niyyet-i şeb-gîr ider gerdûn

Anunçun her şebângeh câmesin tagyîr ider gerdûn G 562/1

Nâbî'ye göre en keyif verici eğlence, pîr-i mugân'ın dergahı olan meyhanelerdeki eğlencelerdir.

³²³ Geniş bilgi için bkz: M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I., MEB. Yay., İst. 2004 s. 797-798.

³²⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İst., 2004, s. 71.

Dergâhına yüz sürmeyicek pîr-i mugânun

Şâyeste-i keyfiyyet-i irşâd olamazsın

G 624/2

Şair, eğlence meclisinin olması için güzel çemenler, saz, içki ve de en önemlisi gönül alıcı güzellerin olmasının şart olduğunu söyler:

Sâz ü riyâz ü bâde dahı gerçi şartdur

Dilberdür en mühimteri esbâb-ı 'işretün

G 430/9

Meclislerdeki eğlencenin tek kötü tarafı, eğlenenlerde bıraktığı “humâr” adı verilen baş ağrısıdır. Nâbî bu baş ağrısının şiddetini anlatmak için, meclislerdeki bir saatlik eğlencenin humârının bin saat süreceğini söyler:

Bin sâ'at olur derd-i ser-i renc-i humârı

Bu bezmde bir sâ'at eger 'âlem idersen

G 475/5

Nâbî, bu dönemde sıklıkla görülen meyhanelerin kapatılması ve içki yasağını çağrıştırmacı olarak, kurulan meclislerde bulunması gerekli olan sâkî ve içki gibi unsurların sürekli eksik olduğunu dile getirir.

Gâh sâkîsi gehî sâgârı geh bâdesi yok

Görmedüm meclis-i maksûdı tamâm âmâde

G 781/2

Nâbî, eğlence meclisinin unsurlarının tamamının gerekli olduğunu, sadece gül yüzlü sâkînin bulunduğu mecliste eğlenilemeyeceğini dile getirir:

Esbâb-ı tarab cümlesi âmâde gerekdür

Yohsa yalnız sâkî-i gül-rû ile olmaz

G 266/6

Eskiden meclislerde kadehin dibinde kalan “cür'a” adı verilen son yudumun dökülmesi adettendi. Bu adetin, şarabın bulucusu olan Cem'in

adına hürmeten yapıldığı söylenirdi. Şair aşağıdaki beyitte sâkî'den, tamamen içmeyene kadehi sunmaması ve meyhanenin yüzü suyunu kara toprağa dökmesini istemektedir:

Sâgarı sınma tamâm içmeyene ey sâkî
Dökme hâk-ı siyehe âb-ı ruhın meykedenün G 416/2

Cür'aveş hâke ber-â-ber olalum kûyında
Ey gönül zerre-sifât menzili eflâk idelüm G 511/4

Bir başka eğlence meclisi de “şehnâme” meclisleriydi. Şehname Osmanlıda, önceleri tarihi olayların yer aldığı eserlere denirdi. Bu tarihi olayları yazmakla görevli memurlara da “şehnâmehan” denirdi. Daha sonraları ise şehnamehanlara, “vak'anüvis” denmeye başlamıştır.³²⁵ Şiirlerden kişilerin bu tarihi olaylarla alakalı olarak sohbet meclislerinde bir araya geldiklerini bilmekteyiz Eğlence amaçlı kurulan Şehnâme meclislerine katılanlar, Nâbî'yi farklı bir hayâle sevk etmiştir. Nâbî, meclise katılanları, zihninde hayâlleri canlanan güzellerle ilişkilendirmektedir:

Cây-gîr olmuş hayâl-i dilberân bir gûne kim
Fark olunmaz dil musavver meclis-i şeh-nâmeden G 571/2

8.6. OYUNLAR

8.6.1. Gûy u Çevgân

Gûy / top ve Çevgân / eğri cirit ile oynanan atlı bir spordur. Çevgân'a, savlecân da denir. Çeviklik, kıvraklık ve yerinde karar verebilmeyi gerektirir.³²⁶ Karşılıklı iki takım ile oynanan oyunda amaç, at üzerinde ellerindeki çevgân ile topu hedefe ulaştırmaktır. Belli zamanda elde edilen

³²⁵ Pakalın, a.g.e., C.III., s. 318.

³²⁶ Agah Sırrı Levend, **Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, 4. Bsk., İst. 1984, s. 380; Harun Tolasa, **Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası**, Ankara 1973, s. 113-114.

isabet sayısı ya da belirlenen isabet sayısına ulaşan takım galip sayılırdı.³²⁷ Nâbî, kaza'yı elinde çevgan bulunduran bir oyuncuya ve şekli itibariyle güneşi de bu oyunda oynanan topa benzetir:

Kimi dir kim bu tûp-ı zerrîni

Atdı meydâna savlecân-ı kazâ

T 82/27

8.6.2. Nerd / Şeş-der / Tavla

Eskiden nerd, şeş-der de denilen tavla tahtasında oynanan bütün oyunların genel adına denirdi. İkiye bölünen tavla tahtasında, dört kısım olur ve toplamda yirmi dört hane bulunur. Biri siyah diğeri beyaz olmak üzere iki ayrı grupta on beşerden, toplam otuz pulun ve iki zarın kullanıldığı iki kişilik oyundur. Oyunun pul, hane, kapı gibi terimleri vardır.³²⁸ Divanda geçen beyitlerde nerd ve şeş-der, bugünkü anlamda tavla oyununu karşılar şekilde kullanılmışlardır.

Şair, felekle tavla oynandığında atılan çift zarın her defasında bir bir geldiğini, hiçbir zaman iki iki gelmediğini söyler. Feleğin yüze gülmesi bir yana onunla tavla oynarken bile şans yoktur.

Yek yekledür müretteb bâzî-i şeşder-i çerh

Bin kerre zâr olursan bir kez dü-bâre gelmez

G 295/4

8.6.3. Satranç

Satranç, iki kişinin satranç tahtası denilen kare bir alanda satranca özel taşlarla oynadıkları zekâ oyunudur. Satranç tahtasının yarısı beyaz yarısı siyah renklerle ayrılır. Satrançta siyah ve beyaz tarafların on altışar tane taşı bulunur. Bu taşları gücü ve değerine göre sıralanışı; Beydak, Piyade, yayak / Piyon; ferz / vezir; pîl / fil; esb, feres / at; ruh / kale

³²⁷ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 359-361.

³²⁸ Murat Uluğtekin, *Eski Türk Edebiyatında Satranç ve Tavla*, GÜSBE, Yüksek Lisan Tezi, Ankara 1994, s. 7-9

şeklindedir. Satrançta amaç rakibi mat etmektir. Eskiden satrancın oynanışı günümüzdeki gibi değildi. Taşların görev ve değerleri farklıydı. Satrancı tavladan ayıran en belirgin faktör ise şanstır.³²⁹

Satranç, içinde bulunduğumuz hayat gibi karmaşıktır. Kişinin yaptığı her hamlede üstadının iltifatı olmazsa kararlı adımlarla ilerlemek zordur. Kanaatimizce aşağıdaki beyitte ayrıca satrancın bir usta yardımıyla öğrenileceğine de işaret edilmiştir:

Satranc gibi anlamazuz n'olduğın hayât
İtmezse iltifât eger üstâdumuz bizüm G 514/2

Nâbî, insanların ikiyüzlü olmaması gerektiğini satranç tahtasının ve taşlarının iki renkli olmasıyla ilişkilendirmiştir:

Yüri yek-rengüni vâsıta-i râhat bil
Olma âzürde dü reng olmada satranc gibi G 849/2

Satrançta taşlar oyuna başlarken bir nizam içindedir. Oyunun başlamasıyla taşlar tahtanın etrafına dağılırlar. Oyunda bir sonraki hamleyi düşünen oyuncu, rakibe piyade gibi değeri düşük taşı, karşılığında rakibin daha değerli bir taşı almak için yem olarak verebilir. Şair, satrancın bu görsel ve zihinsel özelliğinden yararlanarak, dünyanın hiçbir şeyi bedavaya vermeyeceğini dile getirir:

Egerçi sufre-i şatrançdur bu kevn ü fesâd
Bakılsa müft sana bir piyâde virmezler G 209/5

Satrançta rakibi mat etmek yani yenmek için oyuncu, hasmının şahını mat etmelidir. Nâbî, oyuncunun taşlarını rakibe doğru ilerletmeyip hasmına

---

³²⁹Uluğtekin, a.g.e., s. 6-7

karşı savunmaya geçmesinin , buna rağmen mat olmayışının sebebini şairi koruyan değeri düşük piyadeler olduğunu söyler. Kanaatimizce burada şair, oyunu dünyayla ilişkilendirir ve bu dünyada değersiz görünen bazı eşya yada durumların hayatta, yeri geldiğinde kişiyi koruyabileceği nasihatini verir:

Ne mât olur ne hücûm eyler üstine a'dâ
Bu lu'betün şehi reşk eylesün piyâdesine G 693/5

Şair felekle satrancı da ilişkilendirir. Felek, satranç tahtasına “sade”leri yerleştirir ve oyununa başlar. Burada “sade” hem açık renkli taşları hem de en önde yer alan oyunda değeri en düşük piyadeleri kastediyor olmalıdır. Ferz, satrançta vezir denilen taştır. “Eski satrançta sadece piyadeden üstündür.”³³⁰ Felek ise, hayattan kinaye olarak, satrançta yetenekli olduğu için piyadelerini vezir gibi oynayabilmektedir:

Geçirür çerh sadre sâdeleri
Turmayup ferz ider piyâdeleri Mt 49

Son olarak Nâbî; aşağıdaki beytinde de satranç oynanılan tahta anlamında sufra ve arsa; atlı piyade, kale anlamına gelen rû gibi taşlarından ve oyunda beraberlik anlamı taşıyan ka'im gibi satranç terimlerini kullanmıştır:

Sufra-i şatrancveş atlu piyade arsada
Ka'im ü kâid musallasında olmuş rû-nümâ T 86/8

8.6.4. Yumurta Uçurmak

Yumurta uçurmayı Ahmet Talat Onay, yumurtanın iğneyle delindikten sonra, içinin çıkartıldığını, deliğin bal mumu ile kapatıldıktan sonra, güneşte içinde su olan bir leğene konulduğunu aktarmış, sıcaklığın etkisiyle

³³⁰ Uluğtekin, a.g.e., s. 125.

yumurtanın böylece havaya doğru uçtuğunu söylemiştir.³³¹ Aşağıdaki Nâbî'nin beytini de örnek vererek ağarmış sakalından utanmadan, sabah keyfiyle ihtiyar adamın, usanmadan yumurta uçurttuğu anlamının çıktığını söyleyen Onay, beyitten bu işin, çocuklar tarafından yapıldığının anlaşıldığını belirtmiştir:

Ol riş-i sepîd ile yine eylemeyüp şerm
Bir beyza uçurmakdan usanmaz heves-i subh   G 43/4

8.6.5. Yüzük Oyunu

Yüzük oyunu, genel olarak fincan, mendil gibi şeylerin altına gizlenen yüzüğün bulunması esasına dayanır.³³² Saklanan şeyler divan şiirinde, yüzük ve boncuk olarak, beyitlerde çeşitli teşbihlerle belirtilir. Nâbî, yüzük oyununu aşk oyununa, gönlünü de bir yüzüğe benzetir ve gönlünün sevgilide mi, sevgilinin saçları arasında mı yoksa kendisinde mi olduğunu sorar:

Oldı bâzîçe-i 'aşkunda nihân hâtem-i dil
Çîn-i zülfünde midür sende midür bende midür   G 213/3

8.7. MÛSİKÎ

8.7.1. Mûsikî Aletleri

8.7.1.1. Çengâne

Çengâne ritim tutmak için kullanılan bir tür zilli maşadır. Nâbî ise, "çeng ü çegâne"yi "eğlence" anlamında kullanır. Şair, çeng ü çengâneli meclislerde bulunsa da Hakkı müşahede etmekten de gafil olmadığını belirtir:

³³¹ Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Haz. Cemal Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 439-440.

³³² Cemal Kurnaz, "Yüzük Oyunu Mazmûnu", **Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemeler**, Ankara 1990, s.77

Yine müşâhede-i Hak'dan olmazuz gâfil
Ne denlû bezmde çeng ü çengânemüz var ise G 711/4

8.7.1.2. Def

Def, parmakla vurulmak suretiyle çalınan bir tarafına ince bir deri geçirilmiş ve etrafına birkaç çift zil konmuş yuvarlak bir kasnaktan ibaret vurmali müzik aletidir. Bir diğer adı da dairedir.³³³ Nâbî aşağıdaki beyitte def'i, kasnağına yerleştirilen pulların sadef kabuğundan yapılmasıyla söz konusu etmiştir:

Lübb ile kışrun ider farkını iş'âra Hakîm
Dürri sübha def-i hânendeye zînet sadefin G 634/3

8.7.1.3. Kânûn

Sol köşesi kesik dikdörtgen biçimindeki tahta bir tabla üzerine geçirilmiş tellerden meydana gelen ve yatık durumda dizler üzerine konarak iki elin işaret parmağındaki yüzüklere tutturulmuş birer mızrapla çalınan çalgıya kânûn denilmektedir.³³⁴ Nâbî, kanun'u eğlence meclislerin çalınan bir müzik aleti olarak ele alır:

Yek-rengî-i vahdet görünür munisümüzde
Kânûn-ı mahabbet çalınur meclisimizde G 685/1

³³³ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, Bsk. 2, C. I, İst. 2006, s. 644.

³³⁴ Ayverdi, **a.g.e.**, C. II., s. 1554.

8.7.1.4. Nekâre / Nakkâre

Nakkare, yan yana konulmuş ve üzerine deri geçirilmiş iki küçük davuldan oluşur.³³⁵ Nâbî nakkareyi, elle ve küçük iki değnekle çalınmasından hareketle, “sîne döğmek” ifadesiyle birlikte kullanır:

Hezâr mîr-i ‘alemden cüdâdur ey Nâbî

'Aceb mi sînelerin döğdüğü nekârelerin

G 439/7

8.7.1.5. Ney

Ney, nefesli sazlardandır. Ney, üflenerek çalınan bir grup sazı içine alır. Nây farsça kamış demektir. Sarı ve budaklı bir çeşit kamıştan yapılır. Ney çalana neyzân, ney-zen denir. On iki çeşit ney vardır. Kamışın üzerindeki deliklere basarak çalınır. Ney'in, biri altta olmak üzere 7 deliği kızgın demirle veya hususi şekilde yapılmış keski ile dairesel olarak açılır. Kamışın boğumlarına çatlamaması için gümüş tel de sarılabilir. Ney çok hisli ve tesirli bir sazdır. Ses çıkması için baş sola eğilerek üflenir. Ney küçüldükçe sesi tizleşir. Ney'in bir sekizli tiz sesine “nısfıye” denir. Neyin ağza alınan kısmına ise “baş-pare” denir. Baş pareler; fildişi, abanoz veya daha az değerli madenlerden yapılır. Ayrıca mücevher gömülmüş neyler de vardır. Ney, Mevlevî tarikatında kutsal bir saz olmuş ve böylece itibar kazanmıştır.³³⁶

Nâbî, görünürde sadece bir kamış olan neyin, vuslat nefesi üflendiğinde çıkardığı tesirli sesi, onun coşması olarak değerlendirir:

Zâhirde gerçi ney gibi hâmûşlardanuz

Ammâ hevâ-yı vasl ile pür-cûşlardanuz

G 332/1

³³⁵ Öztuna, a.g.e., C. II., s.289.

³³⁶ Öztuna, a.g.e., C. II., s. 78-80

8.7.1.6. Tanbûr

Tambûr, klasik Mûsikîmizin başlıca mızraplı çalgılarından. İnce uzun saplı ve tekne tabir edilen perdeli yuvarlak karınlı telli bir çalgıdır. Tanbûr'un nazlı bir sesi vardır.³³⁷ Nâbî, tanbûr'un güzel çalması için akort edilmesinden yola çıkarak istiare yoluyla kendini, âlemin sazı olmayan meclisindeki tanbûr'a benzetir. Yine bir başka beyitte de şair, aynı şekilde tanburun akort edilmedikçe ondan lezzet alınamayacağından söz eder:

Gûş-mâl itmese üstâd bed-âheng oluruz
Meclis-i 'âlem-i nâ-sâzde tanburuz biz G 316/2

Olsa zâtî hüner âdemde neyâsâ yohsa
Gûş-mâl itmeyicek lezzeti yok tanbûrun G 413/2

8.7.1.7. 'Ûd

Türk Mûsikîsi'nin en çok bilinen çalgılarından olan ûd, teknesi yarım armudu andıran, büyük gövdesi, dilim adı verilen maun, ceviz ve gürgenden 17 ila 27 ahşap şeridin birbirine yapıştırılmasından meydana gelen göğsü ladinden; perdesiz, kısa saplı, beş çift, biri tek on bir telli, mızraplı bir çalgıdır.³³⁸

Bir beyitte şair, eskiden ruh hastalarının su sesi ve mûsikî'yle tedavi edilmelerine³³⁹ atıfta bulunur ve su sesinin sakinleştirici etkisinden yola çıkarak, onu ûd sesiyle ilişkilendirir. Buna göre gönül ehli, udun sesinden alacakları müzik keyfini, su sesinden almaktadırlar. Dolayısıyla onlar için ûd çalmaya gerek yoktur:

Besdür virür erbâb-ı dile neşve-i sâzı
Âbun cereyânı var iken 'ûd gerekmez G 322/5

³³⁷ Ayverdi, a.g.e., C. III., s. 3020; Öztuna, a.g.e., C.II., s.301.

³³⁸ Öztuna, a.g.e., C. II., s.537.

³³⁹ Yeniterzi, a.g.m., (Erişim)

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf; 24.12.2009

8.7.2. Mûsikî Makamları

Mûsikî makamlarını incelemeden önce; mûsikî'yle makamlarına genel bir girişi ihtiva eden bir beyitten ve dönemde mûsikî usullerinde ki bir değişim hakkında şairin yorumundan söz etmeyi uygun gördük. Buna göre Nâbî, bestelenmiş her namenin farklı bir makamda seslendirilmesini, gülden güle konan bülbülün safa ile ötmesiyle ilişkilendirir. Bununla birlikte 17. yüzyıl mûsikîsi, tarzların etkisine çok fazla bir şekilde maruz kalmıştır. Şair bu durumdan, hânendeler bile bir tarz ile yürümeye başladılar diyerek şikayet eder:

Her nâlede bir nahl-i güle kondı safâdan

Her nagmede tebdîl-i makam eyledi bülbül

G 493/2

Nâbiyâ inceldi râh-ı mûsikî ol denlü kim

Düşmeyüm diyü usûl ile yürür hânendeler

Mfr 14

8.7.2.1. Hüseyinî / Segâh / Evc / 'Uşşâk / Hicâz / Râst

Nâbî, makamları beyitlerinde iç içe bir halde kullanmaktadır. bu sebeple bu makamları aynı başlıkta toplamayı uygun gördük.

Hüseyinî, Türk mûsikîsinin en eski makamlarındandır. Mert bir ifadesi vardır. Dizisi çıkıcıdır. Hüseyinî beşlisine, 'uşşâk dörtlüsü ilave edilerek yapılır. Segâh da, Türk musikisinde bir mürettep makamdır. Halk musikisinde de görülür. Kuvvetli, açık, soylu bir hüzün duygusu tebliğ eder. Genellikle çıkıcı olarak seyreder. Şehnâz da yine mûsikîde bir mürettep makam olup Farsçada nazlı güzel şûh anlamlarına gelmektedir. Hicazkârın daha yumuşağı ve nazlısı masal edasına çok müsait, karakteristik bir makamdır. Evc ise, Arapça yüksek ve gökyüzünün zirvesi anlamındadır. Halk

ağzında eviç denir. Türk mûsikîsinde bir mürettep makam olup Irak makamının inici şeklidir.³⁴⁰

Segâh makamlarını icra sırasında değiştirilmesiyle ve Hüseyinî makamı bir başka beyitte çıkıcı olması yönüne atıf yaparak söz konusu etmektedir:

Nâgme-i nâleyi gâhîce hüseyinî idelüm
Giryе engîzümüzü gayrı segâh itmeyelüm G 500/3

Çıkarak gâh eyledi hüseyinîye gehî şehnâza
'Akibet itdi karâr evcde râmişger-i hüsn G 640/6

Râst makamı ise, en eski makamlardandır. Râst beşlisine, Râst dörtlüsünün eklenmesiyle yapılır. Çıkıcıdır. Dizisi mülayimdir. Her devirde ve bugün en fazla kullanılan makamdır. Makam zarif bir ihtişam ve belagat ifade eder.³⁴¹ Rehâvî de Rast makamına karşılık eskiden kullanılan bir makamdır.³⁴² Nâbî; Rehavî'yi, "Urfalı" ve makam anlamını da çağrıştıracak şekilde şu beytinde Rast makamıyla birlikte kullanır:

Hakimüz mevlididür hazret-i İbrâhimün
Nâbiyâ rast makamında Rehâvîyüz biz G 271/7

'Uşşâk makamı, dörtlüsünün tiz tarafına bir Bûselik beşlisi eklemek suretiyle yapılmıştır. Çıkıcıdır. Aşk tebliği, garâm (derin aşk), tasavvufî duygular için iyi kullanıldığı takdirde en yüksek bir ifade vasıtasıdır. Hicâz da Türk musikisinde basit bir makamdır. En eski makamlardandır. Dizisi inici çıkıcıdır. Hicâz dörtlüsüne râst beşlisin eklenmesiyle yapılır. Bir başka makam, Sıfahan'dır, Türk musikisinde bir mürettep makam ve İranda bir

³⁴⁰ Öztuna, a.g.e., C.I., s. 273-274; C.II, s. 214-215; C.II., s. 273-274; C. I., s. 201.

³⁴¹ Öztuna, a.g.e., C.II, s.379.

³⁴² Öztuna, a.g.e., C.II, s.382.

şehirdir. Dizisi inici çıkıcıdır. Bûselik beşlisi üzerine, râst dörtlüsü eklenerek Beyâtî makamında yapılmıştır.³⁴³ Aşağıdaki beyitte şehir ve mûsikî makamı anlamını da çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır:

Gûş-ı uşşâka virür zevk reh-i râst-ı Hicaz
Mutribâ itdügün âheng Sıfâhan yoludur

G 108/3

8.8. MÜKEYYİF MADDELER

8.8.1. Benc / Beng / Esrar

Benc/beng yani bilinen adıyla esrar, kenevir yaprakların üzerindeki tüylerin dibinde bulunan bir çeşit sakızdan birtakım işlemlerle elde edilen maddedir.³⁴⁴ Beyitlerde esrarla ilgili genel olarak; insanı kendinden geçirmesi, uyuşturucu etkisi yapması belirtilir.

Nâbî, bengin uyuşturucu özelliğinden yola çıkarak; şarap gibi sevgilinin yüzünü kırmızılaştırmayı; esrarın akıl üzerindeki kötü etkisine tercih eder:

Mey gibi çihre-fürûzende-i hûbân olmak
Hoşdur ifsâd-ı 'ukûl eylemeden benc gibi

G 849/3

8.8.2. Berş

Berş, afyon şurubu ve keten yaprağıyla yapılan bir tür sarhoş edici macundur. Bu macunu hokkasından çıkarmaya yarayan kaşığa da “miblağ-ı berş” denir.³⁴⁵ Nâbî berş redifli bir gazel de yazmıştır. Berş redifli bu gazelde şair, onun tedavi edici olması, neşe vermesi, sıkıntıyı gidermesi, pahalı olması, fazlasının zarar vermesi gibi özelliklerini birer imge olarak kullanır:

³⁴³ Öztuna, a.g.e., C.II, s.538; C.I. s. 261; C. I, s. 283.

³⁴⁴ Onay, a.g.e., s. 75-76.

³⁴⁵ Onay, a.g.e., s. 77.

Mâye-i mâ'ide-i cândur berş
 Merhem-i kalb-i perîşândur berş
 Hâl-i ruhsâr-ı safâdur efyûn
 Turre-i 'ârız-ı 'îrfândur berş
 Virür insana hayât-ı ebedî
 Cân-bahâ olsada erzândur berş
 Rûtbe-i neş'esin idrâk idene
 Âb-ı hayvân ile yeksândur berş
 Renc-i endûh komaz dillerde
 Bâd-ı zehr-i gam-ı devrândur berş

G 358/1-5

Eskiden şarabı terk edenler afyon ve berş gibi keyif verici macunlara başlarırmış.³⁴⁶ Şair, şarap varken afyon ve berş'e başlamayı galat görür:

Sahbâ-yı âl-reng-i Cem-âbâd var iken
 Efyûn u berşe dagdağa-i ibtilâ galat

G 367/7

8.8.3. Efyûn / Afyon

Afyon, haşhaşın donmuş sütüdür; uyuşturucu ve keyif vericidir.³⁴⁷ Nâbî'nin beyitlerinde afyon, siyaha çalan rengi nedeniyle, sevgilinin güzellik unsurlarından olan yüzündeki beniyle ilişkilendirilir. Sevgilinin bütün güzellik unsurları neşe vericidir. O'nun dudakları sarhoşlara, yüzündeki beni de afyon tiryakilerine neşe verir:

Hüsni yârün neş'e-bahş olmakdadur her firkaya
 La'li meste hâl-i efyûn-fâmı tiryâkîlere

G 717/2

³⁴⁶ Pala, a.g.e., s. 8-9.

³⁴⁷ Onay, a.g.e., s.19-20

8.8.4. Ma'cun

Macun hamur kıvamında şifa verici bir tatlıyken aynı zamanda mükeyyif bir madde olarak da karşımıza çıkar.³⁴⁸ Âşığı sarhoş eden sevgilinin lütuf bakışlarıdır. Yoksa âşığın içtiği macun onu sarhoş edemez, ancak âşığın zihnini açar.

İtdi huşyâr bizi neşve-i ma'cûn-ı firâk

Nev-bahâr-ı nigh-i lutf ile dîvâne idük

G 447/4

Berş maddesinde değindiğimiz gibi şarabı terk edenler, mükeyyif maddelere başlayabiliyorlardı. Şair, sabrı bir macuna benzetir. Başkalarına şarap lezzetli gelse de sabır macunum şarabı mizacımdan gidermiştir demektedir. Yani şair içkiye tekrar başlamamak için sabrettiğini söylemektedir:

Benüm mizâcuma macûn-ı sabr nâfidür

Gelürse gayre eğer câm-ı hoş-güvâr lezîz

G 56/6

8.8.5. Tenbâku ve Nargile

Halk dilinde “tömbeki” olarak telaffuz edilen tenbâkû, tütünün Farsça adıdır. Tütün’ün Arapçası ise “duhân”dır.³⁴⁹ Tömbeki, nargilede içilen bir tütündür. Tütünde erken ve geç kesim olmak üzere iki kesim vardır. Tömbeki geç kesim ürünüdür. Nikotinin miktarı yüksek ve sert bir tütündür. Tömbeki hazırlanırken, geceden ıslatılan tütün; sabah suyun içine bırakılır. Suyun içinde bir süre bekletilen tütünün suyu dökülür ve tütün taze suyla yıkanır, süzülür ve tahta bir kabın içinde üzeri nemli bir bezle örtülerek kurtulur.³⁵⁰

³⁴⁸ Pala, a.g.e., s. 293

³⁴⁹ Hüseyin Yorulmaz, “Divan Şiirinde Tütün yada Tömbeki”, **Tütün Kitabı**, Edit. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yay., İst. 2003, s. 323-332.

³⁵⁰ Mehmet Dülger , “Nargile, Tanıtılması ve Âdâbı”, **Tütün Kitabı**, Edit. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2003, s.607-608.

Bir beyitte şair; kanaatimizce lüleye konulan tütünün ıslatılmasından yola çıkarak yanmamasına değinmiş ve lüleyi, ateşe atıldığında bir süre yanmaya direnç gösterebilen semenderle ilişkilendirmiştir. Şair bir başka beyitte de tütünü, kıyıldığı ve ateşte yakıldığı için gevur ölüsüne benzetir:

Degüldür lûle lezzet-yâb bî-sûziş hayâtından
Meger bî-çâre tenbâkû nefes almış semenderden G 599/6

Gâh şemşîr-i sitem gâhi 'azâb-ı âteş
Küşte-i kavm-i nasârâ gibidür tenbâkû G 657/6

Nâbî, bir çubukla içilen tütünü, hayret edilecek bir durum yaşayan kimsenin parmağını ısırmasına benzetir:

Görüp sûz-ı derûnın çûp-ı tenbâkû kıyâs itme
Fenâ-yı 'âleme engüş-t-i hayretdür dehenlerde G 710/2

Nargile ise, dört parçadan oluşan bir çeşit tütün içmeye yarayan alettir. lûle, ser, marpuç ve şişe olmak üzere dört bölümden oluşur. Lûle, en üstte bulunan, tütünün konulduğu delikli tabladır. Gümüş, pirinç veya bakırdan yapılmış, oymalarla süslü bir muhafaza ile çevrilidir. Üzerine köz konularak gerekli ısı sağlanır. Ser, lûle üzerinde yanan tütünün dumanını şişe içerisindeki suya intikal ettiren ve genellikle pirinçten yapılan bir malzemedir. Marpuç ise, nargilede tömbeki dumanının şişeden geçip ağza intikalini sağlayan deriden yapılmış uzun hortumdur, ağızlık ve hortum adlı iki bölümü vardır.³⁵¹

Nâbî, lûle redifli gazelinde, nargilenin ayaklara değmesini, “ayaklara düşmesi” şeklinde yorumlar:

³⁵¹ Dülger, a.g.m., s. 604-612.

Gehî ayağa çalarlar metâ'-ı râyic iken

Tahammül itmede ammâ 'acîbdür lûle

G 727/5

Nargilenin ağızlığı olan imamesi, sevgilinin ağzını öperken, lülesi ise ateşle yanar. Yani Nâbî, nargilede safâyı imâmenin, cefâyı da lülenin çekmesini garipser. Burada şairin nargile motifiyle anlatmak istediği, birisinin sefa çekmesi için, başkasının garip bir şekilde bu durumdan ceza görmesidir:

İmâme agzın öper ateşine lûle yanar

Bu kârgâh-ı cezâda garîbdür lûle

G 727/6

Aynı gazelde şair nargileyi, içinde ateş yanması yönüyle, ateşle dolu bir kaleye benzetir:

Sipihr meclis-i rindâna bürc-i nârîdür

Anunçün âteş ile hem-nasîbdür lûle

G 727/9

Bir başka beyitte de Nâbî, nargileyi başında ateş olmasına rağmen şikâyette bulunmayan “terbiyeli” bir insana benzetirken, “başa ateş/hasır yakma” geleneğinden bahseder:

Başında âteş-i sûzân duhânı çerhe revân

Yine şikâyete gelmez edîbdür lûle

G 727/10

Nâbî, nargilenin vücuttaki safrayı artırdığını söyler ama balgam sökmede etkili olduğunu da ilave eder:

Gürûh-ı safreviyâna maraz-fizâ ammâ

Mizâc-ı balgamiyâna tabîbdür lûle

G 727/11

Nâbî, gazellerinde nargileyi bu şekilde överken, bir rubaisinde ise, nargile içmenin boş bir uğraş olduğunu, onu içmenin sanki hava toprağına boş yere duman tohumu ekmeye benzediğini söyler. Ayrıca, nargilenin içinde su olmasından hareketle, nargile içmeyi; avurdları şişirerek, ateşi söndürmemek için çekilen kürek olarak yorumlar ve nargileyi bu şekilde kötüler:

Ne şugl-ı 'abesdür bize bu tenbâku
 Kim hâk-ı hevâya tohm-ı dûd ekmedeyüz
 Tâ sönmeye diyü dûdmân-ı lûle
 Âvurd ile dem-be-dem kürek çekmedeyüz

Rb 103

DOKUZUNCU BÖLÜM

BAZI YERLEŞİM MERKEZLERİ

9.1. DİVANDAN ŞEHİRLERLE İLGİLİ GENEL MANZARALAR

İncelenen beyitler doğrultusunda Urfalı Nâbî'nin Osmanlı ülkesindeki İstanbul, Şam ve Halep gibi birçok şehre gittiğini ve buralarda bir süre yaşadığını söyleyebiliriz. Şair, gidip gördüğü veya bilgi sahibi olduğu şehir ve diyarlarla ilgili şiirlerinde tarihî, coğrafi ve sosyal hayatla alakalı çeşitli bilgiler aktarmaktadır. Gezip gördüğü mekânların güzelliklerini, güzellerini, iktisadi özelliklerini ve şehirlerle ilgili ayrıntıları çoğu zaman da diğer şehirlerle karşılaştırma yoluyla, şiir sanatının inceliklerinden yararlanarak anlatmıştır. Bu şehirler içerisinde İstanbul ve Halep ayrı bir yer tutar. Şairin İstanbul ve Halep'ten sıkça bahsetmesi bu iki şehirde uzun süre yaşamış olmasından kaynaklandığını akla getirir. Ayrıca; Medine, Bağdat, Edirne, Kütahya, Edirne, İzmir, Urfa gibi şehirlerin kimi özelliklerinden beyitlerinde bahsetmiştir.

Şair ayrıca, şehirlerin genel yapılarıyla ilgili bilgileri de şiirlerinde kullanmıştır. Şehirlerin zaman ilerledikçe değişmelerinden söz etmiş, Arabistan gibi diyarlarla Anadolu'yu karşılaştırmış, şehirlerde Müslüman ve diğer dinlere mensup kişilerin bir arada yaşadıklarından bahsetmiş, şehirlerin etrafının surlarla çevrili olsa bile adaletle yönetilmesi gerektiğini vurgulamıştır:

Mısır u 'Irak u Rum'ını gördüm bu 'âlemün

Hiç görmedüm esâs-ı bekâ bir diyârda

G 697/6

Dil-ber-i harf ne-dân-ı 'Arabistân görelî

Çeşm-i şevkümde uçar Rûm ilünün hûbları

G 827/3

Her zaman hâtıra endişe-i rahat gelmez

Âdet-i şehîr budur mü'min ü kâfir bulunur

G 70/4

Ma'mûrluğı 'adliledür Şehr-i vücûdun

Burc-ı beden u rif'ât-ı bârû ile olmaz

G 266/5

9.2. EDİRNE

Edirne, Osmanlı'nın batıya açılan kapısı konumundadır. 17. yüzyılda bazı Osmanlı padişahlarının burada oturmalarıyla Şehrin önemi artmıştır. Başta I. Ahmed olmak üzere, II. Osman ve IV. Murat av eğlenceleri düzenlemek münasebetiyle Edirne' de kalmışlar ve böylelikle Şehre duyulan ilgi artırmıştır.³⁵² Fakat Şairimiz kendisinin de gittiği Edirne'yi pek beğenmeyerek, Edirne'yi bir harabe olarak nitelendirmektedir:

Bilmem ki ne var harâbe-i Edrene'de

Kim gitmedeyüz bir iki kez her senede

Bârî güzere virreme için ruhsat

Zencîr çekeydi mevc-i âb-ı Ergene'de

Rb 184

9.3. HALEP

XVII. yüzyıl, bir Osmanlı eyaleti olarak Halep'in nüfusunun ve ticarî zenginliğinin en yüksek noktaya ulaştığı dönemi teşkil eder. Halep Şehri coğrafi konumu itibariyle ticaret yolları üzerinde bulunmaktaydı ve imparatorluğun iç pazarına açılan üretim ve dağıtım merkezi olarak büyük gelişme göstermişti. Halep; yer altı sularının zenginliği, kara ve su yoluyla taşıma yapılabilmesi gibi özellikleriyle geçmişte ticari bir merkez olmuştu.³⁵³

Nâbî, Halep'te yirmi iki yıl kalmış ve Halep'i öven iki gazel yazmıştır. Halep redifli ilk gazelinde; Halep'in havasının ve suyunun güzelliğinden dem vurur. Halep'te yetişen güzel tuzlu fıstıkları, güzellerin alaylı gülüşlerine benzeter. Halep'in Irak ve Acem'e benzemeyen güzel iklimi, sağlam binaları ve Őehirdeki binaların çokluğunu Şiirine işler. Cennet kendi güzelliğini, Halep'in berrak ve saf su aynasında seyreder. Halep'e kadılık göreviyle

³⁵² M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", **TDVİA**, C. 10. İstanbul 1994, s. 425-431; Orhan Őaik Gökyay, *Güçlük Nerede* (Seçme Makaleler 3), İletişim Yay., İst. 2002, s. 243-253.

³⁵³ Bruce Masters, "Halep", **TDVİA**, C. 15., İst. 1997, s. 244-247.

gidenlerin orada saygıyla karşılanması ve itibar görmesi ise bire bir şahıslara verilen tavsiye niteliğindedir:

Şarâba şerm virür âb-ı cân-fezâ-yı Haleb
Şemîm-i Cenneti mahcûb ider hevâ-yı Haleb

Leb-ı bütana olur hande-rîz-ı istihzâ
Nemek-sirişte leb-i piste-i fezâ-yı Haleb

Buna hevâda 'Irak 'Acem muhâlifdür
Ki çâr faslı da nev-rûz ider sabâ-yı Haleb

Esâsı kâv-ı zemînün şikest ider şâhın
O denlü ser-be-ser-i çerhdür binâ-yı Haleb

Bihîşt kanda görür hüsünün temâşâsın
Tururken âyîne-i âb-ı dil-güşây-ı Haleb

Sezâdur olmağa zeyn-i mevâlî-i 'ulemâ
Nasîb olursa kime mansıb-ı kazâ-yı Haleb

Nesim-i 'âfiyetün desti şell olur Nâbi
Meded-res olmasa tedbirine safâ-yı Haleb

G 20/1-7

Halep'i anlattığı diğer gazelinde de Şam ve Halep şehrini mal, zenginlik ve sahip olduğu güzellikler açısından karşılaştırır. Şam şehri zenginlik açısından Halep'i tutmasa da, bu şehrin güzellikleri ve âşıklara visal teklif eden güzellerinin bulunduğu bahseder:

Herkesün vefk-i murâdınca Hudâ-yı müte'âl
Şama hüsn eylemiş ihsan Haleb'e mâl ü menâl

Şam'da her ne kadar kaht-ı mekâsib var ise
Bulunur şehr-i Halebde o kadar kaht-ı cemâl

Eyleyen mâl menâl ile leb-â-leb Haleb'i
Eylemiş Şâm'ı dahı dil-ber ile mâl-â-mâl

Haleb içre arayub bulduğunu mâh-ruhân
Şâm'a var tâ ide yek merhaleden istikbâl

Başka bir hüsni de Nâbî budur ol şehrün kim
Mâh-rûyânı ider 'âşıkâ teklîf-i visâl

G 491/ 1-5

Bunların dışında Halep şehri üretim/ sanayi merkezi olarak görülmüştür. Halep ürettiği kumaşlarıyla da ünlenmiştir ve Nâbî'den sonra kumaş motifi divan şiirinde kullanılmaya başlamıştır. Nâbî şiirini, yeni hayaller üretmesi bakımından Halep'in kumaş üretimi yapan atölyelerine benzetir. Şair, bir başka beyitte ise, İstanbul'daki sanatkârları bir tacire benzetir ve onlara Halep kumaşına benzettiği şiirlerini sunar.³⁵⁴

Nâbî dil ider emti'a-i nev-be-nev îcâd
Gûyâ ki sanâyi' kede-i şehr-i Halebdür

G 175/ 7

Sûdâgerân-ı şehr-i Sitânbul'a 'arz ider
Nâbi bu nev-kumâş Haleb yâdigâridur

G 153/5

³⁵⁴ Cemal Kurnaz, "Şiirsel Bir İmge Olarak Halep Kumaşı", *Turkish Studies*, Sayı 2, Sonbahar 2007, s.618-623.

Şair Halep'ten ayrılışını da farklı beyitlerde anlatmıştır. Şair, Halep'ten ayrıldığı için üzüntü ve Halep'e özlem duymaktadır. Şairin ayrılışı gönül kuşunun Halep'ten uçması gibidir. Tüm bu beyitlerden şairin Halep'i çok sevdiği anlaşılmaktadır:

Murg-ı dil uçdı zabtına tedbîr kalmadı
Şehr-i Haleb'de müddet-i te'hîr kalmadı G 826/1

9.4. İSTANBUL

Fethinden Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar coğrafi ve stratejik öneme sahip, devlete başkentlik yapmış olan İstanbul bu süreç boyunca; mimari, sosyal, iktisadi ve kültürel anlamda birçok değişimler geçirmiş ve şehir, Türk kimliğinin bir aynası haline gelmiştir. Ayrıca Osmanlı Devletinde, ilim, kültür, sanat ve ticarete merkeziyetçi bir anlayış hakim olduğu için hüner ve kabiliyet sahiplerinin burada toplanmışlardır. İstanbul; Nâbî'nin şiirlerinde de genellikle taşrayla kıyaslanmış, şairin merkezden uzak kaldığı Halep yıllarında da buraya duyduğu özlem şiirlerine yansımıştır.³⁵⁵

Nâbî'nin şiirlerinde İstanbul'da yaşayan insanlar nazik ve nüktedandırlar. Başka yerin dilberi İstanbul'un dilberi kadar nazik olamaz bu durum İstanbul'un toprağındandır yani güzellerin İstanbul'da yetişmiş olmalarındandır:

Şehr-i Sitânbulun ne güzel merdümânı kim
En sâde levhi nâzik olur nükte-dân olur G 75/5

Bilen hâk-i Sitanbuldur rüsûm-ı şîve-i nâzı
Kenârün dilberi nâzik de olsa nâzenîn olmaz G 303/10

³⁵⁵ Gökyay, a.g.e., s. 231-253; Ali Fuat Bilkan, Ali Fuat Bîlkan, **Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar**, L&M Yay. İst 2006, s. 119-125.

İstanbul halkı eğlenmek için “hisar”a gitmektedir. Sevgilinin kaşlarının ara yerine benzetilen divan yolu, İstanbul’un ana caddesi olması nedeniyle de dolup taşmaktadır:

Lezzet-perest-i sîne hüsn-i gelûyı bilmez
Hep sâkîn-i Sitanbul seyr-i hisâra gelmez G 295/5

Cûş ider mevc-i hayâl-i şuarâ dûş-be-dûş
Beyt-i ebrûsınun ara yiri divân yoludur G 108/6

Nâbî divanda bulunan 705. gazeli de Ayasofya rediflidir. Burada şair, Ayasofya’yı methederken, camideki sosyal manzarayı da aktarır. Ayasofya’da rindlerden zühd ehline kadar toplumun her kesiminden insanı görmek mümkündür. Ayasofya’nın manevi ikliminde, nefisler terbiye edilir. Başka camilerde ibadet edilse de o camiler Ayasofya kadar kalabalık olmamaktadır. Son olarak Ayasofya da okunan Kur’ân, cennet bülbüllerini bile utandırıp susturur:

Her ne denlû gayri câmi’de ‘ibâdât olsa da
Olur efvân yine sad çendân Âyâsufiyye’de G 705/5

‘Andelibân-ı bihişti şerm ile hâmûş ider
Her taraf âvâze-i Kur’ân Âyâsufiyye’de G 705/7

Düşmen-i dîrîn-i nefis ile cihâd-ı ekbere
Leşker-i tâ’at bulur meydân Âyâsufiyye’de G 705/6

Zühd ü takvâ saf-be-saf tertîb idüp âlâyını
Pîç-i nevbet gösterür ‘üvân Âyâsufiyye’de G 705/13

Şair güzel olarak gördüğü İstanbul’dan ayrıldığı için İstanbul Türkçesinden de uzaklaşmıştır. Bu yüzden sözlerinin tadı ve tuzunun kalmadığını söyler. Şair; ayrıca eğer İstanbul’da yiyecek ekmeğimiz varsa

kader yolumuzu oraya düşürecektir der. Burada şairin İstanbul'a olan özlemini görmek mümkündür:

Nâbî 'aceb mi sözlerümüz olsa bî-nemek
İstanbul'un lisânın unutduk kenârda G 697/7

Bizi Stanbul'a takdîr cezb ider Nâbî
Tanâvül eyleyecek âb u dânemüz var ise G 711/7

9.5. İZMİR

Şair, “Beray-ı Dilber-i İzmir” Başlıklı rubâî'sinde İzmir şehrinden mısra sonlarında söz oyunu yaparak bahsederken, aynı zamanda bu şehrin güzellerine iltifat etmektedir:

Omak hevesiyle vasla fâ'iz mîrüm
Pâ-mâl olmak oyunda câ'iz mîrüm
Âmed şud-ı 'âşıkâna ruhsat yog ise
Yâ gülşen-i kûyunda ne bu iz mîrüm Rb 147

9.6. KÜTAHYA

Osmanlı Devleti'nde Anadolu eyaletinin sancağı olan Kütahya; çini üretiminde İznik'ten sonra bir merkez haline gelmiştir. Kütahya'da XVI. yüzyılda mavi-beyaz porselenler üreilmeye başlamıştır. XVII. yüzyılda Kütahya çini üretimi için tam bir merkez haline gelmiş ve İznik çinileri için gerekli malzemelerin buradan temin edilmiştir.³⁵⁶ Kütahya, şair tarafından burada üretilen fincanıyla anılmıştır. Bu fincanların kalitesine vurgu yapılan aşağıdaki rubai'de şair, sitem'i parmağa benzetir. Bu parmakla Kütahya fincanına ne sertlikte vurursanız da fincandan kesinlikle gürültü çıkmayacağını söyler:

³⁵⁶ Mustafa Çetin Varlık, “Kütahya”, TDVİA, C. 26., Ankara 2002, s. 580-584.

Mânende-i sâf-tıynetân ey Nâbî
 Bed-tıyneti itmez sitem-i çerh hazîn
 Şiddetle ne denlü ursan engüşt-i sitem
 Bilmez leb-i kâse-i Kütâhiyye tanîn

Rb 169

Bir başka beyitte Kütahya fincanları Çin porselenleriyle kıyaslanmıştır. 17. Yüzyıl boyunca Çin'den porselen ithal edilmiştir. İznik çinileri bu ithal porselenlerle rekabet edememiştir. Fakat Çin porselenlerinin kolay kırılmaları sebebiyle kahve takımlarının evlerde pek kullanılmadığı bilinmektedir.³⁵⁷ Şairimiz bu kalitesiz Çin porselenlerin yerini Kütahya fincanlarının almasını bir beyitte; Kütahya fincanını soylu, Çin porselenini ise alçak soylu olduğunu dile getirir:

Gitdi erbâb-ı neseb itdi fûrû-mâye zuhûr
 Aldı fincan-ı Kütahiyye yirin fâğfûrun

G 413/4

9.7. MANİSA

Manisa'nın Osmanlı Devletinde siyasi olarak önemi; ilk defa II. Murad'ın, saltanatı oğlu II. Mehmed'le değişmesiyle Bursa ve Edirne'nin üzerine çıkmıştır. Şehrin, şehzadeler sancağı olmasıyla önemi artmış, şehir siyasi bir merkez haline gelmiştir. 17. yüzyılda şehzadelerin sancağa çıkma usullerinin kaldırılması, Celali isyanlarının çıkması, İzmir'in yükselişi vb. Manisa'nın durumunu sarıssa da Manisa, büyümeye bu yüzyılda da devam etmiştir.³⁵⁸

Manisa; Nâbî'nin şiirlerinde, lale bahçeleri ve içinden geçen Gediz nehri ile söz konusu olmuştur. Manisa nehrinin suyu berrak ve şekli insanın

³⁵⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul 2002, s.175

³⁵⁸ Feridun Emecen, "Manisa" *TDVİA*, C. 27., Ankara 2003, s. 577-583.

alındaki kıvrımlara benzemektedir. Manisa'nın lale bahçelerini Anadolu'nun başka bir yerinde görmek zordur. Manisa lale bahçeleriyle övünmelidir. Ayrıca Manisa'nın güzel laleleri, pâ-yı taht'a / İstanbul'a da hediye olarak gönderilmektedir:

Zülâle çîn-i cebin gösterür temevvücden Safâ-yı bâtin ile cûybâr-ı Mağnisâ	K 22/3
Memâlik-i Anâtoli'da misli nâdirdür Ale'l-husûs ki ol lâlezâr-ı Mağnisâ	K 22/4
O lâlezâr ki yokdur nazîri âlemde Hak eylemiş anı hâss-ı diyâr-ı Mağnisâ	K 22/5
Cihânı kevkebe basdurdı lâlezârı ile Tefâhur itse sezâdur diyâr-ı Mağnisâ	K 22/7
Hediyedür çemen-i pâ-yı tahta lâleleri Aceb mi olsa bülend i'tibâr-ı Mağnisâ	K 22/12

9.8. MEDİNE

Medine, Arap Yarımadasının Hicaz bölgesinde bulunmaktadır.³⁵⁹ Nâbî'nin, divanda bulunan (Medine redifli) 101. gazeli Medine'den söz etmesi bakımından önemlidir. Medine, Hz. Peygamberin hicret ettiği şehirdir. Bir başka beyitte Medine'nin meşhur hurmasından söz edilir. Sünnet gereği hurma ile oruç açma adeti, ağza hadisten başka bir söz almama durumuyla ilişkilendirir. Buradaki hurma ise yine Medine hurmasıdır:

Dil-beste-i mücâverete sad hezâr reşk Mahbûb-ı Hakk'a hâne-i hicret Medîne'dür	G 101/8
---	---------

³⁵⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Medine / Osmanlı Dönemi" **TDVİA.**, C. 28., Ankara 2003, s. 311-318

Çeşm ü lebi âyetle pür-envâr idelüm
 Tefsîr ile kalbi genc-i esrâr idelüm
 Bâz itmeyelüm hadisen gayre dehen
 Hurmâ-yı Medîne ile iftâr idelüm Rb 151

9.9. ŞAM

Nâbî, bir gazelde Halep'le Şam'ı karşılaştırmıştır (Bkz. Halep: G 491). Bir kıtada da Halep ve Şam ahalisinin Allah'ı şahit tutarak yemin ettiklerini, fakat çoğu kimsenin ettikleri yeminin esas manasının ne olduğunu dahi bilmedikleri için yeminlerinin hep boş yere olduğunu söylenmiştir:

Haleb ü Şâm'un ahâlisi kasem vaktinde
 Nâbiyâ dir biri birisine Allâh vekîl
 Lîk binde birisi zâhir ü bâtın bilmez
 Sûret ü ma'nî ile oldugın Allâh vekîl Kt 60

9.10. URFA

Şair bir beyitte şiirleriyle Urfa'yı karşılaştırmış. Nâbî'nin şiirleri insana, tıpkı Urfa'nın insana can bağışlayan rüzgârları gibi hoş gelmektedir:

Nâbî gazeli gibi hoş-âyendeligün var
 Ey bâd-ı revân-bahş Ruhâ'dan mı gelürsin G 654/10

ONUNCU BÖLÜM

SUÇLAR VE CEZALANDIRMA YÖNTEMLERİ

10.1. ÖĞRENCİLERE VERİLEN CEZALAR

Bu bölümde şiirin kendi benzetme ilişkileri içinde, mektep talebeleri yani çocuklara verilen cezalara ilişkin beyitlere yer verilmeye çalışılacaktır. Buna göre okullarda çocuklar, sopa ile edeplendirilmeye çalışılırdı, bu sebele acemi öğrenciler, hocalarından çokca tokat yemekteydi:

Bulmaz zafer etfâl-i nev-âmûza tekâsül
İtdükçe kafâdârlığın sille-i üstâd G 49/5

Bir diğer beyitte ise yine öğrencilerin, ayaklarına vurulmak suretiyle edeplendirildiklerini görmekteyiz. Mektebin sopası, aman nedir bilmemektedir. Öğrenciler her şekilde bu sopadan nasiplerini alacaklardır:

Bilmezse her ne denlü emân çûpı mektebün
Leb-teşne pây-bûsına tıfl-ı müeddebün G 398/1

Okullarda verilen cezayla ilgili bir başka örnek de hocaların, okuldan kaytaran çocukların ayaklarına sopalarıyla vurmalarıdır:

Pâyında çûp-ı 'adl-i mu'allim zuhûr ider
Pâyın gürîze-cûy-ı debistân idenlerün G 429/2

Şair ise; çalışkan çocukların, sopa olmaksızın da yetişeceklerine inanmaktadır:

Harf-i vâhid yetişür tıfl-ı gayura Nâbî
Herkese çûp-ı debistân ile te'dîb olmaz G 257/7

Son olarak ise aşk hocası olan sevgili, öğrencisi olan şairin kulağını çeker ve ona güzelliğin risalesini anlatması için yüzlerce kere nasihat eder:

Sad bâr bana hâce-i 'aşk itdi gûş-mâl
Tefhim için risâle-i hüsnün 'ibâretin G 647/3

10.2. HIRSIZLIĞA VERİLEN CEZALAR

Geçmişte hırsızlığın cezası, zindana atılmak ya da asılmaktı.³⁶⁰ Hırsızlar için “eli uzun” tabiri bu yüzyılda da kullanılmaktaydı. Ayrıca diğer beyitlerde hırsızların, harabelere sığınmaları, ellerinin kesilmesi, gerekirse de asılmaları gibi yönlerden söz konusu edilmiştir:

İder 'izâruna sarf-ı nigâh-ı düzdîde
Biraz uzuncadur ey mâh desti dîdemüzün G 463/3

Harâbezâr-ı dilde düzd-i gam sığınmaz idi
Zihâmgâh-ı 'imâretde bulsa cây-ı gürîz G 331/4

Nâbî taleb-i visâle ked lâzımdur
Deryâ-yı ümîde cezr ü med lâzımdur
Şâyân-ı cezâsıdur zenân-ı mısrun
Düzdân-ı cemâle kat'-ı yed lâzımdur Rb 36

Olmaz anun mu'âdili 'ayyâr
Düzddür itseler n'ola ber-dâr L 5/8

³⁶⁰ Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973. s. 109.

10.3. BORÇLULARA VERİLEN CEZALAR

Nâbî'nin yaşadığı dönemde borçluların zindana düşmeleri, borçları karşılığı rehin olarak kişisel bazı eşyalarını vermelerine değinilmiştir. İlk beyitte borcu sebebiyle zindana düşenlerin canlarını teslim etmedikçe buradan çıkamayacakları söylenmiş; ikinci beyitte de şair, rindin başında sarığını göremeyince onun borcu karşılığında sarığını meyhaneye rehin verdiği çıkarımında bulunmuştur:

Kimseye yok ruhsat-ı itlâk bî-teslîm-i cân
Cümle bu zindân-ı pîç ü tâba medyûndur düşen   G 577/3

Seri destârdan olmuş yine rindün 'ârî
Kangı meyhânede rehn itdi 'aceb destârı   Mat 52

10.4. DİYET ÖDEMEK / KAN BAHASI

Bir insanı öldüren veya yaralayanın verdiği tazminata / kan bedeline diyet ödemek denirdi. Eskiden kısasa kısas esastı. Fakat maktul'ün veresesi yahut yaralanan kimse diyet isteyebilirdi. Bu durumda mal verilir veya para ödenirdi. Delilerin işledikleri bu gibi olaylarda diyeti devlet öderdi. Gayr-ı Müslimler için de diyet yahut kısas farklı işlerdi. Bir gayr-ı müslim için bir müslüman idam edilmez, müslüman bir kimseye verilen diyetin yarısı kan parası olarak ödetilirdi.³⁶¹ Sevgiliye verilen, âşıkların diyet parası fayda etmeyecektir. Fakat sevgilinin, içki içtiği kadeh ondan kan parasını, peşin almaktadır:

İtmezdi vefâ aldığı nakd-i dil-i 'uşşâk
Ebrûlarınun küştelerinden diyet olsa   G 677/4

³⁶¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I., MEB. Yay., İst. 2004 s. 469.

Bî-bûs-ı la'l-i yâr dökülmez dehânına
Pîşîn alur piyâle-i mey hûn bahâsını

G 829/4

ON BİRİNCİ BÖLÜM

SPOR FAALİYETLERİ

11.1. AVLANMA

Avlanma, ok, kemend, tuzak hatta tüfekte yapılır; şahin, doğan, köpek gibi hayvanlar avlanmada yardımcı olmaları için eğitilirdi.³⁶² Hemen hemen tüm padişahlar avlanmayla ilgilenirlerdi. Enderunda, padişahın avlanmasında kullanılacak doğan, şahin gibi avcı kuşları yetiştirmekle görevli bir doğancı sınıfı vardı.³⁶³

Divan şiirinde avcı, sayyâd olarak karşımıza çıkar ve bu kişi genellikle sevgilidir. Av ise âşığın kendisidir. Bununla birlikte incelediğimiz divanda avlanmayla ilgili olarak; okla avlanma, kement ile avlanma, doğan, şahin gibi avcı kuşlarla avlanma, av için tuzak kurma, avların taşınması gibi hususlar söz konusu edilen imgelerdir:

Bir rubaide sevgili, âşığın canını avlamak için, kirpik oklarını atmaya hazırlanan bir avcıya benzetilir. Ayrıca sevgili, elinden bırakmadığı yayıyla avına doğru oklar fırlatıp, sürekli avcılık talimi yapar:

Çeşmi o bütün ki cânı nahcîr eyler

Müjgânı ana tehyi'e-i tîr eyler

Hatt-ı siyâhı sahîfe-i rûyında

Âyât-ı zevâl-i hüsni tefsîr eyler

Rb 49

İder şikârına hamyâze sûretin ta'lim

Elinden ol büt-i sayd-efkenün kemân düşmez

G 327/4

³⁶² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İst., 2004, s. 392.

³⁶³ Pakalın, *a.g.e.*, C.I., s. 470.

Avlanmaya, gezip dolaşmak ve avları taşımak (Bkz. Eşyalar: Fitrâk) için genellikle atla gidilirdi. Nâbî, ölüm düşüncesinden olsa gerek, niyaz atının ava çıktığını dile getirir:

Nâbî huzûr-ı Husrev-i 'âlî-cenâbda

Geldi zamânı rahş-ı niyâzı şikâra çek

G 453/9

Tuzak kurmak da bir avlanma yöntemi idi. Hayvanlar için bir yere yem bırakılır, hayvan yemi yemeye geldiğinde av gerçekleşirdi.³⁶⁴ Şair vücudundaki halka şeklindeki dağ yaralarını “bend’e” benzemesi nedeniyle, doğan avlamak için kurulmuş bir tuzakla ilişkilendirir. Âşık, kendi istek kuşunu sevgili avlasın diye tuzak hazırlar ve gözyaşlarını da bu tuzağa nezaket gereği yem olarak bırakır. Avlanmak her ne kadar yem döküp tuzak hazırlansa da kolay değildir, kabiliyet de ister:

Cism-i nizârum üzre urup halka halka dâg

Bir şâh-bâz saydı içün dâm kurmuşuz

G 321/4

Yâr içün eylemege tâ'ir-i maksûdı şikâr

Dâne-i eşk saçup dâm-ı nezâket kuraruz

Mfr 25

Öyle tâ'ir midür ol kim ola âsânca şikâr

Kurmuşuz biz tatalum dâne döküp dâm-ı ferah

G 44/3

Bir başka tuzak yöntemi de belirlenen yere kafes bırakıp içine yem koymaktır. Şair; başa takılan bir çeşit sarık olan imameyi, ümit kuşunu avlamak için kullanılan kafese benzetir. Bu imamenin hürmetle baş üzerine takılmasına kimse şaşırılmamalıdır:

³⁶⁴ Pala, a.g.e., s. 105.

Ta'zim ile ser üzre getürsek 'aceb midür

Murg-ı ümidi sayda kafesdür 'imâmeler

G 136/6

Avlar ayaklarından çengelle bağlanır ve atların fitrâk denilen terkisinde taşınırdı. Divan şiirinde güzel gözleri ve ürkek oluşuyla anılan ceylan³⁶⁵ sevgiliye av olduğu için sevinmekte ve sevgilinin atının terkisinde baş aşağı asılı bir vaziyette raks etmektedir. Burada baş aşağı asılı ceylanın raks etmesinden kasıt, atın hareketiyle birlikte bağlı olduğu terkide sallanmasına güzel bir teşbihtir:

O şeh-i hüsne şikâr olduğunun şevkinden

Ser-nigûn raks ider âhûları fitrâkinde

G 689/4

Feleğin adabı vefakâr kimselere cevretmektir. Yoksa feleğin [attığı yemler] onun tevazusundan değil, insanların istek ve heves kuşlarını gam avcısının çengelinde sallandırmak içindir:

Aldanma tevâzu'-ı sipihre Nâbî

Erbâb-ı vefâya cevrdür âdâbı

Ey murg-ı heves sakın ki tâ olmayasun

Sayyâd-ı gamun fütâde-i kullâbı

Rb 205

Eskiden kullanılan avlanma yöntemlerinden biri de kementtir. Ceylan gibi hayvanların kementle avlandıklarını aşağıdaki beyitten öğrenmekteyiz. Sevgilinin bakışlarını ceylaninkilere benzeten şair, vuslatı da bir kemende benzetir ve bu ceylanı kementle nasıl avlayabileceğini bildiğini söyler:

O âhuvâna nigeher müşîr-i vahşetdür

Kemend-i vuslata çesbân şikârı biz bilürüz

G 291/5

³⁶⁵ Pala, a.g.e., s. 14.

Balık avlamak şiirde söz edilen diğer bir imgedir. Nâbî, sevgilinin belindeki hançeri oltaya, elbisesindeki bülbül gözü desenini de oltanın ucundaki yeme benzetir:

Çeşm-i bülbül câme giymiş yâr hançer der-miyân
Dâm kurmuş sayd-ı mâhîye o mâh-ı dil-sitân Mt 37

11.2. BİLEK GÜREŞİ

Bilek güreşi, iki kişinin birbirlerinin ellerini kavrayarak, karşısındakinin elinin dışını dirseklerini koydukları masaya yatırıp değdirmeye çalışmalarıyla yapılan, kas gücüne dayalı bir çeşit spordur. Nâbî dostlarını, nazım meydanında yazdığı şiirlerin gücüyle, bilek güreşinde yendiğini söyler:

Yine Nâbî getürdün püşt-i destin hâke yârânun
Yine meydân-ı nazm içre güzel da'vâ-yı merd itdün G 452/7

11.3. BİNİCİLİK / AT CANBAZLIĞI

Eskiden at üstünde gösteriler yapan ve bunun için özel yetişmiş “cündî” adı verilen kimseler vardı. Bu kişiler at yarışlarından ziyade at üzerinde çıplak ata binmek, atın üstünde ayakta durmak, at koşarken inip binmek, koşan bir ata iki kişinin inip binmesi, bir kişinin iki çıplak ata binmesi gibi hünere bağlı gösterilerdi.³⁶⁶ Nâbî, öfkeyle ağızdan çıkan sözleri at canbazlığına benzetmiştir:

At cânbazlığıdur kârı degül ehl-i sefer
Râ'iz-i rahş-ı zeban itdügümüz istiğfar G 165/2

³⁶⁶ Mehmet Arslan, **Divan Şiirinde Manzum Surnameler İnceleme ve Metinler**, Doktora Tezi, GÜSBE, Ankara 1990, 304-305.

11.4. OKÇULUK

Ok, yay ya da keman adı verilen kavisli bir çubuğa takılıp gerilerek uzağa atılan eski bir savaş aletidir. Ok, sap ve sivri demirden yapılmış ucu olmak üzere iki kısımdan oluşurdu. Çeşitli ağaçlardan yapılan ok için, çam ve gürgen ağaçları daha makbul görülürdü. Ok'un peşrev, puta, hâdeng adı verilen türleri vardı. Ağırlığı ve genişliği çeşitli ebatlarda yapıldığı için her ok her yaya takılmazdı.³⁶⁷

Ok atanlara “kemankeş” denirdi. Ok atmada maharet kazanmak için sıkı bir idman yapmak gerekiyordu. Acemiler usta bir kemankeşin elini öper “kepâde” adı verilen talim yayıyla idmana başlarlar, sonra da tekrar gevşek bir yayla ok atmaya devam ederlerdi. Atışlarda başarılı olan acemiler, “kabza atmak” adı verilen törenle ustalarından icazet alırlardı. Ok atışlarında rekor kazananlar adına taş dikilirdi. Ok sahasında okun atıldığı yere “ayak taşı”, okun düştüğü yere de “nişan taşı” dikilirdi. Okun atıldığı mesafe “helvacılar” tarafından ölçülürdü.³⁶⁸

Divan şiirinde okla ilgili birçok benzetme unsuru kullanılmıştır. Bu unsurların çoğunda sevgilinin boyu, kirpiği, gamzesi vb. okun özelliğini gösterir ve sevgili bu okları âşığa atar. Bunun dışında şiirlerde, ok talimi yapılması ve okun savaş aleti olarak kullanılması özelliğinden yararlanılarak kurulan hayaller de vardır.

Ok talimi ve müsabakaları İstanbul'da Okmeydanı'nda yapılırdı. Kemankeşler haftada bir iki gün pazartesi ve perşembe günleri buraya gelir ok atarlardı. Ok atışı hedefe atış ve mesafe atışı olmak üzere iki türlü yapılırdı. Okların üzerine sahibinin ismi yazılırdı. Böylelikle müsabakalarda hedefi vuranlar karışmaz, hedefe isabet etmeyen oklar ise sayılmazdı. Hedefi en fazla tutturan atıcıya ikram ve iltifatta bulunulurdu.³⁶⁹ Nâbî bir beytinde,

³⁶⁷Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s. 717-721.

³⁶⁸ Agah Sırrı Levend, **Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, 4. Bsk., İst. 1984, s. 383.

³⁶⁹ Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s. 717-721; İsmail Hakkı Aksoyak (1995). “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Sivas, S.1, s.81-94.

Kazayı, atış talimi yapan bir kemankeşe, kendini de kemankeşin attığı okun üzerindeki yazıya benzetir:

Her zamân atmada bir semte kemân-gîr-i kazâ
Benüm ol harf-i 'alâmet ki yazarlar tîre G 751/8

Okların atıldığı hedefler, sekiz on santim kalınlığında, yaklaşık iki metre boyunda kalın bir meşinden olurdu. Meşin iki ayak üzerine yerleştirilirdi. Bu meşinin etrafına okun isabet ettiğinin anlaşılması için çingiraklar takılırdı.³⁷⁰ Hedeflerin bu haliyle tıpkı bir insanı andırdığını söyleyebiliriz. Divan şiirinde sevgilinin bakışları oka benzetilir. Sevgili, âşık kimliğiyle karşımıza çıkan şaire gözünün köşesinden bakarak eziyet oku atmaktadır. Atılan bu okların hedef tahtası da âşığın vücudu olacaktır:

Bizden o şûh-ı gûşe-i çeşm itmesün dirîg
Zahm-ı hâdeng-i cevre hedef gibi turmuşuz G 321/5

Ayrıca şiirde; hedefin ok talimi boyunca çarmıha çekili olarak tutulması, testi, küp gibi bir takım eşyalara nişan alınması söz konusu edilen diğer hususlardır:

Ne çâr-mîhe çekerler o nâ-tüvân hedefi
Zebân-ı nâvek-i tîre tayandırincaya dek G 406/14

Ol bâde-i neşât-fezâyuz ki bâgbân
İtmiş nişânde hum yirine tâkümüz bizüm G 510/2

Sevgilinin eziyeti, ancak usta atıcıların kullanabildiği çekilmesi sert olan bir yaya benzetilmiştir. Âşığın gönlü bu yayı, acemilerin kullandığı

³⁷⁰ Pakalın, a.g.e., C.II., s. 717-721.

gevşek bir yay sanmamalıdır. Gerçek âşık olabilmek, ancak bu sert eziyet yayını çekebilecek olgunluğa erişmekle mümkündür:

Kemân-ı cevriyi çekmek ümîdin itme gönül

Kemân-ı sahtdur ol gördüğün kebâde degül

G 495/6

Son olarak şairimizin tabiatı, herkesin çekemeyeceği sert bir yay benzer. Nâbî'ye eğri gözle bakanlar yani onu eleştirenler, şairin şiir yeteneğini ve şiirlerindeki mana derinliğini anlayamayanlardır:

Kec bakarlar bana nâvek gibi bilmezler kim

Tab'umun 'arsa-i ma'nâda çekilemez yayı

Kt 6/6

ON İKİNCİ BÖLÜM

HABERLEŞME VE ULAŞIM ARAÇLARI

12.1. HABERLEŞME ARAÇLARI

12.1.1. Nâme / Mektup

Beyitlerde de en çok bahsedilen haberleşme yolu mektup yazmaktır. Buna göre; mektuplara mıstar çekilmediği, mektup kağıdının beyaz renkli olduğu, mektupların siyah mürekkeple yazıldığı, mektupların üzerine mühür vurulduğu, mektuba selamla başlandığı gibi hususlar söz konusu edilmiştir.

Mektup kâğıtları sade olurdu ve üzerleri siyah mürekkeple yazılırdı. Yazının düzgün yazılabilmesi için çekilen mıstar, mektup kâğıdında olmazdı. Bu sebeple mektuptaki yazıların hepsi bir hizada değildi:

Bu pîç ü tâba düşerse 'aceb midür mektûb

Siyeh midâd dökilmiş beyâz-ı sâdesine

G 693/4

Olmagın ekser-i ta'bîri riyâ-yı nâ-rast

Satırına mıstar urulmaz varak-ı mektûbun

G 422/4

Mektupların bir başlığı olurdu. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağındaki, misk kokulu ayva tüyleri; şairin mektubundaki başlığının aksi olarak düşünülmüştür. Bir başka beyitte de, diğerlerine göre daha şöhretli olanların, her yerde ön safta olduklarına değinilmiş ve mektupların ilk satırlarının diğerlerine göre daha izzetli ve rif'atli olduğu söylenmiştir:

Benüm vâir ise Nâbî 'aks-i nakş-ı ser-nüviştümdür

'Îzârına o şûhun yohsa hatt-ı müşk-bû çıkmaz

G 325/5

Her gürûhun piş-i saffi gayrıdan şöhretlüdür

Satr-ı evvel nâmede izzetlüdür rifatlüdür

G 86/1

Geçmişte namelerin kenarına selam ifadesi yazılırdı ki, şair, sevgilinin yanağında çıkan ayva tüylerini yazılan bu selama benzetmiştir:

Hatt-ı zenâh kenâre-i hatt-ı 'izârda

Gûyâ ki bir selâm yazılmış kenârda

G 700/1

Şair bir başka beyitte, nakkaşların yaptığı resimlerle mektubun başlangıcındaki süslü, güzel cümleleri kıyaslamış ve ikisini bir tutmuştur:

Bulamam farkını nakkaşların resminden

İbtidâ mâ-hasal-ı nâmeyi tesvîd itmek

G 464/6

12.1.2. Kervanlarla Haberleşme

Haberleşmeyi sağlayan bir diğer unsur kervanlardır. Kervanlarla uzun seyahatler, ticari yolculukların yapılmasının yanında, kervanların bir özelliği de geçiş güzergâhında haberleşmeyi sağlamaktır. Nâbî sevgilinin bulunduğu yerden gelen kervandan, onun haberini almayı istemektedir:

Dü-çeşm-i âb-şârum pül gibi yollarda kalmışdur

Gelür mi bir haber sor kûy-ı yârün kârbânın bul

G 477/7

12.1.3. Peyk

Osmanlılarda haberleşme, önceleri ulaklarla ve daha sonra da posta teşkilatının kurulmasıyla sağlanmıştır (Bkz: Ulak). Haberleşmenin sağlanmasında peyklerin de önemli rolleri vardı. Peyk; haber ya da mektup getirip götüreren postacı ve muhafızlara denirdi. Peykler az yer, çok hızlı hareket edebiliyorlardı. Vücutça zayıf ve çeviktiler. Peyklerin bellerinde fildişi saplı bir hançer bulunurdu. Sağ ellerinde nacak denilen küçük bir balta

tutarlar, sol ellerinde ise şeker ve şekerleme dolu bir mendil götürürlerdi. Peykler, bu şekerleri koşarken ağızlarına atıp susuzluklarını giderirlerdi.³⁷¹ Şair de bir beyitte âhı peyke benetir ve peykin sevgiliden getireceği bir haberi beklemektedir:

Peyk-i âhum gideli hayli zamândur yâre
Umaruz ki getürür bir haber inşâ'a'llah G 660/6

12.2. ULAŞIM ARAÇLARI

12.2.1. Deniz Ulaşım Araçları

12.2.1.1. Kalyon

Kalyon, yelken ve kürekle yürütülen iki veya üç ambarlı ahşap savaş gemisidir.³⁷² Bir beyitte şair gönlü, kalyonların sürekli suya atılıp çekilen demirden çapasına benzetir:

Yine bâzîçe-i mevc olmadan vâ-restelik yokdur
Dil âhen olsa da kalyon kadar lenger husûsında G 775/6

12.2.1.2. Kayık

Kayık; deniz, göl ve nehirlerde dolaşmak, yük taşımak için yapılmış kürek ya da yelkenle yol alan küçük teknedir.³⁷³ Kayık, Osmanlıda çok sık kullanılan bir deniz ulaşım aracıydı. Kayık aşağıdaki beyitte kürek sayısı ile konu edilmiştir. Şair, üç çift kürekle hareket eden üç çifte kayıktan söz etmiştir:

Üç çifte bir kayıkla idüp geşt sahili
Şeş pâ-yı bahrîye biner oldı kemîneler G 246/4

³⁷¹ Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yay., İst., 2004, s. 371; Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 2, MEB. Yay., İst. 2004., s. 774-776.

³⁷² İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, Bsk. 2, C. II., İst. 2006, s. 1539.

³⁷³ Ayverdi, **a.g.e.**, C. II., s. 1616.

12.2.1.3. Keşti / Sefine / Gemi

Keşti ve sefine gemi demek olup divan şiirinde adı en çok geçen deniz ulaşım aracıdır. Nâbî'nin şiirlerinde gemi motifi; lenger denilen demirden çapasının olması, yelkenleri, limanlaması ve karaya oturması gibi hususlarla ele alınmıştır. Nâbî gemileri, giderken açılan yelkenleriyle, el sallayan insanlara benzetir ve onları görünce İstanbul'a gitmek istediğini söyler:

İstanbul'a akarsa gönül cûyveş n'ola

El salmada sefinelerün bâdbânları

G 855/2

Lenger, gemileri durdukları yerde tutabilmek için denize atılan demirden çapaya denir.³⁷⁴ Şair, gemilerin limanlayınca lengerlerini sudan çıkarmalarını, geminin başına, rahatlamış olmanın verdiği hal ile sümbül takması olarak hayal eder:

Sümbül takar ferâğat-ı hatırla başına

Limânladukça lengerin alup sefineler

G 246/3

Beyitlerde gemilerle ilgili geçen bir diğer husus ise, gemilerin karaya oturmalarıdır. Şair; ümidi gemiye, ümitsizliği de gemiyi sürükleyerek karaya oturmasına neden olan dalgalara benzetir:

Hurûş-ı ye's ile çaldurdu 'âkibet karaya

Bizüm sefine-i ümmîde nâhudâlıgumuz

G 305/3

Nâbî, bir başka beyitte ise ümidi dalgaya, ümitsizliği de bir sahile benzetir. Beyite göre açıkta duran gemiler limanlamayıp ümit dalgalarına karşı durmaya çalışırlarsa sonları, ümitsizlik sahilinde karaya oturmak olacaktır:

³⁷⁴ Ayverdi, a.g.e., C. II., s. 1861.

Urur sefîne-i ârâmı sâhil-i ye'se
 Bir iki gün dahi limanlamazsa cûş-ı ümîd G 53/2

12.2.2. Kara Ulaşım Araçları

12.2.2.1. Gerdûne

Gerdûne yük ve yolcu taşımak için kullanılan arabalara denmektedir.³⁷⁵
 Şair bir rubaisinde sürücüsüyle birlikte yolcu taşıyan bir arabayı konu edinmiştir:

Gerdûne kadr-i râha medâr olmaz imiş
 Gerdûneye binmekde karâr olmaz imiş
 Bulmaz dönerek menzil-i maksûdın o kim
 Gerdûne-i himmete sūvâr olmaz imiş Rb 102

---

³⁷⁵ Ayverdi, a.g.e., C. I., s. 1034.

SONUÇ

Çalışmamız, 17. yüzyıl şairlerinden Nâbî'nin Divan'ında bulunan 1772 şiirde, sosyal hayatla ilgili olan 1753 adet fişin, sınıflandırılarak on iki başlıkta toplanmasından oluşmuştur.

Giriş'te, 17. yüzyıldaki siyasî, ekonomik, toplumsal çözümlerin ve değişimlerin divânlara nasıl ve ne kadar yansıdığı sorgulanırken şairin, toplum yapısındaki bu çözümleri bazen uyarıcı bir dille, bazen de sert bir şekilde eleştirdiği görülür. Divanda en çok yakınılan konu, devlet görevlilerinin rüşvet almaları ve kabiliyetsiz, bilgisiz insanların göreve gelmeleridir. Bu dönemdeki celali isyanları ve dinî çatışmalar da şiirlerde yer yer işlenmiştir. Şairin, dinî tartışmalarda ön plana çıkan Kadızadelilerin ve fikirlerine katılmadığını ve bazı yalancı şeyhlerden dolayı Sivasileri de eleştirdiğini şiirlerinde gözlemleriz. Nâbî, ayrıca paranın ayarının düşmesinden yakınırken içki ve kahve/kahvehane yasaklarının gereksiz olduğunu dile getirir.

Tezimizin en kapsamlı bölümü "Sosyal Yapılanma"yla ilgili bölümüdür. Bu bölümde ulaştığımız tespitler arasında Nâbî'nin padişah ve şehzadeler dışındaki devlet adamlarına rüşvet ve beceriksizlik suçlamaları vardır. Yine 17. yüzyılda devletin nakit gelir ihtiyacını karşılamasında en büyük rolü oynayan âvâriz vergisi vb. de Nâbî'nin beyitlerinde kendine yer bulur.

İkinci bölüm, "Sosyal Hayatta Etkili Olan Gelenek, İnanış, Davranış ve Uygulamalar" başlığını taşımaktadır. Şair divanında, pek çok gelenek, inanış, davranış ve uygulamayı söz konusu etmiştir. Bunlar arasında büyü, sihir ve doğaüstü varlıklara dair inançlarla, dini inançların beyitlerde çok fazla yer bulduğunu söyleyebiliriz.

Üçüncü bölümde, tezhip, hüsn-i hat, gibi el sanatlarıyla birlikte, sahh kaydı, temellük kaydı, zahriye gibi yazma eser terimlerine değinilmiştir. Bu terimler sosyal hayattaki algılanış biçimleriyle verilmiştir.

"Giyim Kuşam Kültürü", tezimizin dördüncü bölümüdür. Genel olarak giyecek ve kumaşlar burada yer almıştır. Kumaşın şiire imge olarak Nâbî ile

girmesinden söz etmiştik. Şairin kumaşı sıklıkla şiirleriyle ilişkilendirdiği görülmüştür. Beşinci bölümde sosyal hayatta kullanılan bazı eşyalar ve aletlerden bahsedilmiştir. Şair, eşyalar içinde en çok kişisel eşyalarla ve ev eşyaları üzerinde durmuştur. Bunula birlikte aydınlatma araçları, ölçü aletleri, savaş aletleri ve binek hayvanı eşyaları söz konusu edilen diğer unsurlar olmuştur.

Altıncı bölümde “yiyecek ve içecek”ler söz konusu edilmiştir. Burada yemekler, meyve ve sebzeler, tatlılar ve içecekler söz konusu edilmiştir. Özellikle şairin, yemek pişirme usulünden de bahsetmesi dikkat çekicidir.

“Hastalıklar ve Tedavi Yolları” adlı yedinci bölümde, bir takım hastalıklar ve halk hekimliği ile ilgili tedavi yöntemleri, şifahaneler, eczahaneler ve hastalıklarla ilgili bir takım inanışlar beyitlerde yer alan unsurlar arasındadır. Bu bölümde ele alınan kavramların algılanışının genel olarak başka şairlerin algılayışından farklı olmadığı görülür. Bu benzerliğin dışına çıkıldığı durumlar da vardır. Örneğin Eczahane, tasavvufi bir anlayışla divanda nakledilmiştir.

“Eğlence Hayatından Yansıyan Görüntüler” adlı sekizinci bölümde 17. yüzyılda Osmanlı toplumunun eğlence anlayışı ve eğlenceleri üzerinde durulmuştur. Burada bayram eğlenceleri, hisar seyri, şenlikerdeki ateş gösterileri, helva sohbetleri, meclislerde eğlence, mûsikî ile ilgili terimlerle mükeyyif maddeler söz konusu edilmiştir. Burada en çok sözedilen unsular ise meclis eğlenceleri ve mükeyyif maddeler olmuştur.

Dokuzuncu bölümümüz “Yerleşim Merkezlerinden Manzaralar” olmuştur. Burada Edirne, Halep, İstanbul, İzmir, Kütahya, Manisa, Medine Urfa ve Şam şehirleriyle ilgili unsurlar değerlendirilmiştir. Şair burada İstanbul ve Halep üzerine durduğu görülmüştür. Şair şiirlerinde İstanbul’a olan sevgisini sık sık dile getirir. Halep de Nâbî için önemlidir. Halep; kumaşı, diğer şehirlerden farkı ve bir ticaret merkezi olması yönüyle beyitlere yansımıştır.

Son üç bölümümüz de sırasıyla, “Suçlar ve Cezalandırma Yöntemleri”, “Spor Faaliyetleri” ile “Haberleşme ve Ulaşım Araçları”

başlıklarını taşımaktadırlar. Divanda en az unsur bu üç bölüm için tespit edilmiştir. Şiirlerde, Suçlar ve Cezalandırma yöntemleri ana düşüncenin aktarılmasına yardımcı ifadeler olarak karşımıza çıkarken; avcılık, okçuluk, binicilik, fişlenip tezimizde yer alan spor faaliyetleri olmuşlardır. Haberleşme ve ulaşım araçları adlı son bölümde; mektupla, peyklerle ve kervanlarla sağlanan haberleşmelerden bahsedilerek deniz ile kara ulaşım araçlarına yer verilmiştir.

Sonuç olarak, incelediğimiz Nâbi Divanı'nıda yazıldığı yüzyılın sosyal hayatına dair birçok malzemeyle karşılaştık. Bu malzeme 17. yüzyılın sosyal hayatına geniş ölçekte ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim, **Kültürümüzden Esintiler**, Ankara 1997.

AÇIKGÖZ, Namık, **Kahvenâme**, Akçağ Yay., Ankara 1999.

AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü**, C. 2, Ankara 1976.

AKSOYAK, İsmail Hakkı, "Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S.1, Sivas 1995.

AKÜN, Ömer Faruk "Divan Edebiyatı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul 1994.

ARSLAN, Mehmet, **Divan Şiirinde Manzum Surnameler İnceleme ve Metinler**, Doktora Tezi, GÜSBE, Ankara 1990.

ATASAGUN, Galip, "Yahudilikte Dinî Sembol ve Kavramlar", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya 2001.

AYBET, Nahit, **Füzûlî Divanında Maddi Kültür**, Ankara 1989.

AYDEMİR Yaşar, "Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve karşılaşılan Problemler", **Turkish Studies**, Sayı 2, Yaz 2007, s.122-137.

AYVERDİ, İhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, Bsk. 2, C. I-II-III. İstanbul 2006.

BİLKAN, Ali Fuat, **Hayrî-nâmeyle Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı**, Ankara 2000.

BİLKAN, Ali Fuat, **Nâbî Divanı(I-II)**, MEB Yayınları, İstanbul 1997.

BİLKAN, Ali Fuat, **Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri**, Ankara 1999.

BİLKAN, Ali Fuat, **Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar**, L&M Yay., İstanbul 2006.

BOSTAN, İdris, "Kahve", **TDVİA**, C. 24, İstanbul 2001.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, **Necati Bey Divanı'nın Tahlili**, İstanbul 2001.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed "Divan Şiiri", **Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı II, Divan Şiiri)**, Ankara 1986.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, **Divanlar Arasında**, Ankara 1981.

ÇAVUŞOĞLU, Semiramis, "Kadıızâdeliler", **TDVİA**, C.24, İstanbul 2001.

CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay. 3. Bsk., İstanbul 2005.

ÇELTİK, Halil, **Ömer Ferit Kam/Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı)**, Ankara 2003.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C.I-XII, Ankara1963-1982.

DEVELLİĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi Yay., 18. baskı, Ankara 2001.

DİLÇİN, Cem, **Tarama Sözlüğü**, Ankara 1983.

DİRİÖZ, Meserret, **Eserlerine Göre Nâbî**, İstanbul 1994.

DÜLGER, Mehmet, “Nargile, Tanıtılması ve Âdâbı”, **Tütün Kitabı**, Edit. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2003.

EMECEN, Feridun, “Manisa” **TDVİA**, C. 27, İstanbul 2003.

FAROQHİ, Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam/Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, İstanbul 2002.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “Edirne”, **TDVİA**, C. 10. İstanbul 1994.

GÖLPINARLI, Abdülbâki **Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İstanbul 1977.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara 1991.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, 7. Bsk., İstanbul 2006.

İLGÜREL, Mücteba, “Celâlî İsyanları”, **TDVİA**, C.7, İstanbul 1993.

İslam Ansiklopedisi, “Hutbe”, C. 5, MEB., İstanbul 1964.

İslam Ansiklopedisi, “tuğrâ”, C. 12/2, MEB., İstanbul 1964.

KAYA, Bülent, **Divan Şiirinde At**, GÜSBE, Yük. Lisans Tezi, Ankara 2008.

KESKİN, Neslihan İlknur, **Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divan Edebiyatına Yansımaları ve Anlam Çerçevesi**, GÜSBE, Doktora Tezi, Ankara 2009.

KILIÇ, Filiz **XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler**, Ankara 1998.

KOÇU, Reşad Ekrem, **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara 1967.

KURNAZ, Cemâl, **Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli**, Ankara 1996.

KURNAZ, Cemal, Şiirsel bir imge olarak Halep kumaşı, **Turkish Studies**, Sayı 2, Fall/ 2007.

KURNAZ, Cemal, "Yüzük Oyunu Mazmûnu", Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Denemeler Ankara 1990.

Kurnaz, Cemal, **Divan Edebiyatı Yazıları**, Akçağ Yay., Ankara 1997.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "Medine / Osmanlı Dönemi" **TDVİA.**, C. 28 İstanbul 2003.

KORTANTAMER, "Nâbî'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nu Eleştirisi", **Eski Türk Edebiyatı Makaleler**, Ankara 1993.

LEVEND, Agâh Sırrı, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler / Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul 1984.

MAHİR, Banu, **Osmanlı Minyatür Sanatı**, Kabalıcı Yay. İstanbul 2005.

MASTERS, Bruce, "Halep", **TDVİA**, C. 15. İstanbul 1997.

MENGİ, Mine, **Divan Şiiri Yazıları**, Ankara 2000.

MENGİ, Mine, **Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî**, AKM Yay., Ankara. 1991.

MERMER, Ahmet ve Neslihan KOÇ KESKİN, **Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Ankara 2005.

MERMER Ahmet; Neslihan Koç Keskin, "Divan Şiirinde Hediye ve Hediye Verme Geleneği", **Hediye Kitabı**, haz. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2007.

MERMER, Ahmet, "Divan Şairlerinin Dilinden Selam", **Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies**, S.XXVIII, İstanbul 2006.

MERMER Ahmet, "Necâtî Bey'in Nişân Kasîdesi", **İlmî Araştırmalar**, İstanbul 1997-5.

Muhammed Bin Mahmud Şirvanî, **15.Yüzyıl Osmanlı Mutfağı**, haz. Mustafa Argunşah-Müjgan Çakır, İstanbul 2006.

PAMUK, Şevket, **Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**. İstanbul 2003.

OFLAZ, Mustafa, "Osmanlı Dirlik Sistemi", **Türkler**, C.10. İstanbul 2002.

ONAY, Ahmet Talât **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz) Ankara 1993.

ORTAYLI, İlber, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara 1994.

ÖZ, Mehmet, "Osmanlılar / Sosyal Hayat", **TDVİA**, C. 33, İst. 2007.

ÖZKAN Ömer, **Divan Şiirinde Sosyal Hayat (14 ve 15. Yüzyıl)**, GÜSBE, Ankara 2005.

ÖZTEKİN, Özge, **XVIII.Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri Divanlardan Yansıyan Görüntüler**, Ankara 2006.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Türk Musikisi Ansiklopedisi**, C.1, MEB. Yay. İstanbul 1969.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Türk Musikisi Ansiklopedisi**, C.2, MEB. Yay. İst. 1976.

PAKALIN, M.Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, cilt I-II-III, İstanbul 2004.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, İstanbul 2004.

PALA, İskender, "Tuz Ekmek Hakkını Gözeten Şairler", **Tuz Kitabı**, edt. Emine Gürsoy Naskali-Mesut Şen, İstanbul 2004.

PALA, İskender, **"İki Dirhem Bir Çekirdek"**, 39. Bsk., Kapı Yay., İst. 2009.

REDHOUSE, S.James W. **Turkish and English Lexicon**, İstanbul 2001.

SERDAROĞLU, Vildan, **Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı**, İstanbul 2006.

Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul 2001.

ŞENTÜRK, A. Atillâ, **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, YKY., İstanbul 1999.

ŞENTÜRK, A. Atillâ, **Sûfî yahut Zâhid Hakkında**, İstanbul 1996.

ŞENTÜRK, A. Atillâ “Klasik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler”, **Türk Dili**, S.495, Ankara 1993.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, **Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî yahut Zâhid Hakkında**, İstanbul 1996.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **19 Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1988.

TANYELİ, M. Ali, **Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler**, Ankara 1999.

TARLAN, Ali Nihad, **Şeyhî Divanını Tetkik**, İstanbul 1964.

TARLAN, Ali Nihat, **Edebiyat Meseleleri**, İstanbul 1981.

TATÇI, Mustafa-Halil ÇELTİK, **Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tâbirnâmeleri**, İstanbul 1995.

TAYŞİ, Mehmet Serhan, Feyzullah Efendi, **TDVİA**, C.12, İstanbul 1995.

TOLASA, Harun, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Ankara 1973.

TOLASA, Harun, **Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Y.Y.'de Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**, İzmir 1983.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalıcı Yay. İstanbul 2002.

ULUĞTEKİN, Murat, **Eski Türk Edebiyatında Satranç ve Tavla**, GÜSBE, Yüksek Lisan Tezi, Ankara 1994.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara 1984.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları**, Ankara 1984.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, III.Cilt Ankara 1973.

VARLIK, Mustafa Çetin, “Kütahya”, **TDVİA**, C. 26, İstanbul 2002.

YAZIR, Mahmud Bedreddin, **Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli**, Ankara 1981.

YENİTERZİ, Emine, “Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar”,http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/ye_niterzi_08.pdf; 24.12.2009.

YENİTERZİ, Emine, “Divan Şiirinde Osmanlı Devleti’ndeki Sosyal Ahlakî ve İktisadî Çözülmenin Akisleri,

<http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi.pdf>;
29.12.2009.

YERASİMOS Marianna, **500 Yıllık Osmanlı Mutfağı**. İstanbul 2005.

YORULMAZ, Hüseyin, “Divan Şiirinde Tütün yada Tömbeki”, **Tütün Kitabı**, Edit. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

Web Siteleri

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ay_tutulmas%C4%B1

<http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi.pdf>

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/yeniterzi_08.pdf

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Tar%C3%A7%C4%B1n>

ÖZET

[ÖZÇELİK, Sezayi]. [17.Yüzyıl Sosyal Hayatı'nın Nâbî Divânı'na Yansımaları ve Anlam Çerçevesi], [Yüksek Lisans Tezi], [Ankara 2010].

Bu çalışma, 1642-1712 yılları arasında yaşamış divân şairi, Nâbî'nin divânında yer alan 1772 şiir metni üzerinde yürütülmüştür. Şairin divânında sosyal hayatla ilgili malzemeler tespit edililerek 1753 adet unsur fişlenmiştir. Tespit edilen fişler konularına göre tasnif edilip değerlendirilmiştir.

İncelenen divân metninde, 17.yüzyıl Osmanlı toplumunun sosyal yapılanması, gelenek, inanış, davranış ve uygulamaları, eğlence hayatı, yiyecek ve giyecekleri, eşyaları, yerleşim merkezleri, hastalıklar ve tedavi yolları, suçlar ve ceza yöntemleri, spor faaliyetleri, haberleşme ve ulaşım araçları gibi insanı ve toplumu ilgilendiren unsurlar söz konusu edilmiştir. Şair, bu unsurları sanatsal bir üslupla şiirlerinde kullanmıştır. Bu başlıklara ek olarak, 17.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasî, ekonomik, toplumsal birçok problemin şair tarafından estetik bir malzeme şeklinde yorumlandığı tespit edilmiştir. Divânda Sosyal yapılanma ve gelenekler şairin en çok bahsettiği konular olurken en az bilgi verdiği konular ise; suçlar ve cezalandırma yöntemleri ile haberleşme ve ulaşım araçlarıdır.

Anahtar Sözcükler:

1. Nâbî
2. Sosyal Hayat
3. 17.yüzyıl Divân şiiri
4. Kültür
5. Tarih

ABSTRACT

[ÖZÇELİK, Sezayi]. [The Reflections of 17th Century's Social Life on Nabi's Divan and Its Frame of Meaning], [Master thesis], [Ankara 2010].

Nabi, who lived between 1642 and 1712, is one of the poets of Divan literature. This thesis is based on his 1772 poems in his Divan. After an analysis of his Divan, 1753 elements regarding social life of his time are detected, and these elements are classified and evaluated according to their themes.

In his Divan there are hints about many topics related to his time. Some of these topics can be listed as follows: social formation of Ottoman society in 17th century, traditions, practices of faith and behavior, entertainment, food and clothing, goods, centers of population, illnesses and treatment styles, crimes and punishment methods, sport activities, communication and vehicles of transportation. The poet uses these topics in artistic ways in his poems. In addition to these topics the poet gives clues about political, economical and social problems of the Ottoman Empire in 17th century. Among these topics the poet mostly uses social formation and traditions. The topics about which we get the least amount of information are crimes, punishment methods, means of communication and transportation vehicles.

Keywords:

1. Nabi
2. Social life
3. Divan poetry in 17th century
4. Culture
5. History